

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УзССР
ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ В. И. ЛЕНИНА

Р. А. АУЛОВА

УЧЕБНИК ЯЗЫКА ХИНДИ

ДЛЯ ПЕРВОГО ГОДА ОБУЧЕНИЯ

ТАШКЕНТ—1969

Под редакцией
Р. М. МУХАМЕДЖАНОВА

Утверждено к печати Ученым советом восточного факультета
Ташкентского государственного университета имени В. И. Ленина.

ИЗДАТЕЛЬСТВО «ЎҚИТУВЧИ»

ОТ АВТОРА

Настоящий учебник предназначен для студентов первого курса индийского отделения восточного факультета. Он составлен в соответствии с программой и опытом преподавания языка хинди кафедры индийской филологии Ташкентского государственного университета им. В. И. Ленина.

Цель учебника — изложить грамматический материал, предусмотренный программой для первого курса, помочь студентам усвоить более 1200 слов и словосочетаний, отражающих различные стороны жизни, истории, культуры народов Индии и Советского Союза, а также научить студентов понимать речь на языке хинди и говорить на нем в пределах пройденного лексико-грамматического материала, делать устные и письменные переводы с русского языка на хинди и с хинди на русский.

Учебник состоит из трех разделов: „Фонетика и графика“, „Грамматика“ и „Хинди-русский словарь“.

По программе первого курса на изучение языка хинди отводится 408 часов. Учебник рассчитан на 280—300 часов аудиторной (и столько же часов самостоятельной домашней) работы. Остальные 100—120 часов следует посвятить повторению пройденного материала, контрольным работам и анализу допущенных в них ошибок.

Раздел „Фонетика и графика“ состоит из семи уроков. В нем даны краткий обзор звуков языка хинди, правила чтения и письма. Изучение звуковой системы языка идет одновременно с изучением графики, что позволяет студентам не только усвоить правильное произношение звуков и их транскрипцию, но и сразу же знакомиться с их буквенным изображением, т. е. с алфавитом девана-

гари. Это дает возможность с первой же недели обучения приступить к чтению и письму непосредственно на изучаемом языке и повышает интерес студентов к изучению языка хинди.

Весь раздел рассчитан на 36—40 часов аудиторной и столько же часов самостоятельной работы, а каждый урок соответственно на 4—8 часов. Главное на этом этапе — отработать правильное произношение и научить студентов соотносить звуки и звуко сочетания с буквами и буквосочетаниями.

Отдельные слова, словосочетания и речевые образцы, данные в упражнениях, по усмотрению преподавателя можно заучивать.

При переходе к изучению раздела “Грамматика” следует продолжать работу над совершенствованием произношения студентов.

Курс грамматики языка хинди распределяется на пять учебных семестров. На первом курсе главное внимание уделяется морфологии и частично синтаксису, основательное изучение которого предполагается на следующих курсах.

Этот раздел состоит из 18 уроков. В них изложен весь грамматический материал, предусмотренный программой для первого курса. Каждый урок состоит из теоретической части, посвященной одной-двум темам, и текста с упражнениями для закрепления пройденного. Основное внимание в уроках уделяется усвоению грамматического материала, развитию навыков устной и письменной речи и перевода. Очень важно закрепить образование косвенных падежей существительных и местоимений, формы времен глаголов, показать их оттенки, различия в значении и употреблении. Необходимо добиться, чтобы студенты понимали разницу в употреблении, например, настоящего обычного и настоящего процессивного, предпрошедшего и прошедшего обычного или прошедшего совершенного времени и т. д.

11 уроков этого раздела (с 8-го по 18-ый) подлежат изучению в первом семестре. Методически целесообразно закончить его темой „Будущее общее время“, а второй семестр начать темой „Прошедшее совершенное время“, за которой следуют „Настоящее совершенное время“ и „Предпрошедшее время“. Эти три темы лучше давать последовательно без большого разрыва во времени.

Весь грамматический материал в учебнике расположен по степени сложности и по частоте употребления той или иной формы.

Тема „Простые послелогов“ разделена на два урока. В них излагаются самые элементарные значения простых послелогов, ибо

уровень знаний студентов ещё не позволяет давать эту тему более подробно. В дальнейшем эта тема должна раскрываться по мере того, как в текстах будут встречаться новые значения простых послелогов.

Некоторые темы (главным образом мелкие) не выделены в самостоятельные уроки, а даются в виде грамматического комментария к тексту. Большинство грамматических терминов дано на языке хинди: это будет способствовать ведению урока и объяснению грамматики на изучаемом языке.

Каждый урок раздела „Грамматика“ рассчитан на 8—14 часов аудиторной и столько же часов самостоятельной работы. После прохождения каждого урока (темы) следует проводить контрольные работы по пройденному материалу.

Каждый урок имеет свой текст, посвященный данной грамматической теме и определенной лексике.

Тексты к первым 11 урокам составлены самим автором в форме диалогов и рассказов, последующие (кроме трех—четырех) — подобраны из литературы на языке хинди и по мере надобности адаптированы.

Для облегчения работы над текстами в учебнике имеются поурочный и алфавитный хинди-русский словари.

Каждый урок имеет 8—12 упражнений, содержащих по 20 и более предложений. Назначение упражнений — закрепление грамматического и лексического материала урока, развитие навыков устной речи, перевода с языка хинди на русский и с русского на хинди. Для развития навыков литературного перевода с хинди на русский можно практиковать письменные переводы текстов для чтения.

Упражнения с такими заданиями, как ответы на вопросы, составление рассказов и вопросов к тексту, устные переводы предложений с русского языка на хинди и с хинди на русский будут способствовать развитию навыков устной речи. Отдельные упражнения, по усмотрению преподавателя, могут выполняться как устно, так и письменно.

Первые два-три упражнения после текста даны для закрепления грамматического материала урока. Если тема урока — глагольное время, то первое упражнение обычно дается на спряжение, затем на определение пройденной формы — перевод предложений с языка хинди на русский и упражнение на воспроизведение — пере-

вод с русского на хинди. Остальные упражнения помогут закрепить лексику текста, развить навыки устной и письменной речи и перевода. Упражнения для письменного перевода с языка хинди содержат предложения, выписанные из разных источников на языке хинди. Среди них произведения Кришана Чандара, Сударшана, Премчанда, Кульбхушана, Яшпала и других писателей Индии.

Задания к упражнениям даны на языке хинди.

Тексты для чтения содержат более 1200 слов, словосочетаний и различных выражений, которые отражают бытовую лексику, и лексику, связанную с нашей советской жизнью и жизнью народов Индии.

Поурочный словарь дается к первым 11 урокам раздела „Грамматика“, а далее, начиная с 19 урока, студент должен сам находить слова в хинди-русском словаре учебника. Это приучит его работать со словарем.

Для учёта и контроля усвоения лексики следует систематически (1—2 раза в месяц) проводить письменный опрос изученной лексики.

Рукопись учебника была проверена на практике как самим автором, так и преподавателями кафедры индийской филологии Ташкентского государственного университета имени В. И. Ленина. Все замечания, сделанные товарищами, были учтены. Тексты просмотрены и отредактированы преподавателем кафедры языка хинди Делийского университета Рамешом Чандра Гуптой в период пребывания автора в Индии, а также находившимся в Ташкенте профессором Бхоланатхом Тивари из Дели.

ВВЕДЕНИЕ

Республика Индия — большое многонациональное государство. Её население говорит на разных языках и диалектах, 14 из которых считаются главными. По Конституции Республики Индии к ним относятся: хинди, бенгали, маратхи, гуджарати, пенджаби, орийа, ассами, кашмири, тамили, телугу, малаялам, каннари, урду и санскрит.

Языки Индии принадлежат в основном к трем языковым семьям — индоевропейской, дравидской и тибето-китайской. Большая часть языков Индии относится к индоевропейской семье и составляет ее индийскую группу.

История возникновения и развития индийских языков уходит в глубь веков и делится на три периода: древний (1500 г. до н. э.— 500 г. до н. э.), средний (500 г. до н. э.— X в. н. э.) и новый (с X в.).

Древний период представлен древнеиндийскими языками, основными памятниками которых являются веды. Самый древний памятник литературы этого периода — Ригведа. Язык её считается праязыком или праосновой индийских языков.

Ригведа — сборник священных песнопений, мантр. Первоначально религиозные песни — мантры заучивали наизусть. С появлением письменности мантры стали записывать. По предположению учёных, Ригведа была написана в X в. до н. э. Из анализа языка Ригведы можно сделать предположение, что в то время существовало несколько диалектов. „...Несомненно язык вед был когда-то народной речью, но уже в те отдаленные времена существовали диалектические особенности этой речи“¹.

Основой языка Ригведы был адипракрит, т. е. начальный пракрит. „Пракрит“ означает „природный, естественный“. Адипракрит это язык, который возник в древности, в первобытном обществе.

С развитием общества, появлением письменности грамматисты стали разрабатывать теорию и создавать грамматику древнего язы-

¹ И. П. Минаев. Очерк фонетики и морфологии языка пали. СПб, 1872.

ка, языка вед. Самой известной грамматикой является грамматика Пáнини, которая была написана в V в. до н. э. Закрепленную нормами грамматики, развитую форму ведического языка стали называть санскритом, т. е. „очищенным“, „усовершенствованным“. Постепенно санскрит становится главным языком древнего и затем среднего периода истории Индии, языком науки, литературы, философии и образования. Санскрит был языком интеллигенции, языком образованных людей. В отличие от него язык, на котором говорил простой народ, называли пракритами. Какой-то период они существовали одновременно. Но настало время, когда пракриты, т. е. народные языки, начали проникать в литературу. Так, в произведениях известного поэта древней Индии Калидасы отражены живые разговорные формы пракритов.

С проникновением пракритов в литературу завершается древний период и начинается средний период истории индийских языков.

По мнению учёных, существовало несколько пракритов¹, три из которых считаются основными: шаурасени-праkrit, магадхи-праkrit, махараштри-праkrit. Название каждого пракрита связано с географическим названием той области, в которой он был распространён. Шаурасени-праkrit был языком района Шаораштры (современного штата Уттар прадеш), магадхи-праkrit — Магадха (современного южного Бихара), махараштри-праkrit — районов современного Хайдарабада (западной части Деканского плато). Махараштри-праkrit был самым распространённым. Кроме этих трех основных пракритов, известны еще и производные пракриты, одним из которых является ардхамагадхи-праkrit. Он представляет собой смесь шаурасени и магадхи. На этом языке говорили в пограничных районах Бихара и Бенгала.

В то время существовала еще одна форма пракрита, известная в лингвистической литературе под названием пали. Известный индийский лингвист Дхирендра Варма предполагает, что основой пали является шаурасени-праkrit. „...Литературный язык этого периода — пали, вероятно, возник на основе какого-либо древнего диалекта шаурасени“².

Русский индолог И. П. Минаев, изучивший язык пали и описавший его, считает, что пали близок к магадхи-пракиту, но отличается от него своей фонетикой. И. П. Минаев указывает, что распространение языка пали связано с появлением и развитием новой религии — буддизма. „Первый памятник написанный на этом языке есть буддийский“³. Как санскрит являлся языком брахманов, так пали был языком буддийских монахов⁴. По мнению русского

¹ Дхирендра Варма. Хинди бхаша ка итихас. Хиндустан академи. Аллахабад, 1962.

² Там же, стр. 47.

³ И. П. Минаев. Очерк фонетики и морфологии языка пали. СПб, 1872, стр. 34

⁴ Там же, стр. 43

индолога, пали не произошел от санскрита: “Пали, как и пракритские наречия, есть одна из форм арийской речи, близко родственная санскриту, но не производная от него”¹. Однако И. П. Минаев не отрицает того факта, что пали “подвергся влиянию санскрита”.

С проникновением пракритов в литературу их развитие замедлилось, они стали как бы отрываться от народного языка. Народные же языки продолжали развиваться и, естественно, начали отличаться от литературных. Их называли апабхранш, т. е. испорченный. Апабхранш были развивающиеся разговорные языки. Каждый пракрит имел свой апабхранш: магадхи-пракрит — магадхи-апабхранш, шаурасени-пракрит — шаурасени-апабхранш, махараштри-пракрит — махараштри-апабхранш и т. д. Апабхранш это уже новая ступень в развитии индийских языков, которая завершает средний период.

Возникновение и развитие апабхранша относится к VI—X вв. С XI в. начинается новый период, период развития новоиндийских языков, т. е. современных индийских языков. Литературные произведения на новоиндийских языках начинают появляться уже с XIII века.

Каждая форма апабхранша положила начало одному из современных новоиндийских языков. Так от шаурасени-апабхранша (или как его еще называли “нагар”) произошли такие современные языки как хинди, раджастхани, гуджарати и пахари. Магадхи-апабхранш лег в основу бихари, бенгали, ассами и орийа, махараштри-апабхранш — маратхи, и т. д.

Язык хинди делится на западный и восточный. Считается, что западный хинди произошел от шаурасени-апабхранша, а восточный — от ардхамагадхи-апабхранша. Под термином “язык хинди” подразумевается группа диалектов западного и восточного хинди. К главным диалектам западного хинди относятся кхари боли, брадж бхаша, бангру, каннауджи и бундели, к восточному — авадхи, багхели и чаттисгархи.

Основным диалектом литературного хинди является кхари боли. Он возник в XIII—XIV вв., в период завоевания Индии мусульманами. В ту эпоху по всей территории Индии от Махараштры, Синдха, западного Пенджаба и Кашмира до Бихара и Бенгала были распространены апабхранш. Государственным же языком мусульманских завоевателей был персидский язык. Основная масса завоевателей говорила на персидском, арабском или турецком языках. Но для общения с местными жителями они прибегали к помощи диалекта, распространенного в районах Дели, (Дели был административным центром мусульманских правителей) и, естественно, во время разговора с местными жителями они добавляли в свою речь персидские, арабские или турецкие слова. Постепенно такой смешанный язык, в котором были персидские, арабские и собственно индийские слова, стал непосредственным языком общения между

¹ Там же, стр. 43

завоевателями-мусульманами и жителями северной Индии. Впоследствии этот дельийский диалект получает название кхари боли.

Кхари боли первоначально был только разговорным языком. В литературе его впервые стали применять мусульманские поэты, и так как они знали арабскую письменность, то пользовались ею. Эту литературную форму кхари боли называют урду.

Постепенно разговорная форма кхари боли начала проникать в произведения индуистских поэтов и писателей, которые использовали алфавит деванагари. Так кхари боли становится литературным языком индусов. Эта форма кхари боли получила название кхари боли хинди или просто хинди.

Другим диалектом западного хинди является брадж бхаша. На нем говорят около 8 млн. человек в районах Матхуры, Агры, Алигарха, Дхолпура. На брадж бхаша имеется богатая литература, связанная главным образом с культом бога Кришны. В настоящее время этот диалект в литературе не употребляется.

Диалект каннауджи очень близок к брадж бхаша. Особой литературы на нем нет. Распространен в районах Фаррухабада и Канпура. Говорят на нем около 5 млн. человек.

Бундели, известный так же как джату или харияни, распространен в окрестностях Дели — Карнале, Рохтаке, Хисаре и т. д. Он подвергся влиянию кхари боли, панджаби и раджастхани. Знают его более 2 млн. человек.

Основным диалектом группы восточного хинди является авадхи. Иногда его называют косли по древнему названию Авадха (Ауда) — Косал. На нем говорят в районах Лакнау, Файзабада, Аллахабада, Канпура и других местах (почти 15 миллионов человек). На авадхи создана большая литература. Такие произведения на авадхи, как „Падмават“ Мухаммада Джайси и „Рамчаритманас“ Тулси Даса очень популярны в Индии. Последнее переведено на многие языки, и в частности, на русский.

Диалект багхели очень близок к авадхи. Он считается южной формой авадхи. Особой литературы на багхели нет, ибо предпочтение отдавалось авадхи. Говорят на нем около 5 миллионов человек.

Диалект чаттисгархи распространен в районах Райпура, Виласпура, Чаттисгарха и т. д. Литература на этом диалекте не создавалась. Говорят на нем около 3,5 млн. человек.

В настоящее время на языке хинди говорят более 150 миллионов человек по всему северу Индии. Его знают и понимают почти по всей Индии. С января 1950 года хинди провозглашен государственным языком Республики Индии.

Первый урок

АЛФАВИТ ДЕВАНАГАРИ

Язык хинди пользуется алфавитом деванагари. Он состоит из 51 буквы, которые пишутся по печатному образцу. В нем не различают заглавных и прописных букв: все они пишутся на равной высоте и сверху закрываются одной общей чертой. Письмо деванагари слоговое, т. е. каждая буква обозначает слог, и ведется слева направо, как в русском языке.

Алфавит деванагари построен по фонетическому принципу: буквы в алфавитной таблице расположены по месту образования звуков. Гласные буквы стоят в начале алфавита.

ЗВУКИ И БУКВЫ ХИНДИ

Система звуков языка хинди отличается от системы звуков русского и узбекского языков. В нем есть долгие, церебральные, носовые и другие звуки, которые отсутствуют в русском и узбекском языках.

Гласные звуки и их обозначения

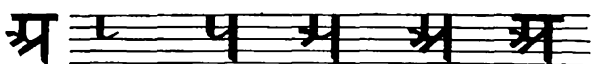
Гласные звуки хинди делятся на краткие, долгие и дифтонги. Кратких гласных звуков три: а, и, у, долгих — пять: ā, ī, ū, э, о, дифтонгов — два: а^h, а^o.

Произношение гласных

Звук а — краткий и закрытый. При его произнесении рот свободно приоткрыт. Губы не двигаются. Язык лежит почти ровно.

Примеры: аб, саб, каб, таб, кам, кар.

Звук а обозначается буквой ञ.

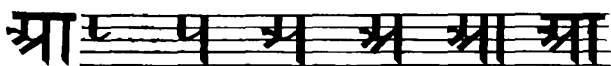

Звук ā—долгий. Он произносится несколько протяжно и открыто. Напоминает русский звук а в слове „папа“. Но в хинди а более закрытый, чем в русском языке. При его произнесении струя воздуха изо рта выходит не прямо, как при произнесении русского а, а направляется немного вверх.

Примеры: āb, āp, āpkā, āpnā, kām, nānā, dādā.

Сравните: аб—āб, кам—kām, мат—māt, пар—pār.

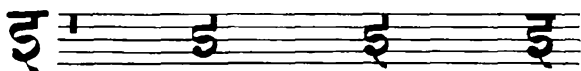
Звук ā обозначается буквой ञा.

Звук и—короткий. Он напоминает нечто среднее между русскими неударными ы и и. Этот звук произносится очень кратко и отрывисто.

Примеры: ин, ис, итнā, кис, кин, кискā.

Этот звук обозначается буквой इ.

Звук ī—долгий. Он напоминает русский и в слове „лисий“, произнесенный протяжно.

Примеры: кī, āpkī, āpnī, pīnā, pānī, kāpī.

Сравните: итнā—итнī, китнā—китнī, кискā—кискī, кин—кинкī.

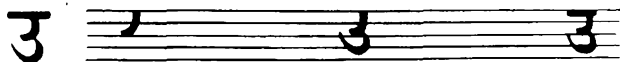
Звук ī обозначается буквой ई.

Звук у—короткий. Он близок русскому у в слове „рука“. Звук у произносится кратко и отрывисто.

Примеры: ус, ускā, ун, ункā, тум.

Звук y обозначается буквой $उ$.

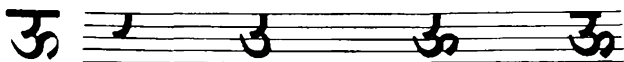

Звук \bar{y} — долгий. Он близок русскому y в слове „улица“, произнесенному протяжно.

Примеры: $t\bar{y}$, $\bar{y}n$, $\bar{y}nk\bar{a}$, $\bar{y}n\bar{i}$, $d\bar{y}r$, $d\bar{y}r\bar{i}$.

Сравните: un — $\bar{y}n$, $unk\bar{a}$ — $\bar{y}nk\bar{a}$, pur — $p\bar{y}r$.

Звук \bar{y} обозначается буквой $\bar{उ}$.

Звук \bar{a} произносится протяжно. Он близок русскому \bar{a} в словах „эти“, „жести“.

Примеры: $s\bar{a}$, $s\bar{a}b$, $n\bar{a}$, $k\bar{a}$, $d\bar{a}$, $d\bar{e}n\bar{a}$, $in\bar{k}\bar{a}$.

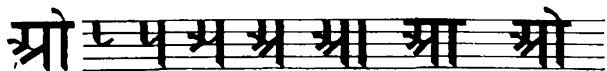
Звук \bar{a} обозначается буквой $\bar{ए}$.

Звук o произносится протяжно. Он близок русскому ударному o . При произнесении этого звука губы вытянуты вперед, но неподвижны.

Примеры: ko , do , to , so , $son\bar{a}$, os , or , $ork\bar{a}$.

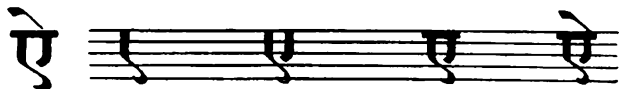
Звук o обозначается буквой $ओ$.

Дифтонг a^h — долгий звук. Он напоминает звук средний между a и \bar{a} , который постепенно переходит в едва заметное i . При его произнесении углы губ слегка оттянуты в стороны. Дифтонг a^h нужно произносить слитно, как один звук.

Примеры: $a^h\bar{s}\bar{a}$, $ka^h\bar{s}\bar{a}$, $va^h\bar{s}\bar{a}$, $sa^h\bar{r}$.

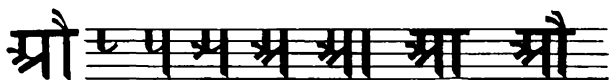
Дифтонг а^н обозначается буквой ऐ.

Дифтонг а^о произносится протяжно. Звук этот более закрытый, чем русский ударный а, который плавно переходит в едва заметный звук о.

Примеры: а^{ор}, ка^{он}, на^о, са^о.

Дифтонг а^о обозначается буквой औ.

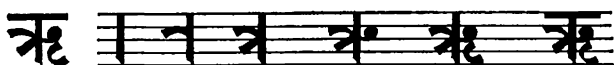

अ, इ, उ — краткие гласные. Они произносятся бегло, отрывисто.

आ, ई, ऊ, ए, औ — долгие гласные. Они произносятся протяжно.

ऐ, औ — дифтонги. Они произносятся слитно, как один звук.

К гласным хинди относится также буква ऋ, которая произносится ри. Встречается только в санскритских словах.

Упражнение 1. Напишите по три строчки каждой гласной буквы.

Упражнение 2. Произнесите:

аб, саб, каб, āб, āп, āпkā, апнā, таб, кар, нāнā, дāдā, кам, kām, мат, māt, mātā, kār.

ин, инkā, ис, искā, итнā, итнй, искй, инкй, пйнā, пāнй, кис, кискā, кискй, китнā, китнй, апкй.

ус, ускā, ун, ункā, ўн, ўнкй, ўнкā, ўнй, тум, тў, дўр, дўрй, пур, пўрй, утнā, утнй, нўр, нўркā.

сэ, сэб, дэ, дэнā, кэ, кэлā, нэ, тэрā, тэрй, мэрā, мэрэ.

ко, до, ор, оркā, ос, оскā, то, со, сонā, ло, лāо.

а^нсā, а^нсй, а^нсэ, ка^нсā, ка^нсй, ка^нсэ, са^нр, ва^нсā, а^н.

а^{ор}, ка^{он}, на^о, са^о, на^о, ка^{он}, а^{ор}, а^о, а^о.

а — ā, а — ā, и — й, и — й, у — ў, у — ў.

Упражнение 3. Напишите буквами деванагари:

а, и, у, ā, ī, ū, э, о, ā, а.

ā, ī, ū, о, а^h, а, и, э, у.

ū, ī, а, э, а^o, о, а^h, и, ā.

а, ā, и, ī, у, ū, э, э, о, о.

а^h, а^o, а^h, а^o, э, э, о.

Упражнение 4. Спишите и протранскрибируйте.

Образец: अ а.

अ अ आ आ औ औ अ आ औ

ओ ओ ओ ए ए ए ओ ए

इ इ ई ई इ ई ए ए औ

उ उ उ ऊ ऊ उ ऊ

आ ओ ओ उ ऊ अ ए

ए ए ऐ ऐ इ ई आ आ औ

Упражнение 5. Прочитайте:

अ आ अ आ इ ई इ ई उ ऊ उ ऊ

ए ऐ ए उ ऐ ओ औ औ ए ऐ

अ इ उ अ इ उ उ अ इ उ

उ अ इ ई आ ऊ आ ई ऊ

आ ओ औ अ आ औ औ

इ ई ई इ ए ऐ ए ऐ

Упражнение 6. Спишите:

अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ

औ औ उ ऊ इ ई अ आ

अ इ उ आ ई ऊ औ ए औ ऐ

Второй урок

ЗВУКИ ХИНДИ, СХОДНЫЕ С РУССКИМИ

В языке хинди есть согласные звуки, которые по своему отношению сходны с соответствующими звуками русского языка. Это — звуки к, г, ч, т, д, н, п, б, м, р, л, с, ш.

Согласные к, г, т, д, н, п, б, м, л отличаются от таких же русских звуков тем, что они не смягчаются и не становятся твердыми в зависимости от положения в слове. Примеры:

каб, кaн, китaб, конa, кулi,
aг, лагна, гaнa, гит, гул,
таб, тум, тир, тин, тэл,
дaдa, дaдi, дукaн, дeнa, дилi,
нaнa, нaни, инкa, нэк, нилa,
питa, патa, кaпi, пина, пaни,
бaт, битaнa, булaнa, китaби, лаб,
мaтa, бимa, минa, момi, кaм,
лaл, лог, лeнa, лeкин, лин.

Эти звуки обозначаются следующими буквами:

к क | व क क

г ग | म ग

т त | त त

д द | द द द

н न | न न

п प | प प

б ब | व ब ब

ल । त ल ल

म । म म म म

Согласные звуки ч, ш, с и р в языке хинди произносятся несколько мягче, с меньшим напряжением, чем в русском языке.

Примеры:

чанā, чālū, чīnī, чор, чувт, четан,
шām, шикār, шэш, шор, рошан, садош,
саб, сīр, сонā, сūрат, сэб, састā,
рāt, рītā, роғī, рūп, рэтī, магар.

Звук ч изображается буквой च.

च । च च च च

Звук с обозначается буквой स.

स । स स स स

Звук р обозначается буквой र.

र । र र र र

Звук ш изображается двумя буквами श и ष. Буква ष встречается только в санскритских словах.

श । श श श श

ष । ष ष ष ष

Обозначение гласных звуков *a, ā, u, ī, ə* после согласных

Гласные звуки языка хинди пишутся полностью, т. е. так, как они приведены в алфавитной таблице, лишь в начале слова или слога. Примеры:

अब, आग, इस, ईद, उस, ऊन,
एक, ओस, और, आओ, आई।

В тех случаях, когда гласный следует за согласным и образует с ним один слог, он обозначается не буквой, а особым знаком, который называется *матра*.

Каждая гласная, кроме *अ*, имеет свою *матру*.

Долгий гласный звук *ā* после согласного обозначается *матрой* *ī*, которая пишется после согласной буквы. Примеры:

का *kā*, गा *gā*, बा *bā*, ना *nā*, रा *rā*,
काम, नाम, नाक, रात, बाप।

Краткий гласный звук *i* обозначается *матрой* *ī*. Она ставится перед согласной буквой, но читается после неё. Примеры:

कि *ki*, गि *gi*, पि *pi*, नि *ni*, सि *si*,
दिन, बिल, निब, दिल, सिर।

Долгий гласный звук *ī* изображается *матрой* *ī*, которая пишется после согласной. Примеры:

की *kī*, गी *gī*, पी *pī*, ची *chī*, बी *bī*,
तीन, तीस, दीन, बीस, गीत।

Гласный звук *ə* обозначается *матрой* *ˆ*, которая ставится над соответствующей согласной. Примеры:

के *kə*, बे *bə*, ने *nə*, से *sə*, दे *də*,
देर, तेरा, मेरे, सेब, लेना।

Краткий звук *a* после согласного не обозначается, ибо каждая буква выражает слог, состоящий из гласного и краткого *a*. Примеры:

Примечание: В конце слова согласная буква обозначает только один согласный звук, а не слог.

Примеры: कम *кам*, कब *каб*, सब *саб*, दस *дас*, तक *так*.

Упражнение 1. Произнесите:

काब, किताब, कान, नाक, तिन, तिस, तिर, नक, ^ˆдэр, *āp*, *āpkā*, *ap-nā*, *дин*, *дйн*, *бис*, *гйт*, *таб*, *мат*, *мāt*, *рāt*, *бāп*, *кам*, *кām*, *нām*, *мātā*, *питā*, *ронā*, *рāнī*, *лāl*, *нэ*, *сэ*, *сэб*, *тэрā*, *мэрā*, *ин*, *инкā*, *ис*, *искā*, *ун*, *ūн*, *ūнī*, *ūнкī*, *ункэ*, *бил*, *ниб*, *дил*, *сир*, *бас*, *бад*, *бād*, *рāt*, *рām*, *шām*, *шэр*, *дэш*, *āг*, *дэнā*, *до*, *сйтā*, *шак*.

— 18 —

Упражнение 2. Напишите по две строчки каждой изученной согласной буквы.

Упражнение 3. Напишите каждую изученную согласную букву в сочетании с матрицами букв **आ, इ, ई, ए.**

Упражнение 4. Произнесите и напишите буквами деванагари:

kā, gā, cā, tā, dā, nā, pā, bā, mā, lā, sā, rā, shā, ki, gi, chi, ti, di, ni, pi, bi, mi, li, si, ri, shi, kī, gī, chī, tī, dī, nī, pī, bī, mī, lī, sī, rī, shī, kē, gē, chē, tē, dē, nē, pē, bē, mē, lē, sē, rē, shē, kab, kam, kām, kālā, ki, kitāb, kī, kīl, kīlī, kēlā, gat, galā, gal, gānā, gīrī, gilā, gīlā, gīt, gēdā, chal, chāl, chāchā, chir, chīr, chīnī, chak, chēt, chētan, tan, tar, tān, tānā, til, tilak, tīn, tīs, tēl, tērē, dam, das, dām, dās, din, dil, dīp, dīdī, dēsh, dēnā, nam, nal, nām, nāk, nirā, nīlā, nīchā, nē, nētā, par, patā, pār, pās, pitā, pin, pīr, pīlā, pēsh, pēshā, bad, ban, bād, bān, binā, bil, bīch, bīmā, bēl, mat, man, mās, mātā, mil, mīnā, minār, mēl, mērā, rag, ras, rāt, rānī, rilā, rīti, rītā, rēg, rētī, lab, las, lāt, lānā, lipi, līn, līlā, lē, lēnā, lēkin, shak, shat, shān, shām, shilā, shikār, shīt, shīrā, shēr, shēsh, sab, sach, sāt, sāl, sir, sirā, sītā, sīmā, sē, sēnā.

Упражнение 5. Прочитайте:

आब	आग	आप	आस	दिन	निब	सिर	बिल
कब	तब	सब	बस	तीन	तीस	मीर	मील
कम	नम	दम	बम	बीस	बीन	पीर	गीत
काम	नाम	दाम	पार	सेब	देर	लेना	देना
सात	रात	चार	कार	मेरा	तेरा	मेरी	तेरी

Упражнение 6. Спишите и протранскрибируйте:

कम	काम	नम	नाम	दम	दाम
दस	दास	तर	तार	बद	बाद
दिन	दीन	मिल	मील	चिर	चीर
से	सेब	ने	नेता	दे	देना
मेरा	नाम	मेरी	कापी	मेरा	बाप
तेरा	नाम	तेरी	कापी	तेरा	बाप
किताब	चालक	मगर	शिकार	लेकिन	

Упражнение 7. Составьте слова из каждой группы букв, заменяя гласные буквы соответствующими им матриами:

Образец: न आ म — नाम.

न आ म, त ई न, त आ र, क आ म, म ई ल, न आ क, क आ न,
स ए न आ, न ए त आ, म ए र आ, म ए र ई, क आ प ई, म आ त आ, प इ त आ,
द इ न, ग आ न आ, च आ र, स आ त, स ए ब, ग इ ल आ, ग ई ल आ, द ए श,
श आ म, श इ क आ र, क इ त आ ब, च आ च ई, च ई न ई, प ई ल आ, प ए श आ,
ब इ न आ, ब ई म आ, क ए ल आ, त आ न आ, स ई म आ ।

Упражнение 8. Напишите буквами хинди:

каб, kān, mātā, pitā, ab, āb, āp, агар, дин, nām, kāpī, дас,
бйс, саб, бас, чāk, sāt, kām, чār, кар, сэб, сир, мэрā, мэрī, тэ-
рā, тэрī, лэнā, дэнā, лānā, мāl, дэш, бэг, пилā, патā, дйдī,
дādī, гйлā, гānā, гйт, липи, шак, шām, шикār, шэш, рāнī, рāt,
мил, мэл, рэтī, лэкин, рītā, лаб, сāl, пар, пār, ānā, āo, gāo,
лāī.

Упражнение 9. Прочитайте и протранскрибируйте:

अब, अदा, असर, अदब, अनार, अलग, अपार, अनेक ।
आप, आब, आदि, आदर, आदाब, आबाद, आराम, आसान ।
इस, इन, इसी, इसे, इनाम, इरादा, इशारा ।
ईमान, ईरानी, ईद, ईदी, ईसाई, रीति, नीति ।
एक, एलान, एकाएक, एकाकी, देश, मेल, सेना, नेता ।

Третий урок

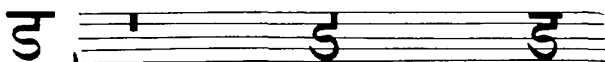
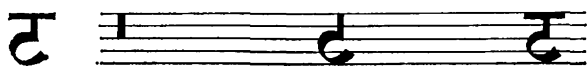
ЦЕРЕБРАЛЬНЫЕ ЗВУКИ

Г⁷⁷ В языке хинди есть три церебральных звука — **t̪**, **ḍ**, **ṛ**. Церебральные звуки **t̪** и **ḍ** близки к английским звукам **t** и **d**. Однако отличие состоит в том, что при произнесении английских звуков **t** и **d** кончик языка сильно напрягается и не отходит от альвеол (бугорков над верхней десной), воздух проходит через узкую щель, образующуюся между кончиком языка и бугорком,

а при произнесении звуков **т** и **д** кончик языка слегка прикасается к альвеолам и тут же отходит. Примеры:

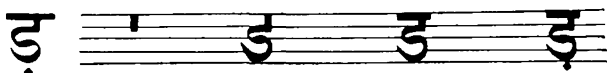
тан, та^т, тика^т, тин, тйм,
дар, да^л, да^ли, да^лна, дэ^р.

Звуки **т** и **д** передаются соответственно буквами **т** и **д**.

Звук **р** произносится почти так же, как и звуки **т** и **д**. Примеры:
ба^р, ба^ри, па^р, па^рэ, на^ри.

Звук **р** обозначается буквой **р**.

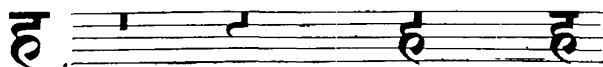

Согласные звуки **х** и **дж**

Звук **х** соответствует звуку **х** в узбекском и **h** в английском языках. При его произнесении воздух, выходящий из лёгких, не встречает никаких препятствий на своем пути. Этот звук получается, например, когда мы дуем на стекло, чтобы оно запотело. Звук **х** в конце слова почти не слышится. Примеры:

хам, ха^лат, хо^н, ма^хина, ни^га^х, ра^х, ма^х.

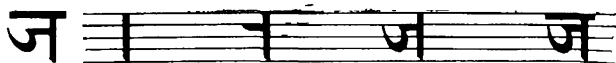
Этот звук обозначается буквой **х**.

Звук **дж** соответствует узбекскому звуку **ж** в слове „жон“ или английскому **dʒ**. По звучанию он напоминает нечто среднее между русскими **ч** и **ж**.

Примеры: джа^н, джа^ри, ба^джа, ана^дж, би^дж.

Звук **дж** изображается буквой **ж**.

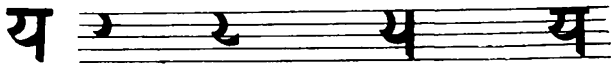
Полугласные звуки й и в

В хинди есть два полугласных звука: й и в.

Звук й произносится легко, без напряжения. При его произнесении язык слегка прикасается к верхним зубам своими боковыми частями, а передняя часть лежит почти ровно.

Примеры: йā, айā, найā, найй, найэ, ай, джай.

Звук й передается буквой य.

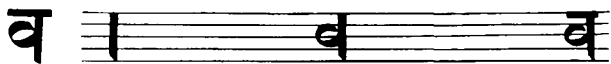

В языке хинди, так же как и в русском, звук в является губно-зубным, т. е. он произносится с участием губ и зубов — нижняя губа прикасается к верхним зубам. Но в хинди этот звук приближается к гласному звуку. Он произносится без всякого напряжения, очень легким прикосновением нижней губы к верхним зубам. (В конце слов напоминает очень легко произнесённый звук о).

Примеры:

вадй, джавāб, савэрā, бахāv, вэ.

Звук в обозначается буквой व.

Обозначение гласных звуков о, у, у после согласных

Гласный о обозначается на письме матрой ो, которая пишется после согласной. Примеры:

को ко, लो ло, दो до, जो джо,

मोर, बोट, लोग, शोर, मोटा.

Краткий гласный у изображается матрой ु, которая ставится под согласной. Примеры:

कु ку, गु гу, लु лу, सु су,

तुम, चुप, बुरा, सुना, गुलाब.

Долгий гласный ū передается матрой ू, которая пишется под согласной. Примеры:

कू कू, गू गू, लू लू, दू दू,

तू, नूर, पूरा, सूबा, सूरत.

Матры гласных उ и ऊ в сочетании с буквой र пишутся не под буквой, а в середине буквы: र रु, रू रू. Примеры:

रुचि, गुरु, रुलाई, रुवाई,
रूस, रूसी, रूप, रूपा, शुरू.

Упражнение 1. Произнесите:

ता, ता̄, ति, ति̄, तु, तु̄, तो, तэ;
ताब, ता̄य, तэк, तिन, तिम, ति̄का, ति̄ला, गा̄ता, पा̄ति, निका̄त;
दा, दा̄, दि, दि̄, दु, दु̄, दो, дэ;
दार, दा̄ल, दा̄लि, दा̄का, дэн, दा̄лэ, дэра, далӣया, мидил, радар;
रा, रा̄, रि, रि̄, रु, रु̄, ро, рэ;
बा̄रा, बा̄रि, पा̄रा, बा̄रा, सारा, लар̄का, लар̄ки, गा̄रि, पा̄रि;
खा, खा̄, खि, खि̄, खु, खु̄, хо, хэ;
खाम, खामा̄रा, खार, खара̄, खाल, खालат, खона̄, ма̄खिना̄, нӣगा̄х;
джа, джа̄, джи, джӣ, джу, джӯ, джо, джэ;
джан, джана̄, джати, джарӣ, джара̄, джагна̄, джална̄, бидж;
या, या̄, यि, यि̄, यु, यु̄, यो, यэ;
या̄, ना̄या, ना̄यि, योग, योग, йувак, ай, джай, чай, айэ;
वा, वा̄, वि, वि̄, वु, वु̄, वो, वэ;
वाचान, वा̄दा, विका̄स, विर, वэ, वो̄त, सавэरा̄, дживит, ба̄खा̄;
कर̄रि, मोर, खा̄वा, दा̄वा, दिवा̄र, ना̄ताक, ना̄ता, батан, बा̄दजा̄;
आना̄дж, आ̄द, आ̄र, वा̄यु, आयु, पाकार, सारा, सवाल, सавар.

Упражнение 2. Напишите по две строчки каждой буквы: ट, ड, ङ, ह, ज, य, व.

Упражнение 3. Напишите каждую изученную согласную букву в сочетании с матрами букв झो, उ, ऊ.

Упражнение 4. Спишите и протранскрибируйте:

नम नाम नामक नमक	जी जीवन जीवित जवान
कम काम कामा कामिल	या नया नयी आया
हल, हाल, हालत,	टिकट, टीम, टीन, टीका,
डाल, डाली, डालो, डेरा,	बड़ा, बड़ी, गाड़ी, जाड़ा,
जवाब, सवाल, बहाव, पाव,	
बुरा, बू, तुम, तू,	
रूस, रूसी, शुरू, रूप,	
पड़ो, डालो, रहो, जानो।	

Упражнение 5. Прочитайте:

जाना, जानो, जो, जून, जिन, जीना, जुदा, जेल, अनाज, बीज, बजा,
गजर, वजह, वजूद, सज, सजाना;

हम, हमारा, हिरा, हरा, होश, हाल, हुनर, हीन, जगह, वजह, राह,
राहत, मोह, मोहन, दही, दहेज ;

यदि, यार, याद, युग, युवक, युवा, योग, यह, नया, सोयी, जय, चाय,
राय, पाया, बयान, मयूर ;

वतन, वार, वादी, विकास, वीर, वेतन, बोट, वे, वह, जवाब, जवान,
जीवन, सवाल, मेवा, सवा, सेवक, रिवाज, बहाव पाव, राव, जीव, सजीव,
जमाव, टिकाव ;

टपक, टाट, टापू, टिकट, टिन, टीम, टूट, टेक, नाटक, नाटा, बेटा, बेटी,
बेटे, बटुआ, सटीक, सेट ;

डर, डला, डाली, डिबिया, डील, डुबाना, डेरा, डोली, सोडा, मेडल,
लीडर, लेड, रेडियो ;

बड़ा, बड़ी, कड़ा, कड़ी, साड़ी, जाड़ा, जूड़ा, जोड़, गाड़ी, रबड़, सड़क,
पकड़, लाड़, लड़ाई ;

मेरा बेटा, मेरी बेटी, बेटी बोलो ।

जगह, मेरी जगह, तेरी जगह, तेरी जगह पर ;

गाड़ी, हमारी गाड़ी, हमारी गाड़ी से ;

सड़क, बड़ी सड़क, इस बड़ी सड़क पर ;

तुम बोलो, तुम करो, तुम काम करो ;

मेरी कापी, नयी कापी, नयी किताब ;

कापी और किताब, बेटा और बेटी, बेटे ;

नया जीवन, नयी टीम, बड़ी गाड़ी, नयी साड़ी ;

शुरू, शुरू करो, रूप, रूपा, रूस, तुम रूसी हो ;

रुचि, वह गुरु, यह पुरुष, रुको, तुम रुको ;

मूली, कुली, तू, तुम, पुल, पूरा, गुल, नूर ।

Упражнение 6. Произнесите слова и словосочетания. Напишите буквами де-
ванагари.

मэра бэता, мэри бэти, хамэри матā, хамэри китаб, китаб ло,
капи ло, пāни ло, пāни до, чāк лāо, чāк ло, чāк до, роги ло,
роги до, роги лāо, джавāб до, савāл каро, мэра джавāб, хамэра
савāл, макāн, хамэра, макāн, пāни пинā, āдж, āдж кā дин, нал,
нал кā пāни, кал, кал āнā, кāлā, кāли сāри, тэра нāм, хамэра
нāм, хамэра рūs, дāли, дāли пар дāло, дāк, дāк сэ, дāк сэ милā,
дōл, дōл кā пāни, дōл сэ пāни до, барā шāл, кām шуру каро,
питā сэ боло, питā сэ кахо, джāнā, мат джāнā, джāо, тикат, мэра
тикат, мэра тикат до, хамэра ватан, тэра вэтан, хари вāди.

Упражнение 7. Составьте слова из каждой группы букв, заменяя гласные буквы соответствующими им матриами:

च ऊ न आ , ग उ ल आ ब , श उ र ऊ , प ऊ र आ , र ऊ ई , र ओ न आ , ज आ द ऊ , ज आ स ऊ स , द उ न इ य आ , द उ म , द उ ग उ न आ , द ऊ र , द ओ ब आ र आ , द ओ ष ई , स आ ह उ , स उ द ऊ र , स उ न आ , स उ न आ ई , स उ ब अ ह , स उ य ओ ग , स उ र उ च इ , स ओ न आ , स ओ न आ र , स ओ ल अ ह , स ओ ह अ न , ह ओ ल ई , ह ओ श , ह ओ न आ , ह उ न अ र , व इ र ऊ प , र ओ ग , व इ म आ ह , य ऊ न इ ट , य उ र आ प , र ओ च अ क , न ओ श , र ओ श अ न , ल ए न इ न , ल ए क इ न , ल ए ट अ र , न ऊ त अ न , न उ क ई ल आ , न ओ न आ , न ओ ट इ स , ब ओ न आ , ब ओ त अ ल , ब उ न आ ई , ब उ र आ ई , ब उ ल आ न आ , ब उ ल आ व आ ।

Упражнение 8. Прочитайте. Выпишите слова с церебральными звуками и протранскрибируйте их:

यह , यह किताब , यह कापी , यह रोटी , ये बालक ;
वह , वह पुरुष , वह सड़क , वह सुबह , वह गाड़ी ;
आज , आज का दिन , आज का काम , आज की दुनिया ;
मेरा बेटा , तेरी बेटी , हमारे बेटे , हमारी माता ;
रोटी लाओ , रोटी लो , पानी डालो , डोल से पानी दो ;
यह टाई , मेरी टाई , यह साड़ी , लाल साड़ी ;
डाक जाना , कल आना , टिकट लेना , टिकट दो ;
बड़ी टीम , हमारी टीम , बड़ी सड़क , काली टाई ;
नया मकान , हमारा मकान , मकान के निकट ;
यह रबड़ , मेरा रबड़ , वोट , हमारा वोट ;
तट , नदी का तट , किनारा , नदी का किनारा ;
दुकान , बड़ी दुकान , रोटी की दुकान , आटा ;
आड़ू , आड़ू का पेड़ , सेब का पेड़ , अनार का पेड़ ;
रेडियो सुनो , हमारा लीडर , सोया , पानी पिओ ।

Четвертый урок

ПРИДЫХАТЕЛЬНЫЕ СОГЛАСНЫЕ ЗВУКИ

Согласные в языке хинди делятся на две группы: непридыхательные и придыхательные.

Непридыхательные звуки — к, г, ч, дж, त, द, ष, त, द, न, प, ब, म, ल, र, स и т. д. Их всего 24 звука.

Придыхательные звуки — кх, гх, чх, джх, тх, дх, рх, тх, дх, пх, бх. Эти звуки произносятся так же, как и соответствующие им непридыхательные звуки, но сопровождаются выдохом. Хотя в транскрипции придыхательные звуки передаются двумя знаками, произносить их нужно как один звук. Помните: при произнесении придыхательных звуков артикуляция звука и выдох должны обязательно производиться одновременно, иначе получатся два самостоятельных звука к и х, г и х и т. д. Примеры:

кхānā, гхар, чхотā, джхар, тхат, дхол, пархā, тхā, дхонā,
бхārī, пхул.

Сравните: конā — кхонā, кāt — кхāt, горī — гхорī, бāг — бāгх,
чор — чхор, хотī — чхотī, жар — джхар, жаг — джхарā,
тэк — тхэк, пīt — пītх, дол — дхол, дэлā — дхэлā,
парā — пархā, барā — барха, тāнā — тхāнā,
сāt — сātх, дūd — дūdх, донā — дхонā, бārī — бхārī,
бар — бхар, пул — пхул, пал — пхал.

Придыхательные согласные звуки обозначаются следующими буквами:

кх ख ख ख ख ख खाल, लेख

гх घ घ घ घ घ घोड़ा, बाघ

чх छ छ छ छ छ छोटा, रीछ

джх झ झ झ झ झ झड़, बोझ

тх ठ ठ ठ ठ ठ ठाट, पीठ

दख	ढ	ढ	ढ	ढ	ढोल, ढेला
पख	ढ	ढ	ढ	ढ	ढढा, सीढी
तख	थ	थ	थ	थ	थाना, साथ
दख	ध	ध	ध	ध	धोना, दूध
पख	फ	फ	फ	फ	फूल, सफल
बख	भ	भ	भ	भ	भाई, लाभ

Обозначение дифтонгов а^н и а^о после согласных

Дифтонг а^н в позиции после согласного обозначается матрой ँ, которая пишется над согласной буквой. Примеры:

कै का^न, पै पा^न, नै ना^न,
कैसा, जैसा, वैसा, बैल, चैन.

Дифтонг а^о обозначается матрой औ, которая пишется после согласной буквы. Примеры:

कौ का^о, सौ सा^о, नौ ना^о,
कौन, तौर, दौर, नौबत, लौट

Упражнение 1. Произнесите:

कха, कखā, कखि, कखि, कखु, कखु, कखэ कखा^н, कखो, कखा^о, कखारā,
कखānā, कखिलānā, कखिरā, कखुलā, कखुसात, कखэт, कखा^नр, कखonā, कखol-
nā, लिख, लिखā, декх, декхā, सिकखэ, чакखा^оги, сукखā:

गха, गखā, गखि, गखि, गखु, गखु, गखэ, गखा^н, गखо, गखा^о, गखार, गखāt,
गखिरāo, गखि, गखुतāй, गखुस, गखэрā, गखорā, गखा^од, магадх, бāгх, биг-
खā, пагखā, бэгखар, нигखарā, сагхан;

चха, चखā, चखि, चखि, चखु, चखु, चखэ, चखा^н, चखо, चखा^о, चखат, चखā-

тй, чхипā, чхйпй, чхурā, чхүнā, чхэр, чха^нлā, чхотā, чха^онā,
рйчх, бāчх, кучх, бачхййā, мацхлй, бичхāнā;

джха, джхā, джхи, джхй джху, джхū, джхэ, джхā^н, джхо,
джха^о, джхат, джхār, джхирā, джхйл, джхукāо, джхūлй, джхэл,
джхолā, джхā^р, боджх, боджхал, сйджхнā, оджхā, суджхāо, туджхэ;

тха, тхā, тхи, тхй, тху, тхū, тхэ, тха^н, тхо, тха^о, тхагй,
тхāкур, тхикāнā, тхйк, тхукрāнā, тхэкā, тха^нн, тхокар, тхā^р,
пātх, пātхак, пйтх, āтх, ба^нтхā, атхāван;

дха, дхā, дхи, дхй, дху, дхū, дхэ, дха^н, дхо, дха^о, дхалāн,
дхāй, дхилāй, дхйлā, дхулāй, дхūх, дхэлā, дхонā;

рха, рхā, рхи, рхй, рху, рхū, рхэ, рхо, бārх, дэрх, пархā,
пархāй, архāй, дārхй, бārхй, сйрхй, бархэ, бархо, бархāнā,
бархййā;

тха, тхā, тхи, тхй, тху, тхū, тхэ, тха^н, тхо, тха^о, тхакā, тхā-
лй, тхир, тхй, тхукāнā, тхūк, тхэ, тха^нлй, тхорā, тха^оснā, сātх,
сātхин, хātхй, нитхār, āртх, стхāн;

дха, дхā, дхи, дхй, дху, дхū, дхэ, дха^н, дхо, дха^о, дханй,
дхāнй, дхик, дхймā, дхун, дхūм, дхэлā, дха^нрйā, дхокхā, дха^от,
виродх, анурудх, видхй, виродхй, самādхй, адхикār, падхārā;

пха, пхā, пхи, пхй, пху, пхū, пхэ, пха^н, пхо, пха^о, пхатā,
пхātак, пхир, пхйкā, пхулāнā, пхūл, пхэнил, пха^нлā, пхорā, пху-
пхэрā, пхэпхрā, пхūпхā, пхūпхй, сапхал, упхāн;

бха, бхā, бхи, бхй, бху, бхū, бхэ, бха^н, бхо, бха^о, бхай, бхā-
рат, бхигонā, бхйкх, бхилāнā, бхūгол, бхэд, бха^нрав, бходжан,
бха^отик, джйбх, дубхātй, нибхāнā, сабхā, сабхй, убхār, āбхог.

Упражнение 2. Напишите по две строчки каждой придыхательной буквы.

Упражнение 3. Напишите каждую придыхательную букву в сочетании с мат-
раки всех гласных букв.

Упражнение 4. Прочитайте:

लिख , लिखा , लिखे , लिखो , मत लिखो , कापी पर लिखो , देख , देखी , देखो ,
इधर देखो , मत देखो , उधर मत देखो , मुझे , मुझे दो , कापी मुझे दो , बैठो , बैठे ,
बैठा , उठ , उठा , उठे , उठी , मत उठो , हाथ , हाथ धोना , हाथ धोओ , खाना खाना ,
खाना खाओ , रोटी खाओ , घी लाओ , दही खाओ , दूध पीना , गिलास से दूध
पियो , पढ़ो , कहानी पढ़ो , किताब खोलो , किताब खोलो और नयी कहानी पढ़ो ,
मेरे साथ आना , तुझे , तुझे थोड़ी-सी रोटी दे , तुझे थोड़ा-सा दूध पिलाए , खेल खेलो ,
खेल खेला , ठीक कहा , ठीक बोलो , मेरा भाई , हमारा भाई , हमारा भारत , धीरे-
धीरे चलो , यह फूल , यह फल , रूसी भाषा , रूसी भाषा सीखो , डेढ़ , डेढ़ बजे ,

डेढ़ बजे तक, बाढ़ आयी, पाठ, पाठ याद करो, पाठक, पाठक पढ़े, फिर पढ़े, आठ, पाठ, हमारे साथ, हमारी साथिन, हाथी, भारत का हाथी, तेरा हाथ, तेरी हथेली, तेरी हथेली पर, हमारे हाथ, बड़ा घर, नया घर, घर की छत, छत पर, नई छत, छोटा भाई, छोटी बेटा, छोटे बालक, छोटी झील, घी डाली, घी लाओ, ढाई, ढाई मीटर, ढीला, ढीला करो, धोखा देना, अनुरोध करो, विरोध, विरोधी, हमारे विरोध;

कान-खान, काल-खाल, कीली-खीली, केला-खेला, कोना-खोना, गत-घात, गाना-घानी, गिरा-घिराव, गुमान-घुमाना, गोटा-घोटा, चार-छार, चीर-छीर, चूरा-छूरा, चेला-छेनी, जटा-झट, जाड़ा-झाड़ा, जिरह-झिरी, जुलूस-झलाना, जेल-झेल, टक-ठक, टाली-ठाली, टिकाना-ठिकाना, टीका-ठीक, टेकी-ठेका, डाक-ढाक, डाल-ढाल, डील-ढीला, डुला-ढुला, डोल-ढोल, ताली-थाली, तिरासी-थिराना, तूनी-थूनी तेली-थेली, तोड़ा-थोड़ा, दम-धम, दाम-धाम, दीमक-धीमा, दुनिया-धुनि, दूरी-धूरा, पल-फल, पिन-फिर, पुलाव-फुलाव, पूरा-फूटा, पेरू-फेरा, बला-भला, बात-भात, बीट-भीटा, बुरा-भुस, बेश-भेष।

Упражнение 5. Произнесите. Напишите буквами деванагари:

कहुलā, कहुलि, क्खरā, रक्खā, दक्खā, क्खेत, क्खिरā, क्खād;
 ग्खरि, ग्खिन, ग्खरएलु, ग्खāति, ग्खियā, ग्खोरि, ग्खोलā, ग्खोतक;
 च्खāय, च्खालक, च्खापā, च्खरि, च्खāपā, च्खāति, च्खुत, च्खुनā;
 द्ज्खर, द्ज्खāरन, द्ज्खāप, द्ज्खāरु, द्ज्खारि, द्ज्खुकāनā,
 द्ज्खुत, द्ज्खुतā, द्ज्खोли, द्ज्खुमार;
 त्खāत, त्खāतखरā, त्खāतखोли, त्खāलā, त्खेत, त्खिक, त्खोस, त्खā°,
 त्खोत, त्खलā;
 द्खालियā, द्खāनā, द्खिलāय, द्खिल, द्खुलāय, द्खेरि, द्खोलाक;
 द्दāर, द्दāरखि, दारखियाल, नā°बāर, पारखāनā, सिरखि;
 प्खालित, प्खāगुन, प्खिरāनā, प्खुलā°रि, प्खुपखā, प्खुतā, प्खेरि,
 प्खेरिवāलā, प्खā°लāनā, प्खोरā;
 ब्खरā, ब्खāदजान, ब्खिरāय, ब्खिगā, ब्खितार, ब्खुनāय, ब्खुमि, ब्खु-
 मिकā, ब्खेरियā, ब्खā°तिक;
 कā°न, दā°र, दā°रā, दā°रान, दā°लत, पā°नē, पā°दखā, लā°त;
 द्ज्खā°सā, द्ज्खā°सē, कā°सā, वā°सā, पā°सā, नā°न, सā°निक, पā°दाल,
 पā°मāनā, नā°तिक.

Упражнение 6. Спишите. Подчеркните слова с придыхательными согласными буквами;

आठ दिन, आठ दिन बीते, मेरा भाई, मेरा भाई आया, मेरे साथ आओ, वह चला, वह पैदल चला, लेख, एक लेख लिखे, यह औरत, वह पुरुष, माता

और बेटी, बेटी बैठी, उठो, इधर बैठो, उस से पूछो, दिन भर काम करो, दूध पिलाना, हम भी, आप भी, आप के साथ, आप के पास, पूरा नाम लिखो, यह समाचार पढ़ो, यह समाचार सुनो, यह समाचार मुझे सुनाओ, कापी खोलो, कहानी पढ़ो, ऐसा खेल, ऐसी किताब, ऐसा साथी, थाली में फल रखो, थाली से सेब लो, वह फिर आया, हम फिर सोये, बड़ा छेद, बड़ा हाथी, खुली जगह, खुली दुकान, बड़ा खेत, हरा खेत, छोटा खेत, घर की छत, हाथ धोना, घोबी, बड़ी घड़ी, छोटी घड़ी, मेरी घड़ी, घोड़ा और घोड़ी, झूठ और सच, झूटा सच, झाड़ू, झाड़ू से, झाड़ू देना, मुझे यह झाड़ू दो, तुम कौन हो, तुम रूसी हो, होना, अरबी भाषा, रूसी भाषा सीखे, पैसे लेना, नोकर बुलाना, नौकर से कहो, सैनिक, भारत का सैनिक, रूसी सैनिक, डेढ़ सौ सैनिक, ढाई बजे, अढ़ाई बजे, भूमि, मेरी भूमि, यह भूमि, आघ, आघा, आघा सेर, दूध और दही, दूध और घी, भोजन करो, भोजन लाये, खाना खाये, तुम को खाना खिलाये।

Упражнение 7. Составьте слова из каждой группы букв, заменяя гласные буквы соответствующими им матриами:

ब ऐ ल, स ऐ र, ,प ऐ र, ग ऐ स, क औ न, न औ, न औ ब अ त, प औ न ए, ध औ ल, ग औ र अ व, ख इ ल औ न आ, ग औ ह अ र, ग औ प आ ल, प ऐ क ए ट, प ऐ द आ इ श, न आ म अ क, ग ओ भ ई, न इ श आ न ई, ब ए र ओ ब ई, न ऐ त इ क, न ओ स ए न आ, ख ओ ल ई, त ऐ र आ क, र अ स ई ल आ, र अ स ओ ई, र इ व आ ज, ल आ ल इ त आ, ल इ ख आ ई, ल इ ख इ त, ल ऐ स, ल औ क इ क, श ऐ ल ई, श औ ह अ र, स ई म इ त, स उ र आ ज, स उ र ई ल आ, स उ व इ ध आ, स उ श ई ल आ, स ऐ ल आ ब, स औ त ए ल आ, ह ऐ व आ न, ह ऐ र आ न ई, ह ओ ट अ ल, ह ओ ल ई, म ऐ द आ न म ऐ ल आ, म ओ ट अ र, म ओ म इ न, म अ ह अ क, म औ ज ऊ द, म औ त, म औ ल इ क, म औ स इ म, र ए श अ म।

Пятый урок

Вирам

Письмо деванагари — слоговое, т. е. каждый знак согласной буквы обозначает слог, состоящий из сочетания согласного с кратким гласным а. Примеры:

क का, ग गा, म मा, ह हा, श शा.

Для обозначения чистого согласного звука, т. е. согласного без гласного, употребляется вирам — знак отсутствия гласного. Вирам пишется под согласной буквой в виде наклонной черточки. Примеры:

क् क, ग् ग, म् म, ह् х, श् श,
ड्यूटी द्यूती, अड्डा अद्दा.

Отсутствие гласного звука между двумя согласными не всегда обозначается знаком вирам. Вместо него употребляется сложный знак — лигатура.

Сочетание согласных — лигатура

Сочетание двух или трех согласных, между которыми нет гласных, называют лигатурой.

Для написания лигатуры, т. е. сочетания двух или трех согласных, нужно выделить характерную часть каждой буквы.

Согласные в хинди пишутся с вертикальной чертой или без нее, а также с горизонтальной линией, которая прерывается у घ, झ, थ, भ.

Характерная часть буквы это та часть, которая остаётся после изъятия вертикальной и горизонтальной черточек. Примеры:

ग—र म—र त—र द—र

У одних согласных характерная часть пишется посередине вертикальной черточки, не касаясь горизонтальной (क, च, ज, त, न, ब, ल, व), у других она доходит до горизонтальной черточки (ख, ग, घ, झ, थ, घ, प, फ, भ, म, य, स), у третьих — до горизонтальной черточки, но без вертикальной линии (छ, ट, ठ, ड, ढ, र, ह).

В зависимости от формы буквы различаются три способа написания лигатур.

1. Буквы, которые имеют вертикальную палочку и характерная часть которых доходит до горизонтальной линии, лигатуру образуют по горизонтали, пишутся и читаются слева направо. Вторая буква пишется полностью, а от первой берется только характерная часть. Примеры:

ग् + द = ग्द гда, म् + प = म्प мпа,
श् + य = श्य шья, स् + थ = स्थ стха.

2. Буквы, которые имеют вертикальную линию, а характерная часть их пишется посередине, лигатуру образуют и по гори-

зонтали, т. е. слева направо, и по вертикали, т. е. сверху вниз, и соответственно пишутся и читаются. Вторая буква пишется полностью, а от первой берется характерная часть (кроме क). Примеры:

व् + ल = ब्लं бла, क् + ल = क्लं क्ला,
ल् + क = ल्कं лка, क् + व = क्वं ква,
ज् + ज = ज्जं джджа, क् + ख = क्खं ккха,
च् + च = च्चं чча, क् + त = क्तं кта.

3. Буквы, которые не имеют вертикальной палочки, лигатуру образуют по вертикали, т. е. пишутся и читаются сверху вниз.

Примеры:

द् + द = द्दं дда, ट् + ठ = ट्ठं т̣т̣ха,
ड् + ड = ड्डं д̣д̣а, ट् + ट = ट्टं т̣т̣а.

Если лигатура включает только одну букву этого ряда, то она пишется полностью, а другая присоединяется к ней слева, если она первая буква сочетания, или снизу, если — вторая. Примеры:

व् + द = व्दं вда, ल् + द = ल्दं лда,
द् + व = द्वं два, द् + ल = द्लं дла.

दोस्त, दोस्ती, रास्ता, चिट्ठी, पुस्तक,
पुस्तकालय, मास्को, हिन्दुस्तान, व्यक्ति, शक्ति,
क्लास, स्कूल, क्या, विद्या, विद्यालय,
प्याला, अच्छा, मनुष्य, पत्नी, शान्ति,
बच्चा, छुट्टी, अड्डा, मरम्मत, मुल्ला।

Буква र в позиции перед и после согласной пишется по-разному. Перед согласной она обозначается значком $\overset{\sim}{}$, который называется репх. Репх ставится над той согласной буквой, перед которой читается буква र. Примеры:

अर्थ арт $\overset{\sim}$ х, कर्म кар $\overset{\sim}$ м, धर्म д $\overset{\sim}$ харм,
मूर्खं м $\overset{\sim}$ ркх, मुर्गं му $\overset{\sim}$ рг, मुर्दा м $\overset{\sim}$ рд̄а.

Если согласная буква имеет матры согласных इ, ई, ए, ऐ, औ, औ, то репх ставится после матры. Примеры:

कुर्सी кур $\overset{\sim}$ си, पूर्वे п $\overset{\sim}$ рвэ.

Буква र после согласной передается наклонной черточкой $\underset{\sim}{}$ к вертикальной линии буквы, а при отсутствии вертикальной линии знаком $\underset{\sim}{}$, который пишется под буквой. Примеры:

ग्राम гр $\underset{\sim}$ ам, प्रधान пр $\underset{\sim}$ адх̄ан, ब्रिज б $\underset{\sim}$ ридж,
राष्ट्र р $\underset{\sim}$ аш̄тр, ट्रे त $\underset{\sim}$ рэ, ड्रेस др $\underset{\sim}$ эс.

Буква श с согласной र имеет форму श्र. Примеры:

श्रम श्राम, श्री श्रि, श्रीमान् श्रिमान्,

श्रोता श्रोता, श्रेष्ठ श्रेष्ठि.

Гласная ऋ после согласной обозначается знаком ृ, который пишется под согласной. Примеры:

व + ऋ = वृ वри, वृक्ष वрикш,

क + ऋ = कृ кри, कृषक кришак.

Сочетания согласных क् и ष—क्ष кша, त् и र—त्र тра считаются самостоятельными буквами. Примеры:

शिक्षा, शिक्षक, शिक्षिका, शिक्षालय,

मित्र, पत्र, पात्र, रात्रि, यात्रा।

Список наиболее употребительных лигатур

क् + ख = क्ख क्कखा

क् + त = क्त क्ता

क् + य = क्य क्यै

क् + र = क्र кра

क् + ल = क्ल क्ला

क् + व = क्व क्वा

क् + ष = क्श क्शा

क् + ऋ = कृ кри

क् + य = क्य क्यै

क् + व = क्व क्क्वा

ग् + न = ग्न г्ना

ग् + य = ग्य г्यै

ग् + र = ग्र гра

ग् + ल = ग्ल ग्ला

ग् + व = ग्व г्वा

घ् + न = घ्न घ्ना

घ् + र = घ्र ग्घ्रा

च + छ = च्छ च्छा

च + य = च्य च्यै

ज् + य = ज्य ज्यै

ज् + व = ज्व ज्ज्वा

ट् + ठ = ट्ठ ट्ठ्ठा

ट् + र = ट्र ट्र्द्रा

ड् + र = ड्र ड्र्द्रा

त् + थ = त्थ त्थ्था

त् + न = त्न त्ना

त् + य = त्य त्यै

त् + र = त्र त्रा

त् + व = त्व त्वा

थ् + य = थ्य थ्यै

द + ध = द्ध द्ध्धा

द् + म = द्म द्मा

द् + य = द्य द्यै

द् + र = द्र द्रा

द् + व = द्व द्वा

द् + ऋ = दृ द्रि

ध् + य = ध्य ध्यै

ध् + र = ध्र द्ध्र्द्रा

ध् + व = ध्व द्ध्व्धा

न् + त = न्त न्ता

न् + द = न्द न्दा

न् + ध = न्ध न्ध्धा

न् + म = न्म न्मा	श् + र = श्र श्रा
न् + य = न्य न्या	श् + ल = श्ल श्ला
प् + त = प्त प्ता	श् + व = श्व श्वा
प् + न = प्न प्ना	ष् + ट = ष्ट ष्टा
प् + य = प्य प्या	ष + ठ = ष्ठ ष्ठा
प् + र = प्र प्रा	ष् + प = ष्प श्पा
प् + ल = प्ल प्ला	ष् + य = ष्य श्या
ब् + द = ब्द ब्दा	स् + क = स्क स्का
ब् + य = ब्य ब्या	स् + ट = स्ट स्टा
ब् + र = ब्र ब्रा	स् + त = स्त स्ता
ब् + ल = ब्ल ब्ला	स् + थ = स्थ स्था
ब् + व = ब्व ब्वा	स + न = स्न स्ना
भ् + र = भ्र भ्र्रा	स् + प = स्प स्पा
म् + प = म्प म्पा	स् + फ = स्फ स्फा
म् + भ = म्भ म्भ्रा	स् + म = स्म स्मा
म् + य = म्य म्या	स् + य = स्य स्या
म् + र = म्र म्रा	स् + र = स्त्र स्त्रा
म् + ल = म्ल म्ला	स् + ल = स्ल स्ला
म् + ह = म्ह म्हा	स् + व = स्व स्वा
ल् + क = ल्क ल्का	ह् + म = ह्य ह्या
ल् + य = ल्य ल्या	ह् + य = ह्य ह्या
व् + य = व्य व्या	ह् + न = ह्य ह्या
व् + र = व्र व्रा	ह् + र = ह्य ह्या
श् + च = श्च श्चा	ह् + व = ह्य ह्या
श् + म = श्म श्मा	ह् + ऋ = ह्य ह्या
श् + य = श्य श्या	

Упражнение 1. Спишите слова и подчеркните лигатуры в них:

क्या, विद्या, विद्यालय, विद्यार्थी, अध्याय, अध्यापक, अध्यापिका, ध्यान;
 दस्त, दस्ता, बस्ता, रास्ता, दोस्त, दोस्ती, हिन्दुस्तान;
 अक्षर, शिक्षा, शिक्षक, शिक्षिका, कक्षा, रक्षा, क्षमा, परीक्षा;
 अन्न, अन्य, अन्दर, सुन्दर, शान्ति, बन्द, न्याय, न्यारा;
 पत्र, चित्र, मित्र, स्त्री, पुत्र, रात्रि, नेत्र, त्रिकाल;
 प्रधान, प्रति, प्रतीक्षा, प्रजा, प्रचार, प्रचलित, प्रवेश, प्रसार;

प्यास, प्यासा, प्यार, प्यारा, प्यारी, प्याला, प्याली, प्यानो ;
 विश्व, विश्वास, श्वास, श्वेत, श्लोक, मुश्किल, पश्चिम, रश्क ;
 वक्त, क्लास, क्रिया, शक्ति, व्यक्ति, रिक्त, रिक्शा, रक्त ;
 नष्ट, पोष्य, पुष्ट, पुष्टी, पुष्प, भीष्म, राष्ट्र, श्रेष्ठ ;
 पत्ता, मत्त, सत्तर, सत्ता, सत्तू, भत्ता, बत्ता, बत्तीस ;
 सच्चा, बच्चा, बच्ची, बच्चे, कच्चा, कच्ची, पच्ची, पच्चर ;
 सज्जा, लज्जा, लज्जित, रज्जू, छज्जा, धज्जी ;
 सट्टा, सट्टी, भट्ट, बट्टा, लट्टू, रट्टू, कट्टा, गट्टा ;
 भट्टा, लट्टू, रट्टू, रट्टी, कट्टू, गट्टा, गट्टी ;
 लट्टू, अट्टा, गट्टी, टिट्टा, टिट्टी ;
 चक्कर, चक्का, चक्की, छक्का, टक्कर, टक्की, थक्का, पक्का ;
 डब्बा, डब्बी, दब्बू, शब्द, पब्लिक ;
 स्कूल, स्कूली, स्कीम, स्केच, स्टेज, स्टेट, स्टेशन ;
 स्थान, स्थल, स्थगित, स्थापन, स्थायी, स्थिर, स्थिति ;
 स्नान, स्नेह, स्नेही, स्पष्ट, स्पेशल, स्पोर्ट, स्मारक, स्याही ;
 स्वागत, स्वप्न, स्वर, स्वाधीन, स्वस्थ, स्वरूप, स्वीकार, स्वभाव ;
 स्वर्ग, वर्ष, वर्षा, विद्यार्थी, अर्थ, कुर्सी, मुर्ग, मुर्गी ;
 कृषि, कृषक, वृक्ष, वृद्धि, वृद्धा, गृह, दृष्टि, दृश्य ;
 लम्बा, विलम्ब, मरम्मत, निम्न, सम्मान, मक्खन, मक्खी ।

Упражнение 2. Напишите сочетания согласных:

क् + क	ग् + ग	च् + च	प् + प	श् + म	ब् + ब
क् + ल	ग् + घ	च् + छ	प् + र	श् + य	ब् + र
क् + र	ग् + द	च् + य]	प् + य	श् + र	ब् + य
क् + ष	ग् + व		प् + ल	श् + ल	ब् + ल
क् + य	ग् + र		प् + त	श् + व	ब् + द
स् + स	स् + ख	स् + य	ह् + ऋ	म् + म	
स् + त	स् + ट	स् + र	ह् + र	म् + प	
स् + थ	स् + प	स् + ल	ह् + व	म् + य	
स् + न	स् + फ	स् + व	ह् + य	म् + र	
स् + क	स् + म	ष् + ट	म् + ह	म् + ब	

Упражнение 3. Прочитайте. Выпишите слова с лигатурами:

पुस्तक खोलो, पुस्तक बन्द करो, कहानी पढ़ो, लेख लिखो ;
 मेरा दोस्त, मेरा मित्र, हमारी दोस्ती, हमारे मित्र ;

सुन्दर बच्चा, सुन्दर बच्ची, सुन्दर साड़ी, सुन्दर चित्र ;
 ध्यान, ध्यान से, ध्यान से लिखो, नया शब्द ध्यान से लिखो ;
 कापी लो, कापी खोलो, कापी बन्द करो, कविता सुनो ;
 अक्षर, यह अक्षर, ये अक्षर, ये नये अक्षर, ये नये अक्षर लिखो ;
 कक्षा, हमारी कक्षा, हमारी कक्षा को, हमारी कक्षा को देखो ;
 दो वर्ष, दो वर्ष बीते, दो वर्ष बाद, दो वर्ष से ;
 किस प्रकार, इस प्रकार, इसी प्रकार, इस प्रकार का ;
 क्लास, हमारी क्लास, वक्त, वक्त पर आना, हर वक्त ;
 स्कूल, स्कूल का बच्चा, हमारा स्कूल, हमारे स्कूल के बच्चे ;
 प्यार, प्यारा, प्यारी बच्ची, प्यास, प्यासा, प्यासे लोग ;
 परीक्षा, परीक्षा देना, विद्यार्थी, हमारा विद्यालय ;
 हमारे विद्यालय का विद्यार्थी, पुस्तक, पुस्तकालय ;
 शब्द, नया शब्द, रूसी भाषा का शब्द, हिन्दी भाषा का शब्द ;
 हिन्दी भाषा सीखो, उर्दू भाषा की कहानी, कहानी सुनाओ ;
 अभ्यास, अभ्यास लिखो, यह अभ्यास पढ़ो, अभ्यास को ध्यान से पढ़ो ;
 चिट्ठी, मित्र की चिट्ठी, मेरे मित्र की चिट्ठी, मेरे मित्र की चिट्ठी आई ।

Упражнение 4. Напишите буквами деванагари:

āḍj mārā pās ānā, ḥamārā sātḥ puṣṭkālayā ō, patṛ paṛḥo, kaḥā-
 nī dhān sē suṇāo, gāyārā dhin bītē, gāyārā dhin bād, dhin aor śām,
 puṣṭak aor kāpī, akṣar aor śabd, ḥindī bhāṣā, bārā gḥar, bārā ma-
 kān, ḥārdik, ḥārdik svāgat, ḥamārā ḥārdik svāgat, dost kī cīt-
 ṭhī, pitā dḥī kī svīkāṛ, ḥamārā śikṣak, śikṣā, śikṣā pānā,
 vidyālayā, kṣamā karō, kṣamā kīdḥīyā, andar mat ānā, idḥar ō, udḥar
 mat dḥānā, kursī, kursī par baītḥo, kḥānā kḥāo, na°kar sē kaḥo,
 pānī lāyā, dḥaldī sē lāyā, dḥaldī sē vāpas ānā, śram karō,
 viśrām kīdḥīyā, bacḥo, namastē, śikṣak dḥī namastē, kḥārā
 ḥonā, pasand ḥonā, pasand ānā, prasann ḥonā, cītṛ banānā, gḥarī
 dekḥo, prācīn samāy, prācīn samāy sē, ek dhin kī bāt, rādīyō suṇo,
 rādīyō sē samācār suṇo, māsko kē samācār.

Упражнение 5. Спишите слова, обозначая лигатурой сочетание двух согласных, между которыми нет гласного звука.

Образец — पुस्तक — पुस्तक

पुस्तक, वक्त, मूल्य, मुल्क, प्रधान, कुरसी, नेत्र, स्वपष्ट, स्मारक,
 स्याही, स्यायी, स्थान, स्वर, प्राप्त, सत्य, सत्कार, सचेष्ट, क्रोध, सक्ता .

सख्य, सक्षम, श्लोक, श्वास, श्वेत, श्रुति, श्रीमान, श्रमिक, शक्ति, व्यक्ति, वोल्ट, वृद्धि, कृषक, विस्मित, वाक्य, विद्रोह, विद्वेष, विद्या, विद्युत, विच्युत, वस्तु, वस्त्र, वर्जित, वर्ग, युद्ध, यात्रा, लज्जा, नृत्त्य, अच्छा, लच्छन, पत्नी, पुत्री, न्याय, धर्म, द्रोही, द्वारा, दस्तक, उत्साह, उत्सव, उत्सुक, बिस्तर, कज्जल, कुत्ता, कर्म, क्षेत्र, ग्रह, ग्राम, ग्राम्य, छप्पर, छबीस, वन्या, जल्लाद

Упражнение 6. Спишите и протранскрибируйте:

कापी और पुस्तक, शब्द और वाक्य, अक्षर और शब्द, प्याला और गिलास, पानी और दूध, शक्कर और नमक, शेर और रीछ, हाथी और कुत्ता, तोता और मोर, चाचा और चाची, माता और पिता, बेटा और बेटा, औरत और मर्द, बड़ा और छोटा, अच्छा और बुरा, मेरा स्थान, मेरी जगह, मेरा दोस्त, मेरा मित्र, तेरा पत्र, तेरी चिट्ठी, हमारी किताब, हमारी पुस्तक, घी और मक्खन, दही और दूध, मूली और गाजर, लाल और पीला, हरा और नीला, काला और भूरा, नाक और कान, हाथ और हथेली, गर्दन और पीठ, शिक्षक और शिक्षिका, कक्षा और स्कूल, डेस्क और चाक, आना और जाना, खाना और पीना, रोना और रुलाना, इधर आना, उधर जाना, वापस आना, खड़ा होना, हार्दिक स्वागत यात्रा पर जाना, दोस्त का स्वीकार, आराम करो, विश्राम करो, क्षमा कीजिये, शुक्रिया, बड़ा रास्ता, चौड़ी सड़क, हमारा मार्ग, हमारा पथ।

Упражнение 7. Напишите сочетания согласных. Подберите слова с этими лигатурами:

क् + ल	त् + य	द् + ध	द् + य	ट् + र	त् + र
स् + क	प् + त	ट् + ट	ह् + ट	द् + र	ब् + द
स् + त	न् + त	क् + र	ह् + ऋ	द् + व	प् + य
त् + क	त् + न	क् + ष	ष् + ट	व् + द	व् + य
च् + च	क् + ख	प् + ल	म् + य	न् + य	व् + र
ङ् + र	स् + न	ल् + प	स् + य	भ् + य	श् + म
ल् + ल	स् + व	श् + र	क् + क	भ् + र	ष् + ठ
न् + त	प् + न	क् + य	प् + र	द् + ल	म् + ल

Шестой урок

Назализованные гласные звуки

Гласные звуки хинди делятся на чистые и назализованные (носовые).

Чистые гласные звуки это а, ā, и, й, у, ū, э, а^h, о, а^o. При произнесении этих звуков струя воздуха проходит только через полость рта.

Назализованные (носовые) гласные звуки это такие, при произнесении которых часть воздуха проходит через нос.

Каждый чистый гласный имеет свою назализованную пару. В транскрипции назализация обозначается знаком *тильда* (~)

Примеры: ā, ã, ÿ, ÿ̃, ū, ū̃, и т. д.

Назализованные гласные звуки это ā, ã, ÿ, ÿ̃, э, ā^h, о, ā^o.

Назализация передается особым значком, который называется *чандрабинду* (̣). Этот значок пишется над той гласной буквой, которая назализуется. Примеры:

अँ, आँ, ईँ, उँ, ऊँ и т. д.

Назализация гласных ई, ऐ, ओ, औ обозначается только точкой.

Примеры:

ईँ, ऐँ, ओँ, औँ.

कहाँ, यहाँ, वहाँ, कुआँ, माँ, चाँद ;

कहीं, यहीं, वहीं, नहीं, आईँ, गईँ ;

कुँवारा, मुँह, पहुँच, पहुँचा, पहुँची ;

ऊँट, ऊँचा, ऊँचाई, सूँड, हूँ, बूँद ;

में, छतें, किताबें, माताएँ, भाषाएँ, सभाएँ ;

पैठ, पैसठ, पैतीस, ऐँठ, ऐँठन, ऐँठू ;

गोंद, बालों, लाखों, माताओं, भाषाओं, अोंठ ;

चौक, छौक, जौडा, पौडा, औँघा ।

Носовой согласный звук н

Буква न обозначает как обыкновенный чистый согласный звук н, так и носовой звук н. Примеры:

दान दान, कान कान,

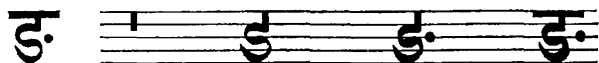
शान्ति शान्ति, बन्द बन्द.

В языке хинди имеется несколько вариантов носового звука н. В зависимости от места образования звука различают задненёбный, средненёбный и передненёбный носовой звук н.

Задненёбный носовой звук н произносится при том же положении органов речи, что и при произнесении звуков к, г, но струя воздуха проходит через нос. Этот звук встречается перед звуками к, кх, г, гх. Примеры:

гангā, анк, кангхй̄, панкх, анг.

Этот звук обозначается буквой ङ.

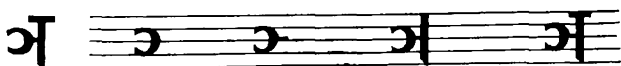
गङ्गा гангā, अङ्क анк, पङ्क pankh, कङ्घी кангхй̄.

Сочетание согласной ङ с другой согласной в лигатуре изображается так: कङ्घी, पङ्क, लिङ्ग.

Средненёбный носовой звук н произносится при том же положении органов речи, что и при произнесении звуков ч, дж, но струя воздуха проходит через нос. Этот звук встречается перед звуками ч, чх, дж, джх. Примеры:

панчхй̄, анджан, джхандхаṭ, анчал.

Этот звук изображается буквой ञ.

कुञ्जी кунджй̄, पञ्छी панчхй̄, अञ्जन анджан, अञ्चल анчал.

Сочетание согласного ञ с другой согласной в лигатуре пишется так: कुञ्जी, पञ्छी, अञ्जन, अञ्चल, भञ्भी.

Сочетание ञ с ङ имеет свою особую форму ञ्. Эта лигатура воспринимается как самостоятельная буква, которая обозначает звуки гй̄а. Примеры:

ज्ञात, ज्ञान, विज्ञान, आज्ञा।

Передненёбный (или наддёсенный) носовой звук н произносится при том же положении органов речи, что и при произнесении звуков ṭ, ḍ, но струя воздуха проходит через нос. Этот звук встречается перед звуками ṭ, ṭх, ḍ, ḍх. Примеры:

андā, джхандā, канṭх, ṭхандā.

Этот звук обозначается двумя буквами: ण и ण्.

अण्डा андā, भण्डा джхандā, ठण्डा тхандā,

В других сочетаниях буквы ण и ण् читаются как обычный звук н. Примеры:

क्षण кшан, तरुणी тарунि. उदाहरण удахаран.

Сочетание согласной ण с другой согласной буквой изображается так: अण्डा, घण्टा, ठण्डा, डण्डा, दण्ड.

Анусвара

Буквы न, ड, ङ, ञ, ण, ए в позиции перед согласной обычно заменяются особым значком — *анусварой*, изображаемой в виде точки \cdot . Анусвара ставится над той согласной буквой, после которой произносится звук н. Примеры:

गङ्गा — гंगा, कुञ्जी — कुंजी, अण्डा — अंदा, बन्द — बंद

В позиции перед согласной буква ञ также заменяется анусварой. Примеры:

आरम्भ — आरंभ, सम्बन्ध — संबंघ

Перед согласными звуками б, бх, п, а также в словах एवं и स्वयं анусвара произносится как звук м. Примеры:

लंबा ламбā, आरंभ āрамбах, पंप памп

Упражнение 1. Произнесите:

āкх, āкхā, mā, māг, хā, чāд, чāдй, джāч, чхāс;

чāгэр, чāдийā, чхāтāй, джхāчā, джхāдūла, тākānā, дās, бāглā.
нйdāsā, пхйkā, йч, чхйк, чхйkā, чхйtā, джхйси, дйг, нйд,
нйo, сйг, сйк,

гхūдй, тикхūtā, пахūч, пахūчй, пхūкār, пхūси, мūх;

гхūt, гхūсā, тхūtх, тхūс, дūгар, пūджй, пūчх, пхūк, мūчх;

tāt, tхgā, пэг, пэдй, пхāt, пхātā, бāt, бāрā, бхāt;

tā^h тис, пā^h тис, пā^h саtх, пā^h t, бā^h ган, бхā^h с, бхā^h сā;

гхōгхā, гхōtū, чōгā, джōк, джхōк, джхōtā, джхōnā, tōtй;

чā^oк, чā^oтис, чхā^oк, дā^oрй, дхā^oкū, дхā^oдж, дхā^oс, лā^oдā.

бхандār, бхангй, мандлй, мандап, māнс, банд, тхандā, тханд,
тхандй, чувандар, кинту, чинтā, панкх, панкхā, панкти, банджар,

बान्दार, बान्दखु, बखुकान्द, बखुकाम्प, रान्ग, रान्दज, रान्दजिद, रान्द, रान्द, रान्गुर, लाम्बा, लाम्बाय, वान्चित, वान्श, साम्पान्, पासान्द.

उप्राज्जाने 2. प्रुऑतायैतः

हाँ, माँ, माँग, चाँद, चाँदी, आँक, आँख, आँटी, आँत, आँचल ;
कहीं, नहीं, वहीँ, बोलीं, देखीं, ईट, ईधन, ईडुरी, आई, सोई ;
सूँड, पुँछाला, फुका, मुँह, रूँघा, कुँवर, कुँवारा, सुँधाना, उँडेला ;
ऊँच, ऊँचा, ऊँचाई, ऊँचान, ऊँट, कूँचा, कूँची, गूँगा, गूँज, घूँघट ;
में, आँखें, क्ताबें, लायें, आयें, माताएँ, भाषाएँ, वस्तुएँ, सेनाएँ ;
मैं, हैं, पैतीस, तैतीस, भैस, सैतीस, ऐँठ, ऐँठन, ऐँठू, ऐँडा ;
बालों, औरतों, बच्चों, घरों, मकानों, होंठ, सोंघा, ओँट, ओँठ, ओँडा ;
भाँ, भाँरा, भाँका, लौंग, लौंडा, कौँघ, रौँद, रौँदन, सौँपा, औँघा ।
डंडा, झंडा, गंगा, नंगा, संघ, संतान, संजीदा, प्रबंघ, संचित ; शंका, शंकित,
बंद, संकट, संघ्या, वसंत, पसंद, हिंदी, आनंद ;
लंबा, लंबाई, आरंभ, संबंघ, चुंबन, चुंबक, संभव, संबल, संबोधित, संभावित
संपति, संपर्क, पंप, चंपत, चंपक, चंपई ;
आज्ञा, ज्ञान, विज्ञान, ज्ञापक, ज्ञात, ज्ञाता, ज्ञाति, संज्ञा, प्रतिज्ञा ।

उप्राज्जाने 3. नापिशैतै पुुदुै स्टुरुकु ककुदुै सुुगसनुुतुै बुकुवुु ड, ङ, ण ँ लैगलतुरुु ङुु.

उप्राज्जाने 4. सुुषिशैतै ँ प्रुतरान्सुकुरैडुरैतुु:

अंधा, अंधेर, अंधेरा, कंधी, कंधा, घंटा, घंटी, छतें, पुस्तकें, में, चिट्ठियाँ,
बोलें, बोलीं, गई, क्षण, तरुणी, उदाहरण, इंजन, इंच, मंडप, पंडित, अंडा,
कांटा, खीच, खूँटी, सांप, डँस, जंगल, हैं, हम हैं, पाँच, मैं हूँ, देंगे, दूंगा,
लेंगी, घृणा, पूर्ण, अँगूठी, निबंघ, संयुक्त, किरण, क्षण, ज्ञान विज्ञान, कारण,
भाषण, प्राण, प्रेरणा, संज्ञा, आँसू, सूँड, मुँह, दाँत, टाँग, चुड़ियाँ, चिड़ियाँ,
डिब्बियाँ, गाँव, क्योँ, कैची, ताँगा, पलंग, संगीत, साँझ, छलाँग, सिंह, झाँसी,
झंडा, निपुण, संघ्या, ज्ञाता, आज्ञा, प्रतिज्ञा, विज्ञान ।

उप्राज्जाने 5. प्रुऑतायैतै. वुुषिशैतै सुुवुु सुुवुु स नुुअलैडुुवुुनुुनुुनुु गलसनुुतुु:

नगर में, चारों ओर, हमारे संबंधी, मैं आऊँ, वे जायें, उन्हें देना, दोनों को,
मुँह में रखा, लोगों को, पाँच वर्षों में, आते होंगे, अब वे ठीक हैं, वहाँ का
समाचार, घंटा बजाना, आरंभ से अंत तक, ऊँचे वृक्ष पर, जंगल के वृक्ष
से, वैज्ञानिक लोग, संसार का, गेहूँ और कपास, अनेक नदियाँ, यहाँ पहुँचा था,
जा रहे हैं, जा रही थीं, हिंदी भाषा, उन दिनों से, पाँचवीं कक्षा की परीक्षा,

अंधेरी रात भारत का झंडा, दस दिन के अन्दर, सब प्रबन्ध करो, पुस्तक बन्द करें, खेतों की सिंचाई, अन्तिम बूंद, तालाब की नींव, गहरी नींद, विद्यार्थी का निबंध, कापियाँ खोलें, आध घंटे में, वसंत का दिन, लाल रंग का, ईंटों का मकान, भैंस का दूध, ठंडा पानी, गाड़ी से जायेंगे, पाँच उदाहरण, कुछ नहीं बोले, क्षमा माँगी, दो टोपियाँ, तिरंगा झंडा।

Упражнение 6. Напишите буквами деванаगари:

йа॒खँ॑ āo, ва॒खँ॑ द्जाō, ид॒хар ба^h॑t॒ख॑, уд॒хар на д्जा॑й॒э, мэ॒रि कि॒ता॒ब॑, ба॒च॒च॑ō स॒э का॒ख॑, पा॒t॒ख॑ य॒ाद॑ का॒र॑, का॒ख॑ā॒नीयँ॑ पा॒र॒खँ॑, का॒पीयँ॑ क॒खो॑लँ, य॒э мэ॒रा॑ सा॒म्बा॒न्ध॒खि॑ ख॒э, वो॒ हा॒मा॒रि॑ का॒क॒शा॑ ख॒э, ин॒ स्त॒ख॑ā॒न॑ō पा॒र, у॒न मा॒का॒n॑ō म॒э, पु॒स्ता॒क॑ क॒э प्रा॒त॒ख॑ā॒म॒ ब॒ख॑ā॒ग॒ म॒э, अ॒गि॑ā द॒ना॑, शि॒क॒शा॑ पा॒ना॑, मू॒ख॒ द॒खो॑, सा॒म्ब॒खा॒व॒ ख॒э, सा॒न्यु॒क्त॑ रा॒श॒t॒r, ब॒ख॑ā॒रा॒त॒ का॑ द्ज॒ख॑ā॒न्दा॑, सो॒वि॒या॒त॒ सा॒न्ग॒ख॒, ис॒ म॒э की॑ā अ॒न्ता॒र॒ ख॒э, उ॒स॒ को॒ शा॑न्त॒ कारो॑, चि॒न्ता॑ मा॒त॒ की॒द॒जी॒य॑, दो॒ वा॒क्यँ॑ लि॒ख॒ख॑, त॒िन॒ ना॒य॑े शा॒ब्द॑ पा॒र॒खो॑, शा॒ब्दो॑ को॒ का॒पी॑ म॒э लि॒ख॒खि॑य॒э, र॑े॒ल॒गा॒रि॑ का॒ इ॒न्द्जा॒न॒, तु॒म॒ख॑ म॒ाल॒य॒म॒ ख॒э, खँ॑, मु॒द॒ज॒ख॑ म॒ाल॒य॒म॒ ख॒э, व॑े॒ कु॒च॒ख॑ ना॒खँ॑ बो॒ल॑े, क॒शा॒मा॑ म॒ाँगी॑, उ॒न्ख॑ ब॒ख॑ā॒र॒ द्ज॒का॒ना॑ त॒ख॑ā, क॒रो॒द॒ख॑ ā॒ना॑, ब॒ख॑ā॒रा॒त॒ की॑ य॒ा॒त्रा॑, वि॒द॑ेशी॒ य॒ा॒त्रि॑, वि॒द॑ेशी॒ य॒ा॒त्रि॑ ब॒ख॑ā॒रा॒त॒ अ॒त॑े ख॒э, वो॒ बा॒खु॒त॒ प्रा॒सा॒न्नि॑ ख॒э, अ॒सु॑ प॒ो॒च॒खो॑, ख॒ा॒त॒खि॑ क॒э द्वा॑त, ख॒ा॒त॒खि॑ क॒э द्वा॑त॒ ला॒म्ब॑े॒ खो॒त॑े ख॒э, य॒э мэ॒रा॑ गा॒ō ख॒э, य॒э पु॒स्ता॒का॒ला॒य॑ ख॒э, मि॒त॒ख॑े प॒ख॑ā॒लि॒य॑, अ॒द॒ख॑े॒रि॑ रा॒त॒ म॒э, सा॒न्का॑त॒ म॒э पा॒रा॑, स॒ाँद॒ज॒ का॑ सा॒मा॒य॑, य॒э мэ॒रा॑ का॒म॒ ना॒खँ॑ ख॒э, त॒खो॑र॒े ख॒ि॒ दि॒नो॑ म॒э, ल॒ाल॒ मा^h॑दा॒न॒, दो॒नो॑ ओ॒र॒ स॒े, य॒ा॒खँ॑ अ॒य॑, य॒э सा॒मा॒च॑र॒ सु॒न्ने॑, य॒э सा॒मा॒च॑र॒ सु॒ना॑य॒े.

Упражнение 7. Спишите, заменяя согласные **न, ण, म, ड**, знаком анусва-
रा в позициях перед согласной:

अ॒ङ्क, द॒ण्ड, ब॒न्द, अ॒ञ्च॒ल, प॒र॒न्तु, कि॒न्तु, घ॒ण्टा, ठ॒ण्डा, शा॒न्ति, प॒ङ्क, अ॒ङ्ग, अ॒ण्डा, चि॒न्ता, ग॒म्भी॒र, म॒न्त्री, पा॒ण्ड॒व, प॒ण्ड॒त, प॒ञ्छी, अ॒ञ्ज॒न, बु॒ल॒न्द, नि॒ब॒न्ध, अ॒न्तर॑, शा॒न्त, अ॒ञ्ज॒ट, क॒ङ्घी, स॒न्तान॑, स॒न्के॒त, तु॒र॒न्त, व्य॒ञ्ज॒न, अ॒ण्डा, कु॒ञ्जी, अ॒न्दर॑, अ॒त्य॒न्त, के॒न्द्र, लि॒ङ्ग, अ॒न्त, अ॒न्ति॒म, उ॒ण्डा, अ॒ण्ड, स॒न्देह॑, आ॒न॒न्द।

Седьмой урок

Займствованные звуки и их обозначение

В языке хинди много слов заимствованных из арабского и персидского языков. Вместе со словами, естественно, в язык вошли и такие звуки, которые отсутствовали в нем. Для обозначения

ния этих звуков использовались те буквы алфавита деванагари, которые передавали звуки, близкие к заимствованным. Обычно под этими буквами ставилась точка, но в настоящее время очень часто она не пишется.

Буква क़ обозначает звук более твёрдый, чем к. При произнесении его маленький язычок прижимается к задней части языка. Этот звук соответствует звуку қ в узбекском языке. В транскрипции он обозначается знаком қ. Примеры:

क़लम қалам, क़द қад, क़दम қадам,
क़िस्सा қиссā, क़ीमत қймат.

Буква ख़ обозначает задненёбный согласный звук, близкий звуку х в узбекском и русском языках. В транскрипции этот звук обозначается знаком х. Примеры:

ख़ूद хūd, ख़ून хūн, ख़ूश хūш,
ख़ुशी хушй, ख़идमत хидмат.

Буква ग़ обозначает задненёбный согласный звук, соответствующий звуку ғ в узбекском языке. В транскрипции он обозначается знаком ғ. Примеры:

बाग़ бāғ, गुलाम ғулām, गुलामी ғулāmй,
ग़रीब ғарйб, ग़रीबी ғарйбй.

Буква फ़ обозначает звук, соответствующий звуку ф в русском языке. В транскрипции этот звук обозначается ф. Примеры:

फ़िल्म филм, फ़икр фикр, काफ़ी кāфй,
दफ़ा дафā, दफ़तर дафтар.

Буква ज़ обозначает согласный звук, соответствующий звуку з в русском языке. В транскрипции он обозначается знаком з. Примеры:

मेज़ мэз, काज़ज़ кāғаз, ज़रूर зарūr,
जहाज़ джаҳāз, ज़ोर зор.

Алфавит хинди

हिन्दी की अक्षरमाला

Алфавит хинди называется деванагари. Это алфавит древнеиндийского языка — санскрита. Буквы в нем расположены в зависимости от места образования звуков. В начале таблицы идут гласные, затем согласные, объединенные в группы по месту и

способу их образования. Согласных букв в алфавите древнеиндийского языка было 33. Для обозначения звуков **ṛ** и **ṛh**, которых не было в санскрите, в алфавит были введены буквы **इ** и **इः**. После того, как в языке хинди стали употребляться арабские и персидские слова, количество согласных букв увеличилось. Таким образом, алфавит языка хинди в настоящее время состоит из 11 знаков для обозначения гласных и 40 знаков для обозначения согласных звуков.

АЛФАВИТ ХИНДИ

Гласные буквы

स्वर

अ आ इ ई उ ऊ
ऋ ए ऐ ओ औ

Согласные буквы

व्यंजन

क ख ग घ ङ
च छ ज झ ञ
ट ठ ड ढ ङ ण (ण)
त थ द ध न्
प फ ब भ म्
य र ल व्
श ष स ह्
क ख ग ज ङ

Каждая буква алфавита хинди имеет свое название, которое образуется сочетанием соответствующей буквы со словом कार. Так, буква अ называется अकार, буква क — ककार, буква द — दकार и т. д.

Каждая группа согласных называется по первой букве этого ряда в сочетании со словом वर्ग (разряд). Так например, первый ряд называется कवर्ग, второй चवर्ग и т. д. Так обозначаются первые пять разрядов согласных. Далее следуют полугласные, которые называются अन्तस्थ. Последний ряд букв названия не имеет, но можно назвать его ऋवर्ग.

Буквы ऋ, ष, क्ष, ज्ञ встречаются только в санскритских словах.

Буквы इ, ण, ए, ड, ढ в начале слова не встречаются.

Примечание: Слова, которые начинаются с заимствованных звуков, в словарях следует искать в рубрике соответствующих им основных букв, т. е. слово कलम в рубрике буквы क, а слово फर्रा в рубрике буквы फ и т. д.

Слова с заимствованными звуками в середине или в конце идут в алфавитном порядке. Примеры:

मगर	магар
मगरिब	магриб
मजदूर	маздур
मजबूर	маджбур
मजाक	мазак
मजाल	маджал и т. д.

Буквы क़, ख़, ग़, ज़ и फ़ пишутся только в арабских и персидских словах.

Висарга

Знак висарга обозначает звук, образуемый придыханием. Он изображается двоеточием в конце слова или слога. В транскрипции передается знаком х. Примеры:

प्रायः प्राय्हा, प्रातः प्राताह, पुनः пунах.

Висарга встречается главным образом в санскритских словах.

Особенности некоторых звуков

1. В трехбуквенных словах с последним долгим гласным и четырехбуквенных словах после второй согласной буквы краткий звук **а** не произносится. Примеры:

कमरा	камрā	नफ़रत	нафрат
कपड़ा		गफ़लत	
लड़का		खिदमत	
तितली		मुमताज़	
पटरी		सरसरी	
बकरी		समझाना	

2. Когда согласный звук **х** не является начальным звуком слога, то перед ним звук **а** произносится несколько шире. При произнесении его губы оттягиваются в стороны.

Примеры: शहर шахр, नहर нахр, गहरा гахрā

Сравните: बाहू — बहन रहा — रहना

लहू — लहर कहा — कहना

3. Если звуки **и** и **у** стоят перед звуком **х** и образуют с ним один слог, то они произносятся соответственно как **э** и **о**, но более кратко. Примеры:

तुहमत	тохмат	ज़िहन	зеҳн
मुहताज	мохтāдж	ज़िहनी	зеҳнī

Ударение

В языке хинди каждый слог слова произносится энергично, с ударением, но на один из них падает главное ударение.

Главное ударение в слове устанавливается по следующим правилам:

1. Если слово оканчивается на гласный звук, то при определении места ударения последний слог не учитывается. Например, в слове सुन्दरता сундартā, последний слог *tā* отбрасывается.

2. Если слово содержит только краткие гласные, то ударение падает на первый из них (т. е. на первый слог). Примеры:

नगर नागर, मक़्खन мақхан, पुस्तक пўстак,
सुन्दरता сўндар-tā, ज़िन्दगी зинда-гī.

3. Если в слове кроме кратких гласных, имеется долгий гласный, то ударение падает на него. Примеры:

संसार संसाँर, औरत अँरत, भारत बहाँरत, जमाना जमाँ-नाँ,

4. Если в слове имеется несколько долгих гласных, то ударение падает на последний из них. Примеры:

विदेशी विदेँ-शी, हैदराबाद हाँदाराबाँद, हैदराबादी हाँदाराबाँ-दी.

Примечания: 1. В глаголах ударение падает на основу.

Простые послелогои произносятся без ударения.

Упражнение 1. Прочитайте:

कलम, क्रिस्सा, क्रीमत, क्रीमती, क़ैद, क़ैदी, क़ौम, क़ौमी, वक्त, नाहक
नुक़ता, नुक़सान, बक़ाया, अक़ल, बाक़ी ;

गज़ल, गज़ब, ग़म, ग़मख़ोर, ग़मख़ोरी, ग़लत, ग़लती, ग़ैर, ग़ोता, बग़ैर,
चिराग़, दगा, दगाबाज़, दिमाग़, काग़ज़, बाग़, बग़ीचा ;

ज़ार, ज़ोर, ज़िन्दा, ज़िन्दगी, ज़बान, ज़मीन, ज़ीरा, ज़ख़्म, ज़माना, बाज़ार, मेज़,
गुज़ारा, चीज़, तेज़ी, दर्ज़ी, दरज़, नज़र, मज़दूर ;

ख़राब, ख़ाना, ख़बर, ख़म, ख़याल, ख़ाली, ख़ारिश, ख़ामोशी, ख़ुशी,
तख़्ता, पुख़्ता, बख़ूबी, बख़्शिश, निख़्, नाख़ून, बख़्त, तनख़्वाह, तख़फ़ीफ़ ;

फ़सल, फ़िक़, फ़ैसला, फ़ौजी, फ़ौवारा, फ़ौरन, फ़र्क़, फ़ाक़ा, दफ़ा, नफ़रत,
तरफ़, बर्फ़, दफ़्तर, नाफ़र्मानी, नफ़ीस, हाफ़िज़ ।

Упражнение 2. Напишите по две строчки каждой б́уквы क़, ख़, ग़,
ज़ и फ़.

Упражнение 3. Спишите слова и протранскрибируйте:

प्रायः, प्रातः, प्रातःकाल, अतः, निःशंक, निःशक्त, निःशुल्क, पुनःस्थापित, पुनः,
पुनःकरण, पुनः—पुनः, पुनःरचना, पुनःशिक्षा, पुनःसंगठन, दुःसाहस, दुःसाहसी,
दुःस्वप्न, दुःस्वभाव, दुःशील, दुःखित ।

Упражнение 4. Спишите слова. Подчеркните ударный слог:

काला, पानी, यहाँ, कहाँ, नहीं, जनाब, किताब, मकान, ज़बान, जवाब,
कुमारी, पिता, कला, तालाब, तारीख़, नाना, दादा, माता, साहब, गाजर,
नाटक, लड़की, जनता, कहानी, तारीफ़, आकाश, सड़क, नगर, ग़लत, ग़लती,

सरल, बरस, बाहर, कली, आसान, निशान, निशानी, नीचा, नाजुक, नाजुकी, खारिज, खुश्क, खिड़की, कुर्सी, नीलाम, नीलम, दीवार, दुकान, पड़ोसी, बड़ा, बुरा, कपड़ा, कीचड़, मूली, गोभी, गाजर, खीरा, कलम, नवाब, जवाब, जीवित, जीवन, पुरुष, बहन, शहर, नज़ारा, नज़ीर, बहुत, महीना, सप्ताह, हफ़्ता, अभ्यास, वाक्य, नियम, समाचार, बेटा, बेटे, आराम, आरम्भ, कृषि, ठंडा, झण्डा।

Упражнение 5. Прочитайте. Выпишите слова, в которых после второй согласной звук а не произносится:

खिलाना, सुलाना, लड़का, मेज़, लड़की, चीज़, पिलाना, कमरा, कमरे, जाना, कपड़ा, कपड़ों से, आना, करना, परदा, परदे को, ज़माना, ज़बानी, काफ़िर, बहना, नहर, रहना, रहा, ख़िलाफ़, नज़राना, ख़ाकी, ज़मीन, पढ़ना, रोना, लिखना, खाना, लाना, माँगना, पाना, ख़िन्दा, नमक, नामक, शासन, शादी, सामान, ज़रूर, जहाज़, क़ीमत, पुनः, अतः, प्रायः, आसानी, अपना, अपनी वापस, जल्दी, मुकुत, विमला, सरोज, ग़रीब, रहम, रहीम, कहानी, कहना, नादिर, ख़बर, ख़ुराक, ख़ूबी, ख़ूशी, कैफ़, तख़्ता, सख़्त, रचना, नफ़रत, तज-वीज़, क़रीब, क़याम, तरीक़ा, ग़ालिब, पटसन, बादशाह, क़ानून, जलसा, ग़लती, मुमताज़, ख़िदमत, खिड़की, दालान, मछली, नतीजा, मेहमान, उपदेश, रहमान, तसवीर।

Упражнение 6. Прочитайте предложения:

यह मेरी पुस्तक है। वह तेरी कापी है। यह हमरा मकान है। हम रूसी हैं। आप शिक्षक हैं। ये नीले फूल हैं। वे लाल फूल हैं। बच्चा रोता है। वह रोटी खाता है। हम भाषा सीखते हैं। यह कहानी पढ़ो। वह ख़बर सुनाओ। मेज़ पर बैठो। जहाज़ से जाओ। यह काला तख़्ता है। तख़्ते पर लिखो। इधर आओ। उधर जाओ। यह खाना न खाओ। खिड़की खोलो। दरवाज़ा बन्द कीजिये। जल्दी से वापस आना। वह प्रायः आता है। प्रातःकाल आयेगा। काफ़ी है। तुम्हारा जवाब ठीक है। तुम्हारा उत्तर ग़लत है। मुझ से प्रश्न पूछो। अपना क़लम मेज़ पर रखो। कोई ग़लती नहीं है। बाहर निकलो। अन्दर आओ। नमस्ते कहो। बस, काफ़ी है। अपनी जगह पर बैठो।

Восьмой урок आठवाँ पाठ

ЛИЧНЫЕ МЕСТОИМЕНΙΑ

पुरुषवाचक सर्वनाम

В языке хинди имеются следующие личные местоимения:

Лицо पुरुष	Един. число एकवचन	Множ. число बहुवचन
1-е	मैं я	हम мы
2-е	तू ты	तुम вы, ты आप Вы
3-е	यह } { он, она, वह } { оно	वे } они

Местоимение **तू** — *ты* выражает или чрезмерную грубость и презрение, или же ласку. Оно употребляется сравнительно редко.

Местоимение **तुम** — *вы, ты* выражает обычную вежливость. На **तुम** обращаются друг к другу лица равные по возрасту и социальному положению, товарищи, братья и сестры, муж к жене, родители к детям. Оно употребляется при обращении как к одному лицу, так и к группе людей.

Местоимение **आप** — *Вы* обозначает подчеркнутую вежливость. На **आप** обращаются к людям старшим по возрасту или социальному положению, дети к родителям и т. д. Это — обычная форма обращения друг к другу образованных и интеллигентных людей. Местоимение **आप** употребляется при обращении как к одному лицу, так и группе людей.

Местоимения третьего лица единственного числа **यह** и **वह** различаются между собой по значению: **यह** указывает на лицо или предмет, находящийся вблизи, а **वह** — на лицо или предмет, находящийся в отдалении или отсутствии.

Такая же разница в значениях между местоимениями третьего лица множественного числа **ये** и **वे**. Они могут указывать как на группу лиц, так и на одно лицо. В этом случае выражается почтительное отношение к человеку, о котором идет речь.

УКАЗАТЕЛЬНЫЕ МЕСТОИМЕНΙΑ

संकेतवाचक सर्वनाम

К указательным местоимениям относятся:

एकवचन	बहुवचन
<p>यह <i>этот, эта, это</i> वह <i>тот, та, то</i></p>	<p>ये <i>эти</i> वे <i>те</i></p>

Различие между указательными местоимениями единственного числа **यह** и **वह** заключается в том, что **यह** указывает на лицо или предмет, находящийся в непосредственной близости, а **वह** — на лицо или предмет, находящийся в отдалении или отсутствии.

Такое же различие имеется между указательными местоимениями множественного числа **ये** и **वे**. Например:

यह पुस्तक эта книга
वह पुस्तक та книга
ये विद्यार्थी эти студенты
वे विद्यार्थी те студенты

ПРОСТАЯ ФОРМА НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА होना

Глагол होना *быть* имеет следующие простые формы настоящего времени:

पुरुष	एकवचन	बहुवचन
1-е उत्तम	मैं हूँ я есть	हम हैं мы есть
2-е मध्यम	तू है ты есть	तुम हो ты, вы есть आप हैं Вы есть
3-е अन्य	यह } है он, она वह } оно есть	ये } हैं они есть वे }

मैं	विद्यार्थी हूँ	— я студент
तू	विद्यार्थी है	— ты студент
यह	} विद्यार्थी है	— он (она) студент(ка)
वह		
हम	विद्यार्थी हैं	— мы студенты
तुम	विद्यार्थी हो	— ты, (вы) студент(ы)
आप	विद्यार्थी हैं	— Вы студент(ы)
ये	} विद्यार्थी हैं	— они студенты
वे		

Глагол होना широко используется в языке хинди. Он выполняет функции самостоятельного глагола, глагола-связки и вспомогательного глагола.

ПОРЯДОК СЛОВ В ПРОСТОМ ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

В простом повествовательном предложении на первом месте стоит подлежащее, а на втором — сказуемое. Если сказуемое именное, то сначала идет именная часть, а затем глагол-связка. Например:

मैं अध्यापक हूँ — я учитель

В хинди, в противоположность русскому языку, глагол — связка не опускается, т. е. нельзя говорить मैं अध्यापक, нужно говорить मैं अध्यापक हूँ.

Определение стоит перед определяемым словом. Например:

राज मेरा मित्र है — Радж — мой друг.

मेरा मित्र विद्यार्थी है — мой друг — студент.

Обстоятельство места стоит либо перед сказуемым, либо перед подлежащим в зависимости от того, падает на него логическое ударение или нет. Например:

साशा वहाँ है — Саша там

वहाँ साशा है — там Саша

ВОПРОСИТЕЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ

प्रश्नवाचक वाक्य

Вопросительные предложения строятся с помощью частицы **क्या** *ли* и вопросительных слов. Частица **क्या** выражает общий вопрос и ставится в начале предложения. Например:

क्या तुम विद्यार्थी हो? Ты студент?

क्या यह कलम है? Это ручка?

Общий вопрос можно ставить и без частицы **क्या**, при помощи интонации. Например:

यह कलम है? Это ручка?

Специальные вопросы ставятся при помощи вопросительных слов **क्या что**, **कौन кто**, **किसका чей**, **कहाँ где** и т. п. Порядок слов в таких вопросительных предложениях такой же, что и в повествовательных. Например:

आप कौन हैं? Кто Вы?

कौन विद्यार्थी है? Кто студент?

यह क्या है? Это что?

यह किसका कलम है? Это чья ручка?

यह कलम किसका है? Чья это ручка?

राज कहाँ है? Где Радж?

कहाँ पानी है? Где есть вода?

В хинди, в отличие от русского языка, вопросительное местоимение **कौन кто** обозначает вопрос, относящийся только к человеку. В остальных случаях употребляется местоимение **क्या что**. Например:

आप कौन हैं? Кто Вы?

मैं विद्यार्थी हूँ। Я студент

यह क्या है? Что это?

यह बैग है। Это портфель

यह क्या है? Это что?

यह घोड़ा है। Это лошадь

क्या, कौन, किसका — вопросительные местоимения

कहाँ — вопросительное наречие

क्या — вопросительная частица

УТВЕРЖДЕНИЕ И ОТРИЦАНИЕ

Утвердительный ответ выражается утвердительной частицей **हाँ** — *да*, которая при полном ответе ставится в начале предложения. Например:

क्या यह पुस्तक है? Книга ли это?

हाँ, यह पुस्तक है। Да, это книга.

हाँ। Да.

Обычно для большей вежливости частица **हाँ** употребляется со специальной частицей вежливости **जी**. Например:

क्या यह कापी है? Это тетрадь?

जी हाँ, यह कापी है। Да это тетрадь.

जी हाँ। Да.

Отрицательный ответ выражается частицей отрицания **नहीं** *нет*. Для большей вежливости эта частица тоже сочетается с **जी**. При полном ответе **नहीं** ставится в начале предложения и перед сказуемым. Например:

क्या यह समाचार-पत्र है? Это газета?

जी नहीं, यह समाचार-पत्र नहीं है। Нет, это не газета.

जी नहीं। Нет.

हाँ, जी हाँ — частица утверждения.

नहीं, जी नहीं — частица отрицания.

РОД ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

संज्ञा का लिंग

В языке хинди различается два грамматических рода: мужской и женский. Род имен существительных нужно запоминать вместе с их значением.

В словарях род слова условно обозначается так: *м.* — мужской, *ж.* — женский. Например:

कमरा *м.* комната, पुस्तक *ж.* книга.

बातचीत

- आप कौन हैं?
- मैं विद्यार्थी हूँ।
- क्या आप भारतीय हैं?
- जी हाँ, मैं भारतीय हूँ।
- आपका नाम क्या है?
- मेरा नाम सुरेश है।
- यह कौन है?
- यह करीम है।
- वह कौन है?
- वह आज़ाद है।
- क्या करीम उज़बेक है?
- जी हाँ, करीम उज़बेक है।
- आज़ाद भी उज़बेक है?
- जी हाँ, आज़ाद भी उज़बेक है। ये दोनों उज़बेक हैं।
- क्या करीम विद्यार्थी है?
- जी हाँ, करीम विद्यार्थी है।
- क्या आज़ाद भी विद्यार्थी है?
- जी हाँ, वह भी विद्यार्थी है। ये दोनों विद्यार्थी हैं।
- क्या आज़ाद और करीम मित्र हैं?
- जी हाँ, वे दोनों मित्र हैं।
- क्या करीम तुम्हारा भी मित्र है?
- जी नहीं, मेरा मित्र अनवर है।
- अनवर कौन है?
- अनवर विद्यार्थी है।
- क्या तुम्हारा मित्र रूसी है?

- जी नहीं, मेरा मित्र रूसी नहीं है, उज़बेक है।
- आप कौन हैं?
- मैं रूसी हूँ।
- और आप कौन हैं?
- मैं उज़बेक हूँ।
- करीम, यह क्या है?
- यह पुस्तक है।
- यह किसकी पुस्तक है?
- यह आपकी पुस्तक है।
- वह किसकी पुस्तक है?
- वह मेरी पुस्तक है।
- साशा, आपकी पुस्तक कहाँ है?
- मेरी पुस्तक मेज़ पर है।
- मेरी पुस्तक कहाँ है?
- आपकी पुस्तक बेग में है।
- आपका बेग कहाँ है?
- मेरा बेग यहाँ है।
- आपके बेग में क्या—क्या है?
- मेरे बेग में पुस्तक, कापी, क़लम, पेंसिल हैं।
- मेरा बेग कहाँ है?
- आपका बेग मेज़ पर है।
- अनवर, यह क्या है?
- यह क़लम है।
- यह किसका क़लम है?
- यह मेरा क़लम है।
- और वह किसका क़लम है?

- वह भी मेरा है।
 — क्या यह कलम भी आपका है?
 — जी नहीं, यह मेरा नहीं है। आपका है।
 — आपका बेग कहाँ है?
 — मेरा बेग यहाँ, मेज़ पर है।
 — मेरा कलम कहाँ है?
 — आपका कलम आपकी मेज़ पर है।
 — यह क्या है?
 — यह शब्दकोश है। यह हिन्दी—रूसी शब्दकोश है।
 — क्या यह भी शब्दकोश है?
 — जी नहीं, यह शब्दकोश नहीं है। यह पाठ्य—
 पुस्तक है।
 — पाठ्य—पुस्तक कहाँ है?
 — वह वहाँ, मेज़ पर है।
 — लीदा, वहाँ, मेज़ पर क्या—क्या है?
 — वहाँ, मेज़ पर पुस्तक, कापी, हिन्दी—रूसी शब्दकोश,
 पाठ्य—पुस्तक, पेंसिल, कलम हैं।

शब्दकोश — словарь

बातचीत <i>ж.</i> диалог, беседа	मेरा, मेरी <i>мой, моя</i>
कौन? <i>кто?</i>	क्या <i>ли</i> (вопросительная частица)
भारतीय <i>м.</i> индиец	पुस्तक <i>ж.</i> книга
आपका नाम <i>Ваше имя</i>	किसका (किसकी) <i>чей? чья? чьё?</i>
~क्या है? <i>Как вас зовут?</i>	रूसी <i>м.</i> русский, (прил) русский
उज़बेक <i>м.</i> узбек	तुम्हारा <i>ваш, твой</i>
भी <i>тоже, также</i>	मेज़ <i>ж.</i> стол
दोनों <i>оба</i>	~पर <i>на столе</i>
क्या <i>что?</i>	पर <i>на</i>
और <i>и; а</i>	बेग <i>м.</i> портфель
मित्र <i>м.</i> друг	~में <i>в портфеле</i>
आपका, आपकी <i>Ваш, Ваша, Ваше</i>	में <i>в, внутри</i>

यहाँ здесь
आपके बेग में в Вашем портфеле
क्या-क्या что? (для выражения
множества предметов)
मेरे बेग में в моем портфеле
कापी ж. тетрадь

कलम м. ручка
पेंसिल ж. карандаш
शब्दकोश м. словарь
हिन्दी-रूसी शब्दकोश хинди-рус-
ский словарь
पाठ्य-पुस्तक ж. учебник

अभ्यास १ — упражнение 1. Спишите предложения, заполняя пропуски простыми формами настоящего времени глагола **होना**, и переведите:

१. वह कौन...? वह विद्यार्थी...। २. मैं उज्जबेक नहीं...। मैं रूसी...।
३. क्या आप भी रूसी...? जी नहीं, मैं रूसी नहीं...। मैं भारतीय...। ४. क्या
आपका मित्र विद्यार्थी...? जी हाँ, मेरा मित्र विद्यार्थी...। ५. वे विद्यार्थी...।
६. हम अध्यापक...। ७. यह पुस्तक...। ८. वह हिन्दी-रूसी शब्दकोश...। ९. वे
रूसी विद्यार्थी...। १०. क्या वह आपका मित्र...? जी नहीं। ११. वह भी
उज्जबेक...। १२. हम दोनों भारतीय...। १३. ये दोनों मित्र...। १४. आपका
बेग यहाँ, मेज़ पर...। १५. तुम कौन...? मैं विद्यार्थी...। १६. क्या तुम
भी भारतीय...? जी हाँ। १७. हम विद्यार्थी...।

अभ्यास २। Переведите на хинди:

1. Я студент. 2. Вы преподаватель. 3. Они студенты. 4. Это Ваш друг? Да, он мой друг. 5. Ваш друг узбек? Нет, он индеец. 6. Кто Ваш преподаватель? Мой преподаватель — русский. 7. Он здесь? Да, он здесь. 8. Они оба преподаватели. 9. Это чей портфель? Это Ваш портфель. 10. Разве это ваша книга? Нет, это не моя книга. 11. Чей словарь на столе? Это мой словарь на столе. 12. Это чей стол? 13. Вы тоже студент? Да, я тоже студент. 14. Разве он тоже Ваш друг? Нет. 15. Я русский. 16. Я узбек. 17. Он мой друг. 18. Это чей карандаш. Это мой карандаш. 19. Это моя тетрадь. 20. Моя тетрадь там, на столе. 21. Что на столе? На столе карандаш и тетрадь. 22. Разве это учебник? Нет, это словарь. 23. Учебник в Вашем портфеле. 24. Хинди-русский словарь в моем портфеле. 25. В моем портфеле есть тетрадь, книга, ручка и карандаш.

अभ्यास ३। Прочитайте предложения, заполняя пропуски личными и указательными местоимениями.

१... विद्यार्थी हूँ। २... मेरा मित्र है। ३... अध्यापक है। ४... दोनों उज्जबेक हो। ५... हिन्दी-रूसी शब्दकोश है। ६... किसकी पुस्तक है? ७. क्या

... भी आपकी कापी है? जी हाँ। ८. क्या ... आपका अध्यापक हूँ? जी नहीं।
 ९. क्या ... अध्यापक हैं? जी हाँ, ... अध्यापक हैं। १०. ... कौन है? ... मेरा
 मित्र राज है। ११. ... क्या है? ... कलम है?। १२. ... कौन हो? ... विद्यार्थी
 हूँ। १३. ... उज्जबेक नहीं हूँ, रूसी भी नहीं हूँ। १४. ... दोनों विद्यार्थी हो? जी
 हाँ। १५. क्या ... विद्यार्थी है? जी नहीं।

अभ्यास ४। Прочтите и переведите устно следующие предложения:

१. मैं अध्यापक हूँ। २. वे रूसी हैं। ३. तुम भी रूसी हो। ४. यह किसका
 कलम है? यह मेरा कलम है। ५. क्या यह कलम है? जी नहीं, यह पेंसिल है।
 ६. पेंसिल कहाँ है? पेंसिल वहाँ, मेज़ पर है। ७. मेरी कापी कहाँ है? आपकी
 कापी आपके बेग में है। ८. क्या यह आपका मित्र है? जी हाँ, वह मेरा मित्र
 है। ९. तुम्हारा मित्र कौन है? मेरा मित्र साशा है। १०. क्या आपका मित्र उज्जबेक
 है? जी हाँ। ११. यह पाठ्य-पुस्तक किसकी है? यह पाठ्य-पुस्तक आपकी है।
 १२. आपकी मेज़ पर क्या-क्या है? मेरी मेज़ पर कापी और कलम है। १३. हम
 दोनों विद्यार्थी हैं। तुम कौन हो? मैं भी विद्यार्थी हूँ। १४. क्या यह मेरी पेंसिल
 है? जी नहीं, यह आपकी पेंसिल नहीं है, मेरी पेंसिल है। १५. हिन्दी-रूसी
 शब्दकोश वहाँ, मेज़ पर नहीं है। वह कहाँ है? वह यहाँ, बेग में है।

अभ्यास ५। Ответьте на вопросы:

यह शब्दकोश किसका है?	क्या यह भी शब्दकोश है?
क्या तुम भारतीय हो?	क्या हम अध्यापक हैं?
आपकी मेज़ पर क्या-क्या है?	वहाँ कौन है?
क्या वे दानों मित्र हैं?	क्या करीम आपका मित्र है?
मेरा कलम कहाँ है?	क्या आपकी पेंसिल मेज़ पर है?
क्या वह कापी है?	क्या मेरी पुस्तक वहाँ नहीं है?
क्या तुम भी विद्यार्थी हो?	आपके बेग में किसकी कापी है?

अभ्यास ६। Составьте предложения из слов и словосочетаний:

मेरे बेग में, मेज़ पर, किसका, हिन्दी-रूसी शब्दकोश, दोनों, आपकी पुस्तक,
 मेरी पाठ्य-पुस्तक, कलम और पेंसिल, वहाँ, अध्यापक।

अभ्यास ७। Переведите на хинди:

1. Мой друг русский. 2. Я узбек. Он тоже узбек. Мы друзья.
 3. Разве Ваша книга там? Нет, она не там. Она на Вашем столе.
 4. Что там? Там стол. 5. Разве они здесь? Да. 6. Ваш хинди-

русский словарь не здесь. Он на моем столе. 7. Разве это мой стол? Нет, это не Ваш стол. 8. Разве я Ваш преподаватель? Нет. 9. Он тоже мой друг. 10. Они оба студенты. 11. Я студент. 12. Вы преподаватель. 13. Мы студенты. 14. Где моя ручка? Ваша ручка в Вашем портфеле. 15. Карандаш ли это? Да, это карандаш. 16. Это книга. 17. Кто Ваш друг? Мой друг индиец. 18. Вы тоже студент? Нет, я не студент. Я преподаватель. 19. Что есть в моем портфеле? В Вашем портфеле книга, тетрадь и ручка. 20. На столе карандаш, ручка и учебник. 21. Этот словарь не мой. 22. Этот учебник Ваш. 23. Ваш друг индиец? Да, он индиец. 24. Где Ваша тетрадь? Моя тетрадь там, на вашем столе.

अभ्यास ८ । Спишите предложения, вставляя пропущенные слова:

१. यह... पुस्तक है। २. अनवर... मित्र है। ३. मेरे ... में कापी नहीं है। ४. आपका हिन्दी-रूसी शब्दकोश... पर नहीं है। ५. आपका मित्र... है? मेरा मित्र... है। ६. वे ... उज्जबेक हैं। ७. यहाँ, मेज़ पर... पुस्तक है, यह... पुस्तक है। ८. यह पाठ्य-पुस्तक... है? यह पाठ्य-पुस्तक... है। ९. क्या यह मेरा.. है? जी नहीं, यह आपका... नहीं है, मेरा... है। १०. मेज़ पर... है? मेज़ पर .. और... है। ११. आपका मित्र... है? मेरा मित्र... है। १२. वे ... रूसी विद्यार्थी हैं। १३... दोनों मित्र हो। १४. हम... अध्यापक हैं।

अभ्यास ९ । Переведите словосочетания:

मेरा मित्र, मेरी कापी, मेरा शब्दकोश, आपकी पाठ्य-पुस्तक, आपका विद्यार्थी, आपका अध्यापक, आपके बेग में, मेरी मेज़ पर, कापी और कलम, मेरा कलम, तुम दोनों, यह पेंसिल, वह पुस्तक, वे भारतीय।

Девятый урок नौवाँ पाठ

ИНФИНИТИВ

क्रिया का साधारण रूप

Неопределённая форма глагола—инфинитив имеет окончание **ना**.
Например:

करना **देखना** लिखना **पढ़ना** पисать
पढ़ना **चलना** **आना** **पहुँचना** **आना** **पहुँचना**

Все глаголы в словарях даются в форме инфинитива.

ОСНОВА ГЛАГОЛА

क्रिया का मूल रूप

Если отбросить от инфинитива окончание **ना**, то останется основа глагола. Например:

करना — कर लिखना — लिख

पढ़ना — पढ़ आना — आ

Основа глагола исходная форма большинства глагольных форм.

ПОВЕЛИТЕЛЬНОЕ НАКЛОНЕНИЕ

आज्ञार्थ

Повелительное наклонение выражает приказание, повеление, просьбу, побуждение к действию. Оно имеет особую форму для каждого местоимения второго лица.

Форма повелительного наклонения для местоимения **तू** равна основе глагола. Например:

पढ़ना читать (तू) पढ़ читай!

लिखना писать (तू) लिख пиши!

Такая форма используется при обращении к одному лицу и выражает как очень резкое и грубое повеление, так и ласковую просьбу.

Форма повелительного наклонения для местоимения **तुम** образуется прибавлением окончания **ओ** к основе глагола. Например:

करना (तुम) करो делай(те)!

पढ़ना (तुम) पढ़ो читай(те)!

लिखना (तुम) लिखो пиши(те)!

आना (तुम) आओ приходи(те)!

Исключение составляют глаголы *लेना брать* и *देना давать*, у которых окончание **ओ** присоединяется не к основе, а к первой букве слова. Например:

लेना брать (तुम) लो возьми(те)!

देना давать (तुम) दो дай(те)!

Эта форма употребляется при обращении к одному человеку или группе людей (товарищ к товарищу, брат к сестре, муж

к жене, родители к детям) и выражает обыкновенную вежливость. На русский язык переводится формой повелительного наклонения второго лица единственного или множественного числа.

3. Форма повелительного наклонения для местоимения **आप** образуется прибавлением окончания **इये** к основе глагола. Например:

पढ़ना—(आप) पढ़िये читайте! читайте, пожалуйста!

लिखना—(आप) लिखिये пишите! пишите, пожалуйста!

Исключения составляют четыре глагола: **देना**—*давать*, **लेना**—*брать*, **करना**—*делать* и **पीना**—*пить*. Первые три глагола, т. е. **देना**, **लेना** и **करना** образуют эту форму с помощью окончания **ईजिये**, которое прибавляется к первой букве слова. Например:

दीजिये дайте! дайте, пожалуйста!

लीजिये возьмите! возьмите пожалуйста!

कीजियе делайте! делайте, пожалуйста!

Глагол **पीना** *пить* образует эту форму прибавлением к основе глагола окончания **जिये**. Например:

पीजिये пейте! пейте, пожалуйста!

Эта форма повелительного наклонения выражает вежливое приказание, просьбу, обращённую к одному человеку или группе лиц.

Местоимение	Окончание повелительного наклонения
तू तुम आप	— ओ इये , ईजिये , जिये

Повелительное наклонение имеет также форму равную инфинитиву, которая употребляется с местоимением **तू** и **तुम**. Эта форма выражает резкое и грубое приказание, настоятельную просьбу, запрещение или предостережение. Например:

उठना вставать ज़रा उठना встань! встанька!

आना приходить इधर आना иди-ка сюда!

Имеются еще некоторые формы повелительного наклонения, но они менее употребительны.

Отрицанием повелительного наклонения являются отрицания **मत** и **न**. С двумя первыми формами употребляется обычно отрицание **मत**, а с третьей и четвертой формами **-न**. Например:

मत लिख не пиши!

मत लिखो не пиши! не пишите!

न लिखिये не пишите, пожалуйста!

न लिखना не писать!

ЗВАТЕЛЬНЫЙ ПАДЕЖ

सम्बोधन-कारक

Звательный падеж — это падеж названия лица, к которому обращена речь.

Звательный падеж в языке хинди образуется по-разному в зависимости от окончания и числа имени существительного. Имена существительные, оканчивающиеся на согласные или гласные, кроме **आ**, в звательном падеже в единственном числе остаются без изменения, а во множественном — принимают окончание **ओ**. Например:

मित्र, इधर आओ — друг, иди сюда

मित्रो, इधर आओ — друзья, идите сюда

Имена существительные, оканчивающиеся на **आ**, в звательном падеже в единственном числе меняют свое окончание на **ए**, а во множественном — на **ओ**. Например:

लड़के, इधर आओ — мальчик, иди сюда

लड़को, इधर आओ — мальчики, идите сюда

Имена существительные, оканчивающиеся на **ई**, в звательном падеже во множественном числе принимают окончание **यो**, а **ई** переходит в **इ**. Например:

साथियो, इधर आओ — товарищи, идите сюда

बातचीत

— नमस्ते ।

— नमस्ते ।

— बैठिये । आज कौन ड्यूटी पर है ?

— आज मैं ड्यूटी पर हूँ ।

- आपका नाम क्या है?
- मेरा नाम अनवर है।
- आज कौन अनुपस्थित है?
- आज सभी विद्यार्थी उपस्थित हैं।
- अच्छा, बैठिये। आप उठिये। आपका नाम क्या है?
- मेरा नाम आज्ञाद है।
- आज्ञाद, आज कौन-सी तारीख है?
- आज दस अक्टूबर है।
- ठीक है। बैठिये। अपनी-अपनी कापी खोलिये और लिखिये “आज दस अक्टूबर है।” ध्यान से लिखिये।
- आपका नाम क्या है?
- मेरा नाम वालोद्या है।
- आपकी जाति क्या है?
- मेरी जाति रूसी है।
- वालोद्या, बताइये, आज कौन-सा दिन है?
- आज सोमवार है।
- क्या यह ठीक है? क्या आज सोमवार है?
- जी नहीं, यह ठीक नहीं है। आज मंगलवार है।
- ठीक है। आज मंगलवार है। लिखिये “आज मंगलवार है”। अच्छा अब अपनी-अपनी कापी बन्द कीजिये। अपनी-अपनी पुस्तक खोलिये। आज्ञाद, आप पढ़ना शुरू कीजिये।
- “यह क्या है, यह कमरा है। कमरे में क्या-क्या है? कमरे में मेज़, कुर्सी और अलमारी है।”
- अच्छा, काफ़ी है। बैठिये। करीम, आप आगे पढ़िये।
- “मेज़ पर मेज़पोश है। मेज़ पर फूलदान है। फूलदान में फूल है। यह फूल बहुत सुन्दर है।”

—अच्छा, बस कीजिये। लीदा, आगे आप पढ़िये। सब ध्यान से सुनिये।

—“दीवार पर चित्र है। कमरे में बहुत उजाला है।

—अच्छा, काफ़ी है। अब सब अपनी-अपनी पुस्तक बन्द कीजिये। साशा, बताइये, आपके कमरे में क्या-क्या है?

—मेरे कमरे में मेज़, कुर्सी और पलंग है। पलंग पर बिस्तर है। मेज़ पर सफ़ेद मेज़पोश है। फ़र्श पर लाल क़ालीन है। दीवार पर बड़ा चित्र है।”

—काफ़ी है। अच्छा, बैठिये। लीजिये, इंटरवल की घंटी बज गयी। पुस्तक और कापी बन्द कीजिये और बेग में रखिये। नमस्ते, साथियो।

— नमस्ते।

शब्दकोश

नमस्ते здравствуй(те), до свидания	लिखना писать
बैठना садиться	ध्यान से внимательно
आज сегодня	जाति ж. национальность
ड्यूटी पर होना дежурить	दिन м. день
अनुपस्थित होना отсутствовать	सोमवार м. понедельник
सभी все	ठीक नहीं है неверно!
उपस्थित होना присутствовать	मंगलवार м. вторник
अच्छा хорошо!	बन्द करना закрывать
कौन-सा, कौन-सी какой, какая	अपनी-अपनी पुस्तक каждый свою книгу
तारीख़ ж. число, дата	पढ़ना читать
उठना вставать	शुरू करना начинать
बस десять	कमरा м. комната
अक्टूबर октябрь	कमरे में в комнате
ठीक правильный, верный	कुर्सी ж. стул
ठीक है верно! правильно!	अलमारी ж. шкаф
अपनी-अपनी कापी каждый свою тетрадь	काफ़ी है довольно! достаточно!
खोलना открывать	आगे дальше
	मेज़पोश м. скатерть

फूलदान *म.* цветочная ваза
फूल *म.* цветок
बहुत (बाहोत) *очень*
सुन्दर *красивый, -ая*
बस *कीजिये* *довольно!* *хватит!*
सुनना *слушать*
दीवार *ж.* *стена*
चित्र *म.* *картина*
उजाला *म.* *свет*
कमरे में बहुत उजाला है *в* *комнате*
очень *светло*

बताना *говорить*
पलंग *ж.* *кровать*
बिस्तर *म.* *постель*
सफ़ेद *белый, -ая*
फ़र्श *म.* *пол*
लाल *красный, -ая*
कालीन *म.* *ковёр*
बड़ा *большой, -ая*
लीजिये, इंटेर्वल की घंटी बज गयी *вот*
и *звонок* *на* *перерыв*
साथी *म.* *товарищ*

अभ्यास १ । Образуйте формы повелительного наклонения от глаголов:

लिखना, पढ़ना, सुनना, बताना, खोलना, बन्द करना, रखना, बैठना, उठना, लेना, देना, पीना ।

Образец: लिखना — लिख, लिखो, लिखिये, लिखना ।

अभ्यास २ । Спишите и переведите предложения:

१. अनवर, यह आपका चित्र है? जी नहीं, यह मेरा चित्र नहीं है । २. फूलदान मेज़ पर रखो । ३. उठिये, यहाँ न बैठिये । ४. आज सोमवार है । ५. यह बातचीत ध्यान से सुनना । ६. मेज़ पर सफ़ेद मेज़पोश है । ७. तुम आगे मत पढ़ो । ८. यह ठीक नहीं है । ९. आज मंगलवार है । १०. आज कौन अनुपस्थित है? आज करीम अनुपस्थित है । ११. आज मैं ड्यूटी पर नहीं हूँ । आज आज्ञाद ड्यूटी पर है । १२. लीदा, तुम बताओ, आज कौन — सा दिन है? आज सोमवार है । १३. बताइये, आज कौन-सी तारीख़ है? आज दस अक्तूबर है । १४. कमरे में खिड़की (окно) है । १५. फ़र्श पर क्या है? फ़र्श पर बड़ा लाल कालीन है । १६. अपनी — अपनी पुस्तक खोलो और “बातचीत” पढ़ो । १७. आपका नाम क्या है? मेरा नाम लीदा है । आपकी जाति क्या है? मेरी जाति रूसी है । १८. बताओ, क्या यह ठीक है? जी हाँ, यह ठीक है । १९. काफ़ी है । बैठो । २०. तुम बैठो और यह “बातचीत” अपनी कापी में लिखो । २१. लाल क़लम मेज़ पर रखना । २२. यह कापी दीजिये । २३. दरवाज़ा (дверь) बन्द करना । २४. बिस्तर पलंग पर रखो । २५. मुझे (мне) यह सुन्दर चित्र दीजिये ।

अभ्यास ३ । Переведите на хинди:

1. Это Ваша комната? Да, это моя комната. 2. Моя комната светлая. 3. Скажите, пожалуйста, где Ваш товарищ? Мой това-

рищ в комнате. 4. Положи красный карандаш и ручку туда, на стол. 5. Пиши внимательно. 6. Эта стена белая. 7. На стене большая красивая картина. 8. Разве это неверно? Да, это неверно. 9. Кто сегодня дежурит? Сегодня я дежурю. 10. Сегодня все присутствуют? Нет, сегодня присутствуют не все. 11. Положите словарь в портфель. 12. Товарищи, откройте свои книги. 13. Закрыйте дверь. 14. Дальше не писать. 15. Это чья кровать? Это моя кровать. 16. Скажи, какое сегодня число? 17. Закрой словарь. 18. Читайте, пожалуйста, внимательно. 19. На полу большой ковёр. 20. Положите книгу, тетрадь и учебник в шкаф. 21. Читай. 22. Садись. 23. Положите цветок в цветочную вазу. 24. Этот цветок красный. 25. Тот цветок белый.

अभ्यास ४ । Прочтите предложения, заполняя пропуски; спишите и переведите их:

१. अपनी - अपनी पुस्तक... । २. "बातचीत" ध्यान से... । ३. आज सब विद्यार्थी... । ४. आज... तारीख है? आज... अक्टूबर है । ५. मेरी कापी और पेंसिल मेज़ पर... । ६. दीवार पर... है । ७. खिड़की... और दरवाज़ा... । ८. मेज़ पर... है । ९. आज... कौन है? आज मैं... हूँ । १०. करीम तुम... मत पढ़ो ।

अभ्यास ५ । Переведите слова и словосочетания. Составьте из них предложения:

В шкафу, в комнате, белая стена, отсутствовать, писать в тетради, читать книгу, дежурить, класть на стол, достаточно, правильно, слушать внимательно, не вставать.

अभ्यास ६ । Ответьте на вопросы:

१. मेज़ पर क्या है? २. फूलदान कहाँ है? ३. फूलदान में क्या है? ४. यह किसका फूलदान है? ५. फ़र्श पर क्या है? ६. पलंग पर क्या है? ७. कमरे में क्या - क्या है?

ОБРАЗОВАНИЕ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА
ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

संज्ञाओं का बहुवचन

В хинди два числа: единственное и множественное.

Множественное число имен существительных мужского и женского рода образуется по-разному.

Форма множественного числа имен существительных мужского рода, оканчивающихся на согласный и любой гласный, кроме आ, совпадает с формой единственного числа. Например:

मित्र друг, друзья
चित्र картина, картины
विद्यार्थी студент, студенты

Имена существительные мужского рода, оканчивающиеся на आ или आँ, во множественном числе меняют свои окончания соответственно на ए или ऐँ. Например:

कमरा комната कमरे комнаты
बेटा сын बेटे сыновья
कुआँ колодец कुऐँ колодцы

Исключение составляют санскритские имена существительные мужского рода, оканчивающиеся на आ. Например:

नेता вождь नेता вожди
पिता отец पिता отцы

Имена существительные женского рода, оканчивающиеся на любой согласный или гласный звук, кроме इ и ई, во множественном числе принимают окончание ऐँ. Например:

पुस्तक книга पुस्तकें книги
माता мать माताऐँ матери
वस्तु вещь वस्तुऐँ вещи

Существительные женского рода, оканчивающиеся на इ или ई, принимают окончание याँ. При этом долгий гласный основы (ई) меняется на краткий (इ). Например:

कुर्सीं стул कुर्सीयाँ स्टुल्या
कापी तत्रादु कऱपियाँ तत्रादु

У имен сушествительных женского рода, имеющих окончание **या**, во множественном числе окончание назализуется. Например:

गुडिया कукला गुडियाँ कукला
चिडिया पतिता चिडियाँ पतिता

Исключение составляют некоторые арабо-персидские слова и слова собственно хинди, оканчивающиеся на **या**, которые во множественном числе принимают окончание **एँ**. Например:

कन्या देवुशुला कन्याएँ देवुशुला

Таблица окончаний
множественного числа имен сушествительных

Род लिंग	एकवचन	बहुवचन
Мужской पुल्लिंग	1. согласный или гласный, кроме आ 2. आ 3. आँ	не изменяется ए एँ
Женский स्त्रीलिंग	1. согласный или гласный, кроме इ и ई 2. इ, ई 3. या	एँ याँ ,

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ МНОЖЕСТВЕННОСТИ

बहुवचन बनाने के शब्द

Кроме указанных суффиксов, имеются еще и другие показатели множественного числа. Это слово-суффикс **गण** с буквальным значением *люди, народ* и служебное слово **लोग** — *люди, народ*.

Слово-суффикс **गण** прибавляется к санскритским именам сушествительным; Например:

श्रोता слушатель श्रोतागण слушатели
मित्र друг मित्रगण друзья

Служебное слово **लोग** употребляется с существительными мужского рода, обозначающими людей, форма множественного числа которых совпадает с формой единственного числа. Например:

मज़दूर рабочий, рабочие
मज़दूर **लोग** рабочие

लोग сочетается также с личными местоимениями множественного числа. Например:

हम мы	हम लोग мы (группа)
तुम ты (одно лицо)	तुम लोग вы (группа)
आप Вы (одно лицо и группа)	आप लोग Вы (группа)
वे они	वे लोग они (группа)

ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫЕ МЕСТОИМЕНЕНИЯ

स्वामिता – बोधक सर्वनाम

В языке хинди имеются следующие притяжательные местоимения:

मेरा мой	हमारा наш
तेरा твой	तुम्हारा твой, ваш
	आपका Ваш

इसका его (этого) इनका их (этих)
उसका его (того) उनका их (тех)

Притяжательные местоимения изменяются по родам и числам, согласуясь с тем существительным, к которому они относятся. В мужском роде они имеют окончание **आ** в единственном числе и **ए** во множественном, в женском — всегда **ई**. Например:

मेरा कमरा моя комната
मेरे कमरे мои комнаты
तेरी पुस्तक твоя книга
तेरी पुस्तकें твои книги

Притяжательные местоимения в предложении являются определением или именной частью сказуемого. Например:

यह हमारा कमरा है। Это наша комната.
यह कमरा हमारा है। Эта комната наша.

बातचीत

- नमस्ते, साथियो।
- नमस्ते।
- बैठिये। आज कौन ड्यूटी पर है?
- आज मैं ड्यूटी पर हूँ।
- बताइये, आपका नाम क्या है?
- मेरा नाम लाला है।
- लाला, आज कौन अनुपस्थित है?
- आज दो विद्यार्थी अनुपस्थित हैं। वालोद्या अनुपस्थित है और ज़ारा भी अनुपस्थित है।
- क्या मालूम है, कि वे दोनों क्यों अनुपस्थित हैं?
- जी हाँ, वे दोनों बीमार हैं।
- अच्छा, बैठिये। अनवर, बताइये, आज कौन-सी तारीख़ है?
- आज तेरह अक्टूबर है।
- ठीक है, बैठिये। आज कौन-सा दिन है? करीम, आप बताइये।
- आज शुक्रवार है।
- ठीक है। बैठिये। साशा, आप उठिये। बताइये, इनका नाम क्या है?
- इनका नाम लाला है।
- लाला, उठिये। मेरी मेज़ पर देखिये। मेरी मेज़ पर क्या-क्या है?
- आपकी मेज़ पर पुस्तकें, कापियाँ, शब्दकोश, पेंसिलें, कलम और पाठ्य-पुस्तकें हैं।

—अच्छा, बैठिये। आप बताइये, हमारे कमरे में कितनी मेज़ें और कुर्सियाँ हैं?

—हमारे कमरे में पाँच मेज़ें और नौ कुर्सियाँ हैं।

—क्या इनका उत्तर ठीक है?

—जी हाँ, इनका उत्तर ठीक है।

—अब आप बताइये, यहाँ कितने लड़के और कितनी लड़कियाँ हैं?

—यहाँ तीन लड़के और चार लड़कियाँ हैं।

—दीवार पर क्या है?

—दीवार पर एक चित्र है।

—आपकी मेज़ पर क्या—क्या है?

—मेरी मेज़ पर एक कलम, दो कापियाँ और दो पुस्तकें हैं।

—ठीक है, बैठिये। साथियो, अब अपनी—अपनी कापियाँ खोलिये। लिखिये: “आज तेरह अक्तूबर है। आज शुक्रवार है।” आगे लिखिये: “यह कमरा है। यह हमारा कमरा है। यह भी हमारा कमरा है। ये दोनों कमरे हमारे हैं। एक कमरे में एक मेज़, चार कुर्सियाँ, एक पलंग और एक अलमारी है। अलमारी में बहुत-सी पुस्तकें, पत्रिकाएँ और समाचार—पत्र हैं।” आज इतना काफ़ी है। अब कापियाँ बन्द कीजिये। आज्ञाद, आप गिनती सुनाइये।

—एक, दो, तीन, चार, पाँच, छः, सात, आठ, नौ, दस।

—ठीक है। अच्छा, बैठिये। इंटरवल की घंटी बज गयी। आराम कीजिये। नमस्ते, साथियो।

—नमस्ते।

दो	दो	एक	Один
मालूम है	известно	हमारा	наш
कि	что (союз)	तीन	три
क्यों	почему	चार	четыре
बीमार	больной	बहुत-सा,	бहुत-सी
तेरह	тринадцать	पत्रिका	ж. журнал
शुक्रवार	м. пятница	समाचार-पत्र	м. газета
उसका	его, её	इतना	столько
देखना	смотреть, видеть	गिनती	ж. счёт
कितना,	कितने, कितनी	गिनती	सुनाना
पाँच	пять	छः	шесть
नौ	девять	सात	семь
उत्तर	м. ответ	आठ	восемь
लड़का	мальчик, юноша	आराम	м. отдых
लड़की	девочка, девушка	आराम	करना
			отдыхать

अभ्यास १। образуйте формы множественного числа существительных:

पुस्तक	ж.	कमरा	м.	विद्यार्थी	м.	फूल	м.	दीवार	ж.
कापी	ж.	दरवाजा	м.	अध्यापक	म.	फूलदान	म.	राजा	म.
बेग	म.	खिड़की	ж.	चित्र	म.	फर्श	म.	पिता	म.
मेज़	ж.	मित्र	म.	बिस्तर	म.	अलमारी	ж.	चिड़िया	ж.
कुर्सी	ж.	नाम	म.	पलंग	ж.	पेंसिल	ж.	दिन	म.
नेता	म.	बेटा	म.	बेटी	ж.	माता	ж.	क्रांती	म.

अभ्यास २। Спишите и переведите предложения:

१. वहाँ, मेज़ पर पुस्तकें और पत्रिकाएँ हैं। २. आपके समाचार-पत्र कहाँ हैं? मेरे समाचार-पत्र तुम्हारी मेज़ पर हैं। ३. ये लड़के हमारे मित्र हैं। ४. उसका नाम क्या है? उसका नाम लेना है। ५. इनका नाम रमेश है। ६. क्या उसका मित्र यहाँ है? जी नहीं, उसका मित्र यहाँ नहीं है। ७. आज तीन विद्यार्थी अनुपस्थित हैं। ८. मालूम है, कि वे बीमार हैं। ९. वे कहाँ हैं, यह मालूम है? जी नहीं, मालूम नहीं है। १०. कमरे में कितनी कुर्सियाँ हैं? कमरे में दो कुर्सियाँ हैं। ११. तुम्हारे बेग में कितनी पुस्तकें और कापियाँ हैं? मेरे बेग में तीन पुस्तकें और तीन कापियाँ हैं। १२. सब शब्दकोश इसकी मेज़ पर रखो। १३. ये किसकी पत्रिकाएँ हैं? ये पत्रिकाएँ हमारी हैं। १४. आप गिनती सुनाइये। सुनिये: एक, दो, तीन, चार पाँच। १५. क्या यह लड़का बीमार है? जी हाँ, यह लड़का बीमार है। १६. तेरा उत्तर ठीक नहीं है। १७. तुम दोनों बीमार हो। १८. दीवार पर देखो, दीवार

पर क्या है? दीवार पर चित्र है। १६. यहाँ किसका समाचार—पत्र है? यह हमारा समाचार—पत्र है। २०. वह उनका मित्र है। २१. कमरे में बहुत—सी लड़कियाँ हैं।

अभ्यास ३। Переведите на хинди:

1. Как тебя зовут? Меня зовут Лена. 2. Твои ответы неверны. 3. Почитайте, пожалуйста, эти журналы. 4. Известно ли где они сейчас? Нет, не известно. 5. Сколько окон и дверей в её комнате? В её комнате два окна и одна дверь. 6. В цветочной вазе три красных и два белых цветка. 7. Это твоя комната. 8. Поставьте, пожалуйста, сюда стол и два стула. 9. Не клади эти словари и тот портфель в наш шкаф. 10. Друзья, садитесь и читайте эти газеты. 11. Мои друзья—русские. 12. Эти студенты—узбеки. 13. Откройте окна. 14. Откройте книги. 15. Закройте тетради. 16. Закройте двери. 17. Откройте, пожалуйста, шкаф и положите туда эти учебники. 18. На вашем столе белая скатерть. 19. В её комнате одна девочка. 20. Эти студенты его друзья. 21. Её друг русский. 22. Их преподаватель—индиец. 23. Это наш преподаватель. 24. Это чьи комнаты? Это его комнаты.

अभ्यास ४। Составьте предложения со словами и словосочетаниями:

तुम्हारा उत्तर, उसकी पत्रिकाएँ, गिनती सुनाना, सात लड़के, लड़के और लड़कियाँ, कितने, देखना, बीमार होना, मालूम है कि।

अभ्यास ५। Переведите следующие сочетания слов:

столы и стулья	мальчики и девочки
журналы и газеты	газеты и книги
тетради и журналы	словари и учебники
учебники и тетради	столы и кровати
картины и стены	полы и стены
ковры и кровати	постели и кровати
ручки и карандаши	преподаватели и студенты
русские и узбеки	портфели и словари
комнаты и окна	двери и полы
цветок и цветочная ваза	узбеки и индийцы
индийцы и русские	скатерти и цветы

अभ्यास ६। Заполните пропуски притяжательными местоимениями. Спишите и переведите предложения:

१. ... मित्र विद्यार्थी है। २. ... कमरे में बहुत उजाला है। ३. ... कापियाँ मेज़ पर नहीं हैं। ४. ... समाचार—पत्र वहाँ... अलमारी में रखो। ५. ... मेज़

पर कलम न रखना। ६. ... अध्यापक रूसी है। ७. ... कमरे में क्या - क्या है? ... कमरे में पलंग और मेज़ है। ८. ... पाठ्य - पुस्तक और शब्दकोश अलमारी में नहीं हैं। ९. तेरा नाम क्या है? ... नाम लीदा है। १०. ... मित्र उजबेक है। ११. ... पलंग पर बिस्तर नहीं है। १२. ... मेज़ पर बड़ा फूलदान है। १३. ... बेग मेज़ पर है।

अभ्यास ७। Переведите на хинди (устно):

1. Известно, что он болен. 2. Сколько книг на их столе? На их столе шесть книг. 3. Это чьи тетради? Это ваши тетради. 4. Скажите, пожалуйста, где Ваш преподаватель? Наш преподаватель здесь, в комнате. 5. Мой друг — студент. 6. Его зовут Володя. 7. Это чья комната? Это наша комната. 8. Положите книги и тетради в его потфель. 9. На белой стене (висит) большая красивая картина. 10. Сколько здесь юношей и девушек? Здесь четыре юноши и девять девушек. 11. Эта кровать моя. 12. Этот стол их. На столе красная скатерть. 13. Эта цветочная ваза чья? Эта цветочная ваза их. 14. Где мои карандаши? Ваши карандаши на его столе. 15. Это не моя ручка. 16. Слушайте внимательно. 17. Все садитесь и пишите. 18. Теперь закройте свои тетради. Читайте. 19. Посмотрите на его картину. 20. На полу красивый ковер. 21. Какой сегодня день? Сегодня пятница. 22. Какое сегодня число? Сегодня тринадцатое октября.

अभ्यास ८। Спишите предложения, заменяя множественное число имен существительных единственным. Переведите предложения:

१. ये खिड़कियाँ और दरवाजे हैं। २. पुस्तकें खोलिये और कापियाँ बन्द कीजिये। ३. हमारी पुस्तकें और शब्दकोश कहाँ है? आपकी पुस्तकें हमारी मेज़ पर हैं। ४. यहाँ हमारे मित्र हैं। ५. वे दो पत्रिकाएँ वहाँ न रखना। ६. ये समाचार - पत्र ध्यान से पढ़ना। ७. आज चार विद्यार्थी अनुपस्थित हैं। ८. अब तुम्हारे कमरे में छः लड़के उपस्थित हैं। ९. वे दरवाजे बन्द न कीजिये। १०. ये दीवारें सफ़ेद हैं।

अभ्यास ९। Прочитайте предложения. Поставьте вопросы к выделенным словам:

१. हमारी पुस्तकें मेज़ पर हैं। २. उनका मित्र अध्यापक है। ३. मेज़ पर तीन पत्रिकाएँ और सात समाचार - पत्र हैं। ४. आपके कमरे सुन्दर हैं। ५. आज शुक्रवार है। ६. हम दोनों विद्यार्थी हैं। ७. कमरे में बहुत-सी लड़कियाँ और लड़के

है। ८. अलमारी में दस हिन्दी-रूसी शब्दकोश हैं। ९. आपके बेग में पाँच कापियाँ और तीन पेंसिलें हैं। १०. उसका नाम अनवर है।

अभ्यास १०। Составьте небольшой диалог, используя новые слова из текста урока.

ग्यारहवाँ पाठ

ПАДЕЖИ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

कारक

В языке хинди имена существительные имеют три падежа: прямой, косвенный и звательный.

Прямой падеж. (प्रधान कारक) Прямой падеж соответствует русским формам именительного и винительного падежей. Имена существительные в прямом падеже в предложении могут быть подлежащим, прямым дополнением, именной частью составного сказуемого. Например:

पुस्तक मेज़ पर है। Книга на столе. (Подлежащее)

पुस्तक लो। Возьми книгу. (Прямое дополнение)

यह पुस्तक है। Это книга. (Именная часть сказуемого)

Все слова в словарях даются в прямом падеже.

Косвенный падеж. (अप्रधान कारक) В хинди нет предлогов, определенных падежных окончаний, как в русском, узбекском и других языках. Связь слов в предложении выражается с помощью служебных слов — послелогов. Сочетание имени с послелогом и образует косвенный падеж. Послелог ставится после того слова, которым он управляет, отсюда и его название — **послелог**. Например:

लड़का мальчик (прямой падеж)

लड़के को мальчика, мальчику (косвен. падеж)

कमरा комната (прямой падеж)

कमरे में в комнате (косвенный падеж)

В приведенных примерах **को** и **में** — послелогов.

Образование основы косвенных падежей

अप्रधान कारक में संज्ञाओं की रूपरचना

Основа косвенных падежей— это та форма, которую имеет имя существительное перед послелогом.

Перед послелогом некоторые имена существительные изменяют свое окончание, а некоторые остаются без изменения. Это зависит от рода, числа и окончания существительного.

Имена существительные мужского рода единственного числа, оканчивающиеся на **आ**, перед послелогом меняют свое окончание на **ए**. Например:

लड़का мальчик लड़के का мальчика
कमरा комната कमरे में в комнате

Исключения составляют санскритские имена существительные мужского рода, которые перед послелогом своего окончания не меняют. Например:

पिता отец पिता का отца
राजा раджа राजा को радже

Имена существительные мужского рода единственного числа, оканчивающиеся на **आँ**, меняют свое окончание на **एँ**. Например:

क्याँ колодец कुएँ में в колодце

Все остальные имена существительные единственного числа как мужского рода, так и женского своих окончаний не изменяют. Например:

पुस्तक ж. книга पुस्तक में в книге
घर м. дом घर में в доме
लड़की девочка लड़की को девочку, девочке

Все существительные мужского и женского родов, оканчивающиеся на согласный или гласный, кроме **आ**, **इ**, **ई**, во множественном числе перед послелогом принимают окончание **ओं**. (Если слово оканчивается на долгий гласный звук **ऊ**, то перед окончанием **ओं** он становится кратким). Например:

पुस्तक книга पुस्तकों में в книгах
घर дом घरों में в домах
भालू медведь भालूओं को медведей, медведям

Существительные мужского рода, оканчивающиеся на **आ**, кроме санскритских, принимая окончание **ओं**, теряют свое окончание **आ**. Например:

लड़का мальчик लड़को को мальчиков, мальчикам
कमरा комната कमरों में в комнатах

Существительные, оканчивающиеся на **इ** или **ई**, во множественном числе перед послелогом принимают окончание **यों**. При этом конечный долгий звук **ई** становится кратким. Например:

लड़की девочка लड़कियों को девочек, девочкам
भाई брат भाइयों को братьев, братьям

Таблица изменения окончаний
имен существительных перед послелогом

लिंग	प्रधान कारक	अप्रधान कारक	
		एकवचन	बहुवचन
पुल्लिंग	कमरा कुआँ घर भाई नेता	कमरे में कुएँ में घर में भाई को नेता को	कमरों में कुआँ में घरों में भाइयों को नेताओं को
स्त्रीलिंग	पुस्तक कुर्सी पाठशाला	पुस्तक में कुर्सी पर पाठशाला में	पुस्तकों में कुर्सियों पर पाठशालाओं में

ПРОСТЫЕ ПОСЛЕЛОГИ साधारण विभक्तियाँ

Послелогии бывают простые и сложные. Простых послелогов семь: **का**, **को**, **में**, **पर**, **से**, **तक** и **ने**.

का выражает принадлежность, соответствует окончанию родительного падежа в русском языке.

को соответствует окончаниям винительного и дательного падежей русского языка.

में в, между, среди.

पर на, над.

से *от, из, с.*

तक *до.*

Последний, седьмой послелог **ने** употребляется при определённых глагольно-временных формах.

Послелог का

विभक्ति का

Послелог **का** имеет несколько значений.

В сочетании с существительными и наречиями места он обозначает принадлежность. Например:

कमरे का दरवाजा дверь комнаты

मास्को का निवासी житель Москвы

यहाँ का पानी здешняя вода, вода здешних мест

Сочетаясь с наречием времени, послелог **का** выражает отношение к определённому времени. Например:

आज का समाचार—पत्र сегодняшняя газета

सुबह का समाचार утреннее известие

В сочетании с инфинитивом выражает назначение предмета. Например:

साने का कमरा спальня комната

पीने का पानी вода для питья, питьевая вода

बैठने का स्थान место для сидения

Послелог **का** изменяется по родам и числам: род и число послелога зависят от рода и числа определяемого слова.

Если определяемое слово мужского рода единственного числа в прямом падеже, то послелог имеет форму **का**, а если в косвенном падеже, то **के**. Например:

भाई का कमरा комната брата

भाई के कमरे में в комнате брата

Если определяемое слово мужского рода множественного числа, то послелог всегда имеет форму **के**. Например:

भाई के कमरे комнаты брата

भाई के कमरों में в комнатах брата

Перед словом женского рода послелог всегда имеет форму **की**. Например:

विद्यार्थी की कापी तет्राद्य студента
विद्यार्थी की कापियाँ तेट्रादि студента
विद्यार्थी की कापियों में व तेट्राद्यां студента

Послелог का имеет три формы:
का, के, की.

बातचीत

यूरा - तुसून, नमस्ते।

तुसून - नमस्ते, यूरा। आओ, अन्दर आओ।

यूरा - तुम कैसे हो? सब ठीक है?

तुसून - अच्छा हूँ। सब ठीक है। धन्यवाद।

यूरा - तुम्हारे माता - पिता ठीक हैं?

तुसून - हाँ, ठीक हैं। सब सकुशल हैं। ये मेरे साथी हैं। इन से मिलो। इनका नाम राज है। राज हिन्दुस्तानी हैं।

यूरा - बड़ी खुशी से। मेरा नाम यूरा है।

तुसून - राज विद्यार्थी हैं। ये एग्नोकल्चरल इंस्टीट्यूट के विद्यार्थी हैं। ये दूसरे वर्ष के विद्यार्थी हैं। इनकी बहन भी यहाँ ताश्कन्द में है। वह मेडिकल इंस्टीट्यूट की छात्रा है। वह पहले साल की छात्रा है। उसका नाम सीता है।

यूरा - यह बड़ी खुशी की बात है, कि आप हिन्दुस्तानी हैं। मैं भी विद्यार्थी हूँ। मैं ताश्कन्द विश्वविद्यालय की पूर्वी फ़ेकल्टी के पहले वर्ष का विद्यार्थी हूँ। हमारे विश्वविद्यालय में कुल बारह फ़ेकल्टियाँ हैं। हमारी फ़ेकल्टी नवाई सड़क पर है। आप हमारी फ़ेकल्टी में आइये और हमारे विद्यार्थियों से परिचय प्राप्त कीजिये। जरूर आइये।

राज - धन्यवाद। बड़ी खुशी से।

यूरा - तुसूँन, तुम्हारे भाइ कहाँ हैं?

तुसूँन - मेरे बड़े भाई जी काम पर हैं। वे एक कारखाने में इंजीनियर हैं। छोटा भाई पाठशाला में है। वह पहले साल का छात्र है।

यूरा - तुम्हारे माता-पिता कहाँ हैं? क्या वे घर पर नहीं हैं?

तुसूँन - नहीं, वे घर पर नहीं हैं। वे आज-कल आराम-घर में हैं।

यूरा - वह आराम-घर कहाँ है? क्या नगर से बहुत दूर है?

तुसूँन - नहीं, नगर से केवल तीस किलोमीटर दूर है। वहाँ की हवा बहुत साफ़ है। वह आराम-घर एक नदी के किनारे पर है। वह स्थान बहुत सुन्दर है।

यूरा। - उनसे मेरी नमस्ते कहना। अच्छा, अब इजाजत दो। राज, आप से मिलकर बड़ी खुशी हुई। आप हमारी फ़ेकल्टी जरूर आइये।

राज - जरूर आऊँगा।

यूरा - अच्छा, नमस्कार।

तुसूँन और राज - नमस्कार।

शब्दकोश

आना *приходить*

अन्दर आना *входить*

तुम कैसे हो? *как вы (ты) поживаете (поживаешь)?*

सब ठीक है? *Все в порядке?*

अच्छा हूँ *я здоров*

धन्यवाद *спасибо! благодарю!*

माता-पिता *мн. м. родители*

सब *все, всё*

सकुशल *здоровый, невредимый*

साथी *м. товарищ*

मिलना *знакомиться*

इन से मिलो *познакомься с ним*

हिन्दुस्तानी *м. индиец*

बड़ी खुशी से *с удовольствием*

एग्रोकल्चरल इंस्टीट्यूट *ж.* сельскохозяйственный институт
दूसरा второй
वर्ष *м.* год (обучения), курс
बहन *ж.* сестра
मेडिकल медицинский
मेडिकल इंस्टीट्यूट *ж.* мед. институт
छात्रा *ж.* учащаяся, студентка
पहला первый
साल *м.* год, курс
बड़ी खुशी की बात है очень приятно
पूर्वी восточный
फ़ैकल्टी *ж.* факультет
कुल всего
सड़क *ж.* улица
प्राप्त करना получать
परिचय प्राप्त करना знакомиться
ज़रूर обязательно
भाई *м.* брат
काम *м.* работа
काम पर на работе
बड़ा старший
एक один (указывает на неопределенность)
कारख़ाना *м.* завод
इंजीनियर *м., ж.* инженер

पाठशाला *ж.* школа
घर *м.* дом
आराम — घर *м.* дом отдыха
नगर *м.* город
बहुत очень
दूर далёкий
दूर नहीं है недалеко
आज-कल сейчас, в эти дни
तीस тридцать
किलोमीटर *м.* километр
केवल только
हवा *ж.* воздух
साफ़ чистый
नदी *ж.* река
किनारा *м.* берег
स्थान *м.* место
नमस्ते *ж.* приветствие
उनसे मेरी नमस्ते कहना передай им мой привет
इजाज़त *ж.* позволение, разрешение
अब ~ दो теперь разреши откланяться
आप से मिलकर बड़ी खुशी हुई рад встрече с Вами
आऊँगा приду
नमस्कार *м.* привет! До свидания!

Комментарий к тексту:

Для выражения вежливости и уважения к человеку, о котором идет речь, о нем говорят во множественном числе. Например:

ये मेरे साथी हैं। Это мой товарищ.

अभ्यास १। Образуйте косвенный падеж единственного и множественного числа следующих имен существительных:

कमरा, पुस्तक, कापी, विद्यार्थी, शब्दकोश, मेज़, बेग, कलम, पाठ्य — पुस्तक, दरवाज़ा, खिड़की, बिस्तर, पलंग, मित्र, समाचार-पत्र, फूल, कुर्सी, चित्र, लड़का, लड़की, पत्रिका, दीवार, फ़र्श।

अभ्यास २ । Спишите и переведите предложения:

१. मेजों पर विद्यार्थियों की कापियाँ हैं। २. समाचार-पत्र में बहुत-से चित्र हैं। ३. दीवारों पर बहुत-से चित्र हैं। ४. ये लोग हमारी पूर्वी फ़ेकल्टी के पहले वर्ष के विद्यार्थी हैं। ५. मैं पहले साल का विद्यार्थी हूँ। ६. मैं पहले वर्ष की छात्रा हूँ। ७. मेरे मित्र का नाम यूरा है। ८. हमारा घर लेनिन सड़क पर है। ९. आपके घर में कितने कमरे हैं? हमारे घर में तीन कमरे हैं। १०. आज जरूर आना। ११. ये पुस्तकें जरूर पढ़ना। १२. सीता, वह खिड़की बन्द करो। १३. कमरों के दरवाजे बन्द कीजिये। १४. उसकी बहन मेडिकल इंस्टीट्यूट की छात्रा है। १५. उसकी बहन का नाम लीदा है। १६. तुम कैसे हो? ठीक हूँ। धन्यवाद। १७. आप कैसे हैं? अच्छा हूँ। धन्यवाद। १८. मास्को ताश्कन्द से दूर है। १९. यह आराम-घर नगर से दूर है। २०. आपके विश्वविद्यालय में कितनी फ़ेकल्टियाँ हैं? हमारे विश्वविद्यालय में दस फ़ेकल्टियाँ हैं। २१. हमारा नगर नदी के किनारे पर है। २२. सीता, मेरी बहन से परिचित हो।

अभ्यास ३ । Переведите на хинди:

1. Спасибо. 2. Здравствуйте. 3. С большим удовольствием. 4. Моя сестра студентка первого курса. 5. В нашем институте пять факультетов. 6. Сколько факультетов в их университете? В их университете восемь факультетов. 7. Как зовут ваших товарищей? Моих товарищей зовут Радж и Сита. 8. На берегу реки много юношей и девушек. 9. Ваш брат студент? Да, он студент восточного факультета. 10. Он студент первого курса сельскохозяйственного института. 11. Вы индиец? 12. Да, я индиец. 13. В нашем городе много школ. 14. Вы обязательно прочитайте сегодняшнюю газету. 15. Дом отдыха находится на берегу реки. 16. Воздух чист и свеж. 17. Ваш дом находится на улице Навои? Нет, наш дом находится на улице Ленина. 18. Её брат в школе. 19. Пишите в тетрадях. 20. В их портфелях много книг. 21. Они дома. 22. Твой брат дома? Нет, мой брат на работе. 23. Мои родители дома. 24. Знакомьтесь, это наш друг Радж. 25. Передайте им мой привет.

अभ्यास ४ । Заполните пропуски нужной формой послелoga **का** и переведите словосочетания:

विद्यार्थी ... बेग

नगर ... कारखाना

छात्रा ... शब्दकोश

नगर ... नदी

लड़के... कमरा	नदी... किनारा
घर... खिड़कियाँ	लड़की... माता - पिता
आज... समाचार - पत्र	भाई... मित्र
यहाँ... हवा	आज... तारीख़
लड़कियों... नाम	विश्वविद्यालय... विद्यार्थी

अभ्यास ५ । Переведите устно следующие словосочетания:

Студент первого курса, студентка второго курса, студент восточного факультета, студент университета, студентка сельскохозяйственного института, школы города, заводы города, берег реки, берега реки, словари студентов, окна комнаты, двери институтов, картины учениц, сегодняшние газеты, здешние журналы, книги студенток, инженер завода.

अभ्यास ६ । Составьте небольшой рассказ со словами:

माता - पिता, बड़ा भाई, छोटी बहन, इंजीनियर, छात्रा, अध्यापक, विश्वविद्यालय, कारखाना ।

अभ्यास ७ । Переведите на хинди устно:

1. Мой брат инженер. 2. Наш город красивый. 3. Я студент первого курса. 4. Мой товарищ — студент восточного факультета. 5. Здравствуйте. 6. Будьте знакомы: это моя сестра. 7. Мой брат в доме отдыха. 8. Мои родители на работе. 9. С большим удовольствием. 10. Это недалеко отсюда. 11. Где находится восточный факультет? Восточный факультет находится на улице Навои. 12. Сколько здесь книг? Здесь пять книг. 13. Мой товарищ — индиец. 14. Как вы поживаете? Спасибо, хорошо. 15. Все здоровы. 16. Входите. 17. Приходите сюда. 18. Кто твой брат? Мой брат студент медицинского института. 19. Завод расположен на берегу реки. 20. Вы студентка второго курса? Да. 21. Наш университет находится на улице Карла Маркса. 22. Послушайте сегодняшние известия (समाचार म.)

Послелог को विभक्ति को

1. Послелог को соответствует винительному падежу в русском языке. Например:

भाई को बुलाओ — позови брата
पुस्तक को खोलो — открой книгу

2. Послелог को указывает на направление действия. Например:
विद्यार्थी को शब्दकोश दीजिये — дайте словарь студенту
लड़के को कलम दो — дай ручку мальчику

3. В сочетании с инфинитивом послелог को выражает цель, намерение. Например:

रेडियो सुनने को जाना — пойти слушать радио
पुस्तक पढ़ने को आना — приходите читать книгу

В этой функции перед глаголами आना, जाना и चलना послелог обычно опускается, но он подразумевается. Например:

खेलने जाना, т. е. खेलने को जाना — идти играть

Примечание: Послелог को с именами существительными, обозначающими часть суток, дни недели и даты, образует наречие времени.

Например: दिन को днем
शाम को вечером
सोमवार को в понедельник

Послелог में विभक्ति में

Послелог में указывает:

1. на нахождение предмета или лица внутри или среди чего-то.
Например:

नगर में в городе
लोगों में среди людей
हम में среди нас
वह कमरे में है он в комнате

2. на направление действия внутрь чего-то. Например:
बैग में रखना положить в портфель

पाठशाला में जाना идти в школу

В этом значении послелог में перед глаголами движения जाना, जाना часто опускается, но подразумевается. Например:

कारखाने जाना вместо कारखाने में जाना — идти на завод

घर आना вместо घर में आना — приходиться дсмой

В некоторых случаях послелог में переводится на русский язык предлогом на. Например:

कारखाने में на заводе

जलसे में на собрании

मैदान में на площади

गले में на шее (о бусах)

अंगुली में на пальце (о кольце)

चित्र में на снимке, на рисунке

हिन्दी में на хинди (переводить)

Примечание: Послелог में со словами, обозначающими времена года, образует наречие времени.

Например: गर्मियों में летом

वसंत में весной

Послелог से

विभक्ति से

1. Послелог से указывает на орудие, инструмент действия (соответствует творительному падежу в русском языке). Например:

कलम से ручкой

हाथ से рукой

चाक से мелом

2. Послелог से выражает начальный пункт действия или начальный момент действия. Например:

यहाँ से отсюда

नगर से от города

सुबह से с утра

आज से отныне

3. Послелог **से** указывает на источник действия. Например:

आकाश से с неба

कमरे से из комнаты

राज से от Раджа (узнать что-либо)

В сочетании с абстрактными существительными образует наречие образа действия. Например:

क्रोध *м.* гнев क्रोध से гневно, с гневом

शान्ति *ж.* мир शान्ति से мирно

जोर *м.* сила जोर से сильно

Послелог पर

विभक्ति पर

Послелог **पर** указывает на нахождение предмета на поверхности чего-либо и на направление действия на поверхность чего-либо. Например:

मेज़ पर на столе, на стол

दीवार पर на стене, на стену

अलमारी पर на шкафу, на шкаф

Послелог तक

विभक्ति तक

Послелог **तक** указывает на предел, конечный пункт расстояния, времени. Например:

मास्को तक до Москвы

शाम तक до вечера

रात तक до ночи

ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ

विशेषण

В языке хинди все прилагательные делятся по форме на изменяемые и неизменяемые.

Изменяемые прилагательные — это те прилагательные, которые изменяют свои окончания. К ним относятся все прилагательные, оканчивающиеся на **आ** или **आँ**. Например:

छोटा маленький अच्छा хороший

बड़ा ब॒ольшой दायाँ правый
नया न॒овый बायाँ левый

Согласуясь в роде, числе и падеже с тем словом, которое они характеризуют, изменяемые прилагательные имеют следующие окончания: в мужском роде - **आ** или **आँ** в прямом падеже единственного числа, **ए** или **एँ** в остальных случаях, в женском роде — всегда **ई** или **ईँ**. Например:

नया घर न॒овый дом	नई पुस्तक
नये घर में в новом доме	नई पुस्तक में
नये घर न॒овые дома	नई पुस्तकें
नये घरों में в новых домах	नई पुस्तकों में

दायाँ हाथ правая рука	दाईं ओर
दायें हाथ में в правой руке	दाईं ओर से
दायें हाथ правые руки	
दायें हाथों में в правых руках	

Все прилагательные, оканчивающиеся на согласные и гласные, кроме **आ** и **आँ**, являются неизменяемыми. Они не изменяются по родам, числам и падежам. Например:

साफ़ чистый, -ая, -ые	
शीतल холодный, -ая, -ые	
भारी тяжёлый, -ая, -ые	
शीतल पानी холодная вода	भारी काम тяжёлая работа
शीतल पानी में в холодной воде	भारी चीज़ тяжёлая вещь

ДОПОЛНЕНИЕ

कर्म

Прямое дополнение (प्रधान कर्म). Прямое дополнение может быть выражено именем существительным в прямом падеже или с послелогом **को**. Прямое дополнение, обозначающее человека, выражается именем существительным с послелогом **को**. Например:

राज को बुलाओ — позови Раджа

Прямое дополнение, обозначающее конкретный предмет или живое существо (кроме человека) может выражаться как именем существительным в прямом падеже, так и с послелогом **को**. Например:

पुस्तक को खोलो — открой книгу
अब पुस्तक बन्द करो — теперь закрой книгу

Прямое дополнение, обозначающее **неконкретный** предмет или **неконкретное** живое существо (кроме человека), выражается именем существительным в прямом падеже. Например:

खेलो मत, पुस्तक पढ़ो — не играй, читай книгу
बिल्ली न पालो कुत्ता पालो। Держи не кошку, а собаку.

हमारा देश

सोवियत संघ हमारा देश है। यह एक बड़ा, धनी और शक्तिशाली राष्ट्र है। हमारे देश में लम्बी—चौड़ी और गहरी नदियाँ, जैसे वोल्गा, येनिसेय, लेना, द्नीपर आदि हैं। ऊँचे पहाड़ तथा घने जंगल हैं। यहाँ अनेक सागर भी हैं।

सोवियत संघ एक शान्तिप्रिय देश है। यह मजदूरों और किसानों का देश है। सोवियत संघ में पन्द्रह सोवियत समाजवादी प्रजातंत्र हैं।

मास्को सोवियत संघ की राजधानी है। यह एक बहुत बड़ा और बहुत सुन्दर नगर है। इसकी सड़कें चौड़ी और सीधी हैं। मास्को में बहुत—सी गगनस्पर्शी इमारतें हैं। नगर के केन्द्र में क्रेमलिन है। क्रेमलिन एक पुराना ऐतिहासिक स्मारक है। वहाँ कई बहुत पुराने गिरजे हैं। क्रेमलिन में बहुत—से फूल और बड़े—बड़े पेड़ हैं।

मास्को में विश्व—प्रसिद्ध लाल मैदान भी है। लाल मैदान में हमारे नेता लेनिन की समाधि है।

मास्को विश्वविद्यालय लेनिन पहाड़ी पर स्थित है। उसकी इमारत गगनस्पर्शी है। मास्को विश्वविद्यालय में सोलह फ़ेकल्टियाँ हैं।

हमारे देश का एक और बड़ा नगर लेनिनग्राद है। यह नेवा नदी के दोनों किनारों पर स्थित है। लेनिनग्राद में भी बहुत-से स्मारक, संग्रहालय, पुस्तकालय, इंस्टीट्यूट, विश्वविद्यालय आदि हैं। मास्को से लेनिनग्राद दूर नहीं है। मास्को से लेनिनग्राद छः सौ किलोमीटर है। मास्को से ताश्कन्द काफ़ी दूर है।

ताश्कन्द उज़बेक सोवियत समाजवादी प्रजातंत्र की राजधानी है। यह भी एक बड़ा और सुन्दर शहर है। यह शहर मध्य एशिया का सांस्कृतिक केन्द्र है। यहाँ बहुत-से कारख़ाने भी हैं। इसकी सड़कें पक्की, चौड़ी और सीधी हैं। नगर के केन्द्र में नवाई नामक थियेटर है। नवाई नामक थियेटर की इमारत बहुत खूबसूरत है। नगर में बहुत-सी पाठशालाएँ, विद्यालय, थियेटर, सिनेमाघर हैं। यहाँ उज़बेक विज्ञान अकादमी है। यहाँ, उज़बेकिस्तान की राजधानी में बहुत-से पार्क, झीलें और छोटे-बड़े नाले हैं। सड़कों के किनारों पर हरे-भरे पेड़ों की कतारें हैं। क्यारियों में रंग-बिरंगे फूल हैं।

शब्दकोश

देश <i>м.</i> страна	ऊँचा <i>высокий</i>
सोवियत <i>советский</i>	पहाड़ <i>м.</i> гора
संघ <i>м.</i> союз	तथा <i>также</i>
धनी <i>богатый</i>	घना <i>густой</i>
शक्तिशाली <i>могущественный</i>	जंगल <i>м.</i> лес
राष्ट्र <i>м.</i> государство	अनेक <i>много</i>
लम्बा <i>длинный</i>	सागर <i>м.</i> море
चौड़ा <i>широкий</i>	शान्तिप्रिय <i>миролюбивый</i>
गहरा <i>глубокий</i>	मजदूर <i>рабочий</i>
जैसे <i>такой, как</i>	किसान <i>м.</i> крестьянин
आदि <i>и другие</i>	पन्द्रह <i>пятнадцать</i>

समाजवादी социалистический
प्रजातंत्र *म.* республика
मास्को *म.* Москва
राजधानी *ज.* столицा
सीधा прямой
गगनस्पर्शी высотный
इमारत *ज.* здание
केन्द्र *म.* центр
क्रेमलिन *म.* Кремль
पुराना старинный, древний
ऐतिहासिक исторический
स्मारक *म.* памятник
कई несколько
गिरजा *म.* храм
बड़े - बड़े очень большие
पेड़ *म.* дерево
विश्व - प्रसिद्ध всемирно известный
मैदान *म.* площадь
नेता *म.* вождь
समाधि *ज.* мавзолей
पहाड़ी *ज.* гора (небольшая)
स्थित находящийся
सोलह шестнадцать
संग्रहालय *म.* музей

पुस्तकालय *म.* библиотека
इंस्टीट्यूट *ज.* институт
सौ сто
काफ़ी दूर довольно далеко
उज़बेक узбекский
शहर *म.* город
मध्य एशिया *म.* Средняя Азия
सांस्कृतिक культурный
पक्का мощённый, асфальтирован-
 ный
थियेटर *म.* театр
खूबसूरत красивый
विद्यालय *म.* учебное заведение
सिनेमाघर *म.* кинотеатр
विज्ञान *म.* наука
अकादमी *म.* академия
पार्क *म.* парк
शील *ज.* озеро
छोटे - बड़े маленькие и большие
नाला *म.* арык, речка
हरा - भरा зелёный
क्रतार *ज.* ряд
क्यारी *ज.* клумба
रंग - बिरंगे *मन. च.* разноцветные

अभ्यास १। образуйте косвенный падеж существительных:

कमरा, सड़क, नदी, किनारा, नगर, घर, दीवार, मेज़, हवा, पाठशाला, काम, भाई, बहन, छात्र, पत्रिका, दरवाज़ा, दिन, विद्यार्थी, मित्र, अध्यापक, लड़की, माता, लड़का, कुर्सी।

अभ्यास २। Спишите и переведите предложения:

१. हिन्दी की पुस्तक पढ़िये। २. दिन को यहाँ समाचार सुनने ज़रूर आइये। ३. रेडियो सुनने आना। ४. कापी में कलम से लिखो। ५. उसके मित्र को समाचार-पत्र दीजिये। ६. मेज़ पर पत्रिकाएँ रखिये। ७. समाचार-पत्र अलमारी में रखिये। ८. हमारे नगर से यह बहुत दूर है। ९. आज से यह काम न करना। १०. वहाँ तक कितने किलोमीटर है? वहाँ तक दस किलोमीटर हैं। ११. दीवार पर किसका चित्र है? दीवार पर लेनिन का चित्र है। १२. हमारा देश बहुत बड़ा है। १३.

सोवियत संघ में पन्द्रह सोवियत समाजवादी प्रजातंत्र है। १४. ताशकन्द उज़बेक सोवियत समाजवादी प्रजातंत्र की राजधानी है। १५. समरकन्द मध्य एशिया का एक पुराना शहर है। १६. समरकन्द में भी बहुत से पुराने स्मारक हैं। १७. राजधानी की सड़कें पक्की चौड़ी और सीधी हैं। १८. यह नदी गहरी है। १९. मास्को में बहुत-सी गगनस्पर्शी इमारतें हैं। २०. ताशकन्द में लनिन मैदान है। २१. मास्को के लाल मैदान में लेनिन की समाधि है। २२. लेनिन हमारे नेता हैं। २३. यहाँ से पाठशाला दूर नहीं है। २४. यहाँ से विश्वविद्यालय और पुस्तकालय दूर हैं। १५. जंगल में ऊँचे पेड़ और रंग-बिरंगे फूल हैं। २६. क्रेमलिन में अनेक पुराने गिरजे हैं। २७. काम पर जाओ। २८. लाल मैदान में जाइये। २९. हिन्दी में पढ़ना और लिखना। ३०. सोवियत संघ एक शान्तिप्रिय राष्ट्र है।

अभ्यास ३। Переведите на хинди:

1. Советский Союз — миролюбивое государство.
2. В Советском Союзе пятнадцать республик.
3. Столица нашей страны — Москва.
4. В Москве много институтов, музеев, библиотек, театров и кинотеатров. В центре города находится Кремль.
5. Кремль — старинный памятник.
6. От Москвы до Ленинграда шестьсот километров.
7. В городе много цветов и деревьев.
8. Это — высотное здание.
9. Это здание высокое.
10. В Советском Союзе много морей.
11. Город расположен на берегу реки.
12. Это — древний исторический памятник.
13. Ташкент — культурный центр Средней Азии.
14. Здесь находится Академия наук Узбекистана.
15. Этот храм — древний памятник.
16. Скажите, вы рабочий? Нет, я не рабочий. Я крестьянин.
17. Советский Союз — могущественная страна.
18. Приходите сюда в пятницу.
19. С сегодняшнего дня не ходите туда.
20. Днём идите на работу.
21. Запишите это упражнение в тетрадь.
22. Дайте студентам хинди-русские словари.
23. На площади много рабочих.
24. Что на рисунке? На рисунке большой стол и маленький стул.
25. Городской парк находится довольно далеко отсюда.
26. В Самарканде много всемирно известных памятников.
27. В большом парке много зеленых деревьев и цветов.
28. В цветочных клумбах много красных и белых цветов.
29. В городском парке есть большое озеро.
30. В Индии (भारत म.) много больших и глубоких рек.

अभ्यास ४। Переведите сочетания слов:

Глубокая река, глубокое море, высокое дерево, высокое здание, густой лес, высокая гора, высотное здание, маленькая река,

большая река, мощённая дорога, широкая дорога, прямая дорога, исторический памятник, красный цветок, красная площадь, свежий воздух, социалистическая республика, миролюбивое государство, миролюбивая страна, старинный памятник, большое государство, культурный центр, красивый город, красивое здание, могущественное государство, социалистическое государство, мавзолей вождя, ряды зелёных деревьев.

अभ्यास ५ । Спишите предложения, заполняя пропуски послелогоми. Переведите предложения.

१. मेरे मित्र ... नाम वालोद्या है। २. हमारी राजधानी ... गगनस्पर्शी इमारतें बहुत हैं। ३. ताश्कन्द मध्य एशिया ... बड़ा नगर है। ४. चित्र ... क्या है? चित्र ... एक अलमारी है। ५. लाल मैदान ... लेनिन ... समाधि है। ६. बताइये, यहाँ ... लाल मैदान कितना दूर है? यहाँ ... लाल मैदान काफ़ी दूर है। ७. आप ... घर ... कितने कमरे हैं? हमारे घर ... तीन कमरे हैं। ८. सीता, मेरे मित्र ... आज ... समाचार-पत्र दो। ९. ताश्कन्द ... कितने सिनेमाघर हैं? ताश्कन्द ... अनेक सिनेमाघर हैं। १०. लड़कों ... शब्दकोश देना। ११. ताश्कन्द विश्वविद्यालय ... कितनी फ़ेकल्टियाँ हैं? ताश्कन्द विश्वविद्यालय ... तेरह फ़ेकल्टियाँ हैं। १२. नवाई सड़क ... एक इंस्टीट्यूट है। १३. काम ... जाना। १४. कापी ... ध्यान ... लिखो। १५. मज़दूर ... उत्तर ठीक है।

अभ्यास ६ । Составьте небольшой рассказ на тему "Наш город", используя слова и словосочетания:

बड़ा, सीधा, सड़क, पक्का, चौड़ा, स्मारक, सांस्कृतिक केन्द्र, संग्रहालय, वज्ञान अकादमी, विश्वविद्यालय, थियेटर, कारख़ाने, पार्क।

अभ्यास ७ । Переведите устно на хинди:

1. Москва — столица Советского Союза. 2. Советский Союз миролюбивое государство. 3. В нашем городе много древних памятников. 4. Наш город расположен на берегу реки. 5. Эти улицы города прямые и широкие. 6. Ганг (gāng) крупная река Индии. По её берегам расположены города Бенарес, Канпур и другие.

ПАДЕЖИ МЕСТОИМЕНИЙ

सर्वनामों के कारक

Местоимения имеют три падежа: прямой, косвенный и объектный.

Прямой падеж местоимений

Это форма местоимения в именительном падеже, т. е. मैं, तू, तुम, आप, हम и так далее.

Косвенный падеж местоимений

Косвенный падеж местоимений, также как и существительных, образуется с помощью послелогов. Перед послелогоми некоторые местоимения полностью изменяют свою форму, другие же остаются без изменения.

Личные местоимения в косвенном падеже

Личные местоимения मैं и तू перед послелогоми को, में, पर, से и तक имеют соответственно формы मुझ и तुझ. Например:

मुझ को мне, меня तुझ को тебе, тебя

Личные местоимения हम, तुम и आप перед послелогоми остаются без изменения. Например:

हम को нам, нас

तुम को вас, вам, тебя, тебе

आप से с Вами

Личные местоимения третьего лица यह, वह, ये и वे перед послелогоми имеют соответственно формы इस, उस, इन и उन. Например:

इस को его, ему, этого, этому

उस को его, ему, того, тому

इन से с них, с этих

उन से с них, с тех

Личные местоимения मैं, तू, हम и तुम с послелогом का не сочетаются. Вместо этих сочетаний используются притяжательные местоимения मेरा, तेरा, हमारा, तुम्हारा.

Примечание: Послелог का, сочетаясь с личными местоимениями आप, यह, वह, ये и वे, образует не косвенный падеж местоимений, а притяжательные местоимения:

आपका Ваш
 इसका его, этих
 उसका его, того
 इनका их, этих
 उनका их, тех

Таблица изменения форм личных местоимений

Неизменяющиеся местоимения अविकारी सर्वनाम		Изменяющиеся местоимения विकारी सर्वनाम	
प्रधान कारक	अप्रधान कारक	प्रधान कारक	अप्रधान कारक
हम	हम को	मैं	मुझ को
तुम	तुम को	तू	तुझ को
आप	आप को	यह	इस को
		वह	उस को
		ये	इन को
		वे	उन को

Указательные местоимения в косвенном падеже

Указательные местоимения यह, वह, ये и वे в косвенном падеже перед послелогоми имеют соответственно следующие формы इस, उस, इन и उन. Например:

इस घर में в этом доме
 उस कमरे में в той комнате
 इन नगरों में в этих городах
 उन पाठशालाओं में в тех школах

Вопросительные местоимения в косвенном падеже

Вопросительные местоимения **क्या** и **कौन** перед послелогоми имеют форму **किस** в единственном и **किन** во множественном числе. Например:

किस को को, кому, что, чему
किन को кому, кого (множ. число)

ОБЪЕКТНЫЙ ПАДЕЖ

कर्म कारक

Косвенный падеж большинства местоимений может быть образован не только с помощью послелогов, но и специальных суффиксов. Эта форма косвенного падежа называется объектным падежом. Он соответствует дательному и винительному падежам.

Суффиксы объектного падежа **ए** (един. ч.), **हैं** и **एँ** (множ. ч.) присоединяются к той форме местоимения, которую оно приобретает перед послелогом. Например:

मुझे को - मुझे	हम को - हमें
तुझे को - तुझे	तुम को - तुम्हें
इसे को - इसे	इन को - इन्हें
उसे को - उसे	उन को - उन्हें
किस को - किसे	किन को - किन्हें

भोजनालय में

यह भोजनालय है। यहाँ बहुत-से लोग हैं। यहाँ विश्वविद्यालय के अध्यापक, विद्यार्थी और अन्य लोग हैं। हमारे मित्र आज़ाद, साशा, वालोद्या और करीम भी यहाँ हैं। अब खाना खाने का समय है।

भोजनालय में दो हाल हैं। एक विद्यार्थियों का है, दूसरा अध्यापकों का। विद्यार्थियों का हाल बड़ा है। इस में तीस मेज़ें हैं। अध्यापकों का हाल इतना बड़ा नहीं है। इस में केवल दस मेज़ें हैं। मेज़ों पर साफ़ सफ़ेद मेज़पोश हैं।

हर एक मेज़ पर एक-एक फूलदान है। फूलदानों में ताज़े फूल हैं। मेज़ों पर नमकदान, मिर्चदान, रोटी और पानी है। नमकदान में नमक और मिर्चदान में काली मिर्च है। हर एक मेज़ पर चार-चार चम्मच, काँटे और छुरियाँ भी हैं।

वेटर—आप क्या खायेंगे?

वालोज़ा—खानों की सूची कहाँ है?

वेटर—इस मेज़ पर है। यह लीजिये, खानों की सूची।

साशा—वालोज़ा, देखो, आज कौन-कौन-से खाने हैं?

ज़रा ऊँची आवाज़ में पढ़ो।

वालोज़ा—पहला कोर्स : गोभी का शोरबा, आलू का शोरबा और मुर्गी का शोरबा। दूसरा कोर्स : कटलेट, कबाब, मछली, पुलाव। तीसरा कोर्स : कमपोत, खट्टी चेरी की जेली, ताज़े फल और काफ़ी। मुझे को आधा प्लेट गोभी का शोरबा, एक प्लेट कटलेट और एक गिलास कमपोत लाइये।

वेटर—अच्छा। और आप क्या खायेंगे?

आज़ाद—हम दोनों को दो प्लेट आलू का शोरबा, दो सीख़ कबाब और दो गिलास खट्टी चेरी की जेली दीजिये।

करीम—मुझे आधा प्लेट मुर्गी का शोरबा, आधा प्लेट पुलाव, एक प्लेट सलाद और ताज़े फल दीजिये।

वेटर—लीजिये, अपना-अपना भोजन लीजिये।

सब—धन्यवाद।

वालोज़ा—वेटर, हमें दो बोतल सोडा पानी दीजिये।

वेटर—आज सोडा पानी नहीं है।

वालोज़ा—करीम, मुझे ज़रा जग मेंसे एक गिलास पानी देना।

करीम - तुम्हारा गिलास कहाँ है?

वालोद्या - यह लो मेरा गिलास।

करीम - साशा, तुम्हें क्या चाहिये?

साशा - हमें कुछ नहीं चाहिये। सब कुछ है। बैठो, खाना शुरू करो। हम सब बहुत भूखे हैं।

वालोद्या - आज भोजन बहुत स्वादिष्ट है।

करीम - शोरबे में नमक कम है। मुझे ज़रा नमकदान देना।

आज़ाद - साशा, इसको नमकदान देना।

वालोद्या - वेटर, मुझे एक गिलास कमपोत और दीजिये। आज कमपोत बहुत मजेदार है।

सब - हाँ, आज खाना बड़ा मजे का है।

शब्दकोश

भोजनालय *म.* столовая

बहुत - से लोग *मного* людей

अन्य *другой*

खाना *म.* пища, еда

खाना *खाना* обедать

समय *म.* время

हाल *म.* зал

इतना बड़ा नहीं है *не такой* большой

केवल *только*

हर एक *каждый*

एक - एक *по* одному

ताज़ा *свежий*

नमकदान *м.* солонка

मिर्चदान *м.* перечница

रोटी *ж.* хлеб

पानी *м.* вода

नमक *м.* соль

काला *чёрный*

मिर्च *ж.* перец

चार - चार *по* четыре

चम्मच *м.* ложка

काँटा *м.* вилка

छुरी *ж.* нож (столовый)

वेटर *м.* официант

आप क्या *хавьёगे?* что будете кушать?

खानों की सूची *ж.* меню

कौन-कौन-से? *какие?*

भोजन *м.* пища, еда

ज़रा *пожалуйста*

आवाज़ *ж.* голос

ऊँची ~में *громко*

कोर्स : पहला ~ *первое* блюдо

गोभी *ж.* капуста

शोरबा *м.* суп

आलू *м.* картофель

सुर्गी *ж.* курица

कटलेट *म.* котлеты
सीख *ज.* палочка (шашлычная)
कबाब *म.* шашлык
मछली *ज.* рыба
पुलाव *म.* плов
तीसरा третий
कमपोत *म.* компот
खट्टा кислый
खट्टी चेरी *ज.* вишня
जेली *ज.* кисель
फल *म.* фрукты
काफ़ी *ज.* кофе
आधा *म.* половина
प्लेट *म.* порция, тарелка
गिलास *म.* стакан
लाना приносить
सलाद *म.* салат

कृपया пожалуйста
बोतल *म.* бутылка
सोडा पानी *म.* газированная вода
जग *म.* графин
मेंसे из
चाहिये нужно
कुछ नहीं ничего
सब कुछ всё
भोजन करना кушать, обедать
भूखा голодный
स्वादिष्ट вкусный
कम мало
और ещё
मजेदार вкусный
बड़ा очень (перед прилагатель-
 ным)
मजे का вкусный

अभ्यास १। रूसी में अनुवाद कीजिये :

उसकी पुस्तक में, उस पुस्तक में, उस कमरे में, उसके शब्दकोश में, उसका भाई, इस भाई का, इन नगरों में, इनके घरों में, नगर की इन सड़कों पर, उन पाठशालाओं में, उनकी दीवारों पर, इस सिनेमाघर में, उस थियेटर तक, इस इमारत से, इन पेड़ों पर, उस मैदान में, इस चित्र में, उन सागरों में, उन स्मारकों तक, नगर की इस झील में, नगर के इन पार्कों में, इस विद्यार्थी का भाई।

अभ्यास २। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. В этом городе нет исторических памятников. 2. В той библиотеке много книг. 3. Где студенты второго курса? Студенты второго курса в той аудитории. 4. Вы тоже студентка этого института? Да, я тоже студентка этого института. 5. Дайте мне, пожалуйста, пять русско-хинди словарей. 6. Что тебе нужно? Мне ничего не нужно. 7. Скажите, что им нужно? Им нужна сегодняшняя газета. 8. Сколько километров до того высотного здания? До того высотного здания пять километров. 9. Чьи тетради на том столе? На том столе тетради ее брата. 10. Скажите, как зовут того студента? Того студента зовут Азад. 11. Откройте окна той комнаты. 12. Будьте любезны, дайте ей стакан воды. 13. Эта еда очень вкусная.

14. Сядьте на этот стул. 15. Налейте (डालना) воды в тот стакан. 16. Передайте мне эту солонку. 17. Возьми соль и посоли суп. 18. В салате мало соли. Посоли его. 19. В плове много перца. 20. Тебе нужен хлеб? Нет, мне не нужен хлеб. 21. Наша комната не такая большая. 22. В тех комнатах очень большие двери. 23. Что в той тарелке? В той тарелке рыба. 24. Принесите мне, пожалуйста, полпорции картофельного супа и порцию салата. 25. Принеси мне стакан киселя. 26. Дай им ложки и вилки.

अभ्यास ३। वाक्यों को अपनी कापी में लिखिये और उनका अनुवाद कीजिये: (Спишите предложения и переведите их на русский язык:)

१. कृपया, मुझे बताइये, कि विद्यार्थियों का भोजनालय कहाँ है? विद्यार्थियों का भोजनालय उस सड़क पर है। २. शोरबे में नमक डालिये। उस में नमक कम है और मिर्च ज्यादा (मного) है। ३. इस गिलास में गरम (तेप्लый) पानी न डालना। ४. आज खाना बड़ा मजेदार है। ५. ज़रा वह नमकदान दीजिये। ६. खानोंकी सूची कहाँ है? खानोंकी सूची उस मेज़ पर है। ७. हमें लेनिन का चित्र चाहिये। ८. फूलदान में पानी डालो और उस में ताज़े फल रखो। ९. यह किसकी कापी है? यह उसकी कापी है। १०. ये किनके शब्दकोश हैं? ये उनके शब्दकोश हैं। ११. दीवार पर किन लोगों के चित्र हैं? दीवार पर सोवियत नेताओं के चित्र हैं। १२. हर एक मेज़ पर रोटी और पानी रखिये। १३. इस मेज़ पर केवल एक प्लेट है। जाओ, एक और प्लेट लाओ। १४. भोजन तैयार है, खाना खाने बैठिये। १५. इन गिलासों में पानी डालिये और लड़कियों को दीजिये। १६. लड़के को एक गिलास सोडा पानी दो। १७. गोभी का शोरबा और मुर्गी का शोरबा पहले कोर्स के खाने हैं। १८. वेटर, इन लोगों को एक-एक बोटल सोडा पानी देना। १९. आज का खाना बहुत स्वादिष्ट है। २०. इस कमरे में कुछ नहीं है। २१. बड़े हाल में बहुत-से लोग हैं। २२. वेटर, इनको आधा प्लेट आलू का शोरबा और एक प्लेट मछली देना। २३. सब लड़के बहुत भूखे हैं। २४. मिर्चदान में मिर्च डालो और उसको मेज़ पर रखो।

अभ्यास ४। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये: (Переведите на хинди устно):

Его тарелка, в его тарелке, в той тарелке, в их домах, в тех домах, в тех городах, в той школе, на той картине, на тех картинах, на его картине, на этих улицах, на его улице, в этом здании, до тех зданий, в той солонке, в его стакане, до их дома, в этих городах, на тех столах, на том шкафу, в этой сто-

ловой, в студенческой столовой, с той ложкой, с этим ножом, с теми ножами, в этот суп, в их комнатах, в тех морях, на этом берегу, его брата, его сестры, их родителей, в её стакан, на её стол.

अभ्यास ५। इन शब्दों का प्रयोग करके “ भोजन ” शीर्षक से एक कहानी लिखिये :
(Составьте рассказ на тему «Обед», используя слова):

भोजन का समय, तैयार (готовый) है, मेज़ पर रखना, साफ़ मेज़पोश बिछाना (расстилать), भोजन करने बैठना, काँटा, चम्मच, रोटी, पानी।

अभ्यास ६। हिन्दी में ज़वानी अनुवाद कीजिये :

1. Сейчас время обеда. Садитесь обедать. 2. Котлеты кушайте вилокй. Суп кушайте ложкой. 3. Это очень вкусно. 4. Всё готово. 5. На этом столе нет хлеба. Принесите хлеба. 6. Дайте мне ещё один стакан компота. Ей дайте стакан киселя. 7. Здесь очень много людей. 8. Принесите ещё одну порцию борща. 9. Дайте ей полпорции плова. 10. Здесь только одна бутылка газированной воды. 11. Дайте нам ещё свежих фруктов. 12. Налейте в тот стакан тёплой воды. 13. Этот зал не такой большой. 14. На каждом столе по четыре ложки и вилки.

चौदहवाँ पाठ

ПРОСТОЕ ПРИЧАСТИЕ НЕСОВЕРШЕННОГО ВИДА

अपूर्ण कृदन्त

Простое причастие несовершенного вида образуется прибавлением окончания **ता** к основе глагола. Например:

करता делающий लिखता пишущий
पढ़ता читающий आता идущий

Простое причастие несовершенного вида изменяется по родам и числам

लिंग	एकवचन	बहुवचन
पुल्लिंग स्त्रीलिंग	करता करती	करते करतीं

НАСТОЯЩЕЕ ОБЫЧНОЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

सामान्य वर्तमान काल

Настоящее обычное время глаголов образуется сочетанием простого причастия несовершенного вида спрягаемого глагола с простой формой настоящего времени глагола **होना**.

पुल्लिंग			स्त्रीलिंग	
पुरुष	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं करता हूँ	हम करते हैं	मैं करती हूँ	हम करती हूँ
मध्यम	तू करता है	तुम करते हो आप करते हैं	तू करती है	तुम करती हो आप करती हैं
अन्य	यह करता है वह करता है	ये करते हैं वे करते हैं	यह करती है वह करती है	ये करती हैं वे करती हैं

Настоящее обычное время обозначает действие, которое происходит обычно, постоянно. Например:

गर्मियों में सब विद्यार्थी आराम करते हैं।

Летом все учащиеся отдыхают.

मैं विश्वविद्यालय बस से जाता हूँ।

Я езжу в университет автобусом.

वे इस घर में रहते हैं।

Они живут в этом доме.

В этом значении настоящее обычное время употребляется со словами **सदा, हमेशा, всегда, हर, रोज, प्रतिदिन, каждый, день, ежедневно, प्रति, वर्ष, ежегодно, каждый, год** и др. Например:

लेनिन का चित्र मैं सदा मेज़ पर रखता हूँ।

Портрет Ленина я всегда держу на столе.

वे यहाँ प्रति वर्ष आते हैं।

Они приезжают сюда ежегодно.

Настоящее обычное время может обозначать действие, которое происходит в момент речи. Например:

बेटा, तुम कहाँ जाते हो? कहीं मत जाओ।

Ты куда идешь, сынок? Никуда не уходи.

Настоящее обычное время обозначает также действие, которое произойдет в будущем, выражая близость его осуществления, готовность субъекта осуществить действие. Например:

बेटा, चलो मैं तुम्हें खाने को देती हूँ।

Идем, сынок, я дам тебе покушать.

मैं अभी आता हूँ — я сейчас приду

Отрицательная форма образуется с помощью отрицания **नहीं**, которое ставится перед глаголом. При наличии отрицания вспомогательный глагол **होना** часто опускается. Например:

वह पुस्तक नहीं पढ़ता — он не читает книгу

Если вспомогательный глагол опущен при глаголе во множественном числе женского рода, то остающееся причастие принимает форму множественного числа, т. е. **तीं**. Например:

लड़कियाँ यहाँ नहीं आतीं।

Девочки сюда не приходят.

Если сказуемое выражено сложным отыменным глаголом, то отрицание **नहीं** ставится после именной части. Например:

ये मजूदर कारखाने में काम नहीं करते।

Эти рабочие не работают на заводе.

Примечание: Если глагол **होना** в предложении выполняет функцию глагола-связки или самостоятельного глагола, то он не опускается.

Например: वह मजूदर नहीं है — он не рабочий

लड़कियाँ कमरे में नहीं हैं — девочек нет в комнате

ПРОСТАЯ И СЛОЖНАЯ ФОРМЫ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА **होना**

Простая форма настоящего времени глагола **होना** — это **हूँ, है, हो** и **हैं**.

Сложная форма настоящего времени глагола **होना** — это форма настоящего обычного времени. Она образуется сочетанием простого причастия несовершенного вида с простой формой настоящего времени глагола **होना**. Например:

मैं होता हूँ
यह होता है

तुम होते हो
ये होते हैं

Простая форма констатирует конкретное состояние предмета, состояние, в котором предмет или лицо находится в данный момент или в настоящее время вообще, включая данный момент. Например:

सभी पाठशालाएँ बन्द हैं। Все школы закрыты.
यह बच्चा बीमार है। Этот ребёнок болен.

Сложная форма указывает на обычность, постоянство признака. Например:

गर्मियों में सभी पाठशालाएँ बन्द होती हैं।
Летом все школы бывают закрыты.
यह बच्चा अक्सर बीमार होता है।
Этот ребёнок часто бывает болен.
शाम को हम घर पर होते हैं।
Вечером мы бываем дома.

СЛОЖНЫЕ ПОСЛЕЛОГИ

संयुक्त विभक्तियाँ

В языке хинди, кроме простых послелогов, имеются еще сложные и составные послелогов.

Сложные послелогов состоят, как правило, из двух элементов: послелога का (в форме के или की) и именной части, которая может быть существительным или наречием. Например:

के समय во время
के अन्दर внутрь, внутри
के करीब близ, около, к

Форма послелога का зависит от того, какой частью речи выражена именная часть. Если именная часть имя существительное мужского рода или наречие, то употребляется के. Например:

समय *м.* время के समय во время
कारण *м.* причина के कारण по причине
करीब вблизи, близко के करीब близ, около

Если именная часть существительное женского рода, то употребляется की. Например:

जगह *ж.* место की जगह вместо
ओर *ж.* направление की ओर в направлении

Первая часть сложного послелого связывает управляемое слово с именной частью. Лексическое значение сложного послелого зависит от значения именной части.

СОСТАВНЫЕ ПОСЛЕЛОГИ

Составные послелого состоят из сочетания:

- а) двух простых послелогов
- б) сложного и простого послелогов.

Например: **मेंसे** *из, изнутри*

कुएँ मेंसे पानी निकालो — достань воды из колодца.

परसे *с (поверхности), через*

मेज़ परसे पुस्तक उठाओ — убери книгу со стола.

के पास से *мимо, от*

घर के पास से बस गुज़रती है — мимо дома ходит автобус.

Простые послелого приносят новый оттенок в значение сложного (составного) послелого.

Сложные и составные послелого не сочетаются с личными местоимениями, а также с вопросительными местоимениями **क्या** и **कौन** и некоторыми другими. Вместо личных местоимений берутся соответствующие притяжательные местоимения, при этом первая часть сложного послелого опускается. Местоимение имеет то же окончание, что и послелог **का**. Например:

मेरे पास उ मेणा, को मेने

हमारी ओर व नऱुशु ओरुनु

हमारा विश्वविद्यालय

ताशकन्द विश्वविद्यालय एक बड़ा उच्च शिक्षा — संस्था है। उस में बहुत-से लोग पढ़ते हैं। हमारी मातृभूमि के अनेक नगरों से लड़के और लड़कियाँ यहाँ पढ़ने आते हैं। ताशकन्द विश्वविद्यालय में उज़बेक, ताजिक, रूसी, कज़ाख़, किर्गिज़, गुर्जी, लाटवियन आदि पढ़ते हैं।

ताशकन्द विश्वविद्यालय में बारह फ़ेकल्टियाँ हैं। प्रत्येक फ़ेकल्टी में अनुभवी अध्यापक एवं प्रोफ़ेसर काम करते हैं।

विश्वविद्यालय के अध्यापकों में अकदमीशियन भी हैं। इसके अध्यापकों और प्रोफ़ेसरों में उज़्बेकों के साथ-साथ रूसी, ताजिक, कज़ाख़ और दूसरी जातियों के प्रतिनिधि भी हैं।

ताश्कन्द विश्वविद्यालय की फ़ेकल्टियों मेंसे एक पूर्वी फ़ेकल्टी है। यह एक बड़ी चार-मंज़िला इमारत में है। पूर्वी फ़ेकल्टी उज़्बेकिस्तान की राजधानी ताश्कन्द की एक मुख्य सड़क पर है। इस फ़ेकल्टी में पाँच विभाग हैं। ये हैं—भारतीय भाषाओं का विभाग, अरबी भाषा का विभाग, फ़ारसी भाषा का विभाग, पूर्वी देशों के इतिहास का विभाग और पूर्वी देशों के साहित्य का विभाग। इन विभागों के विद्यार्थी पूर्वी देशों की भाषाएँ, इतिहास और साहित्य पढ़ते हैं। विद्यार्थी यहाँ पाँच साल तक पढ़ते हैं। प्रति वर्ष विद्यार्थियों का एक समूह शिक्षा और अभ्यास के लिये पूर्वी देशों में जाता है। भारतीय भाषाओं के विभाग के विद्यार्थी भारत और पाकिस्तान जाते हैं, अरबी भाषा के विद्यार्थी अरब देशों में।

हम भारतीय भाषाओं के विभाग में पढ़ते हैं। हम भारतीय भाषाएँ अच्छी तरह जानना चाहते हैं। हम दो भारतीय भाषाएँ—हिन्दी और उर्दू सीखते हैं। हम भारतीय जनता का इतिहास भी पढ़ते हैं। हमारे पुस्तकालय में भारतीय समाचार-पत्र, पत्रिकाएँ एवं भारतीय लेखकों और कवियों की रचनाएँ हैं। हम उन्हें बड़े शौक से पढ़ते हैं। हमें प्रेमचन्द की कहानियाँ बहुत पसन्द हैं और रवीन्द्रनाथ ठाकुर की कविताएँ बहुत अच्छी लगती हैं।

हमारे विश्वविद्यालय में अक्सर विद्यार्थियों के समारोह होते

हैं। उन में [हम विदेशी कवियों की कविताएँ सुनाते हैं, भारतीय और पाकिस्तानी, फ़ारसी, अरबी गीत गाते हैं और विभिन्न देशों के नाच नाचते हैं।

शब्दकोश

उच्च <i>व्यशुी</i>	प्रतिवर्ष <i>कलदुी गूद, डेजेगूदुनू</i>
शुखल <i>ज. डुरलडुवने; डुडेडल</i>	सडूह <i>ड. गुरडुडल</i>
शुखल - संसुडल <i>ज. डुडेडुनू डलडेडुनू</i>	अडुडलस <i>के लुडे डल डुरलडुडु</i>
डदुनल डुडुडुडु	खलनल डुडुडुडु, डुडेखल
डलतुडूडुडु <i>ज. रूडुडुनल</i>	डुरलत <i>ड. डुडुडुनल</i>
अनूक डुनूगुडुलनूडुडु	डलकुसुतलन <i>ड. डलकुसुतलन</i>
तलखलक <i>ड. तलदखलक</i>	अकूडु डुरलह डुरूशु
ककूडलख <i>ड. कलखल</i>	खलननल खनल
कुडुडुगलख <i>ड. कुरडुडुगलख</i>	कलहनल डुडुडुडु, डेखलतु
गुरुडुडु <i>ड. गुरुडुडुनल</i>	उरूडू <i>ज. डुडुडु डुडु डुरुडु</i>
ललतलडुडुडुन <i>ड. ललतुडु</i>	सुखनल डुडुडुडुडु
डुरतुडेक कलखदुडु	खनतल <i>ज. नलरूडु</i>
अनुडुडुडु डुडुडुडुडु	लेखक <i>ड. डुडुडुडुडु</i>
डुवुडु डु	कलडु <i>ड. डुडुडु</i>
डुरूडुडुडुसर <i>ड., ज. डुरूडुडुडुडुसर</i>	रकनल <i>ज. डुरूडुडुडुडुडु</i>
डदुनल डुरेडुडुडुडु, डुडुडुडुडु	शुकर <i>ड. डुडुडुडुडु, डुडुडुडुडु</i>
अकदडुडुडुडुन <i>ड. डलकलडुडु</i>	डुरेडुडुडुडु डुरेडुडुडुडु
के सलडु - सलडु डुडुडुडु स, नलरुडुडु स	कहलनल <i>ज. रलसकलख</i>
डुरलतुनलडुडु <i>ड. डुरेडुडुडुडुडुडु</i>	डुसनुडु डुनू डुरलडुडुडुडु
डुडुडुडुल <i>ज. डुडुडु</i>	रडुडुडुडुनलडु डलकुरु रलडुडुडुडुडुनलत तलगुर
कलर-डुडुडुडुलल कलतुडुडुडुडुडुडुडु	कलडुडु <i>ज. सुतुडुडुडुडुडुडुडु</i>
डुडुडु डुडुडुडुडु	अकूडु लखनल डुरलडुडुडुडु
डुडुडुडुडु <i>ड. कलडुडुडु, डुडुडुडुडुडु</i>	अकसर कलडुडु
डुरलरतुडुडु डुडुडुडुडुडु	सडुलरूडुह <i>ड. डुरलडुडुडुडुडु, डुडुडु</i>
डुडुडुडु <i>ज. डुडुडु</i>	डुडुडुडु डुडुडुडुडुडुडु
अरडुडु डुरलरडुडुडु	सुनलनल रलसकलखलडुडु
अरडु डेश डुरलरडुडुडु डुरलनू	डलकुसुतलनल डलकुसुतलनलकलडुडु
डुरलरसुडु <i>ज. डुरेडुडुडुडु डुडुडु</i>	गुडुत <i>ड. डुडुडु</i>
डुडुडुडुडुडु <i>ड. डुडुडुडुडु</i>	गलनल डुडु
सलहलतुडु <i>ड. ललडुडुडुडुडुडु</i>	नलक <i>ड. तलनूडु, डुडुडुडु</i>
सलल <i>ड. गूडु</i>	नलकनल तलनूडुडुडु
तक डुडु डुडुडुडु	

Комментарий к тексту:

Инфинитив перед глаголом **चाहना** свое окончание не изменяет. Такое сочетание выражает желание совершить действие, обозначаемое инфинитивом. Например:

मैं पढ़ना चाहता हूँ — я хочу читать

वह हिन्दी सीखना चाहता है — он хочет изучать хинди

अभ्यास १। Проспрягайте глаголы в настоящем обычном времени: (क्रियाओं के सामान्य वर्तमान कालिक रूप लिखिये):

आना	लिखना	देखना	रखना	करना
जाना	पढ़ना	सुनना	भोजन	करना।

अभ्यास २। वाक्यों को अपनी कापी में लिखिये और इनका अनुवाद कीजिये :

१. मेरा भाई इस कारखाने में काम करता है। २. प्रतिदिन वह पुस्तकालय जाती है। ३. विद्यार्थी हमेशा समाचार-पत्र पढ़ते हैं। ४. ये बच्चे अपनी कापियों में क्या लिखते हैं? ये बच्चे अपनी कापियों में नये शब्द, अभ्यास लिखते हैं। ५. हमारे सब मित्र इस भोजनालय में भोजन करते हैं। ६. प्रतिदिन यह छात्रा यहाँ रेडियो सुनने आती है। ७. शामको हम रेडियो सुनते हैं। ८. वह यहाँ से काम पर जाता है। ९. ये लड़कियाँ पाठशाला में पढ़ती हैं। १०. हम पूर्वी फ़ेकल्टी में पढ़ते हैं। ११. मेरा मित्र मेडिकल इंस्टीट्यूट में पढ़ता है। १२. वह हमेशा मेरा शब्दकोश लेता है। १३. वह गोभी का शोरबा नहीं खाती। १४. विद्यार्थी इस बातचीत का रूसी से हिन्दी में अनुवाद करते हैं। १५. वह भोजन में हमेशा नमक कम डालती है। १६. ये लोग इस घर में नहीं रहते।

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Она всегда закрывает окна. 2. Учащиеся читают эти журналы ежедневно. 3. Карим всегда внимательно слушает. 4. Они (девочки) не пишут карандашом в тетради. 5. Наш товарищ учится в Московском университете. 6. Его брат изучает историю Индии. 7. Она всегда дает ему эти книги. 8. Неизвестно, почему они не пишут нам. 9. Разве Вы не читаете рассказы индийского писателя Премчанда? Нет, я не читаю рассказы Премчанда. Я читаю стихи Рабиндраната Тагора. 10. Мы пишем ему письма на хинди. 11. Они не читают на языке урду. 12. В это время (इस समय) они всегда обедают. 13. Ты ходишь в библиотеку? Да, каждый день вечером я хожу в библиотеку. 14. Мои сёстры не ходят туда в это время. 15. На каждый стол официант кладёт по четыре ложки, вилки и ножа.

अभ्यास ४ । Заполните пропуски подходящими по смыслу словами. Спишите и переведите предложения:

खाली स्थानों को पूरा कीजिये । वाक्यों को अपनी कापी में लिखिये और इनका अनुवाद कीजिये :

१. उसकी बहन हिन्दी...। २. हम उच्च शिक्षा—संस्था में...। ३. इस कारखाने का इंजीनियर काम पर...। ४. हमारे विभाग के विद्यार्थी पूर्वी देशों में...। ५. विद्यार्थियों के समारोह में भारतीय भाषाओं के विभाग के विद्यार्थी भारतीय गीत...। ६. इस विभाग में विदेशी प्रोफ़ेसर ...। ७. ताशकन्द विश्वविद्यालय में बहुत—से उज्रबेक विद्वान (учёный) ...। ८. हमारी लड़कियाँ अरबी और भारतीय नाच...। ९. तुम्हारा भाई इस इंस्टीट्यूट में...। १०. ये छात्राएँ रूसी भाषा...।

(गाते हैं, पढ़ते हैं, जानती है, पढ़ते हैं, नहीं आता, काम करते हैं, जाते हैं, नाचती हैं, पढ़ता है, नहीं सीखतीं)

अभ्यास ५ । हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Вам нравится наш город? Да, нравится. 2. Мне очень нравится эта еда. 3. Нам нравятся эти цветы. 4. Им нравятся индийские песни и танцы. 5. Нашим друзьям очень нравятся арабские фильмы (фильм ж.) 6. Я люблю рассказы Премчанда 7. Ей нравится этот парк. 8. Они любят этот театр. 9. Ему нравится изучать иностранные языки. 10. Нам нравятся произведения Тагора. 11. Что вам нравится здесь? Мне всё нравится здесь. 12. Мне очень нравятся люди этого города. 13. Нам очень нравится народ вашей страны. 14. Вам нравится язык урду? Да, он мне очень нравится. 15. Детям нравится такая (ऐसा) еда.

1. Я хочу изучить язык хинди. 2. Они хотят поехать в Ленинград. 3. Советские инженеры хотят поехать на работу в Индию. 4. Он хочет прочесть все произведения Премчанда. 5. Она хочет познакомиться с народом вашей страны. 6. Студенты хотят изучить историю и литературу этих восточных стран. 7. Мы хотим знать иностранные языки. 8. Он хочет петь индийские песни. 9. Она хочет поехать в Москву в этом году. 10. Студенты хотят читать произведения персидских поэтов на персидском языке. 11. Они хотят поехать отдыхать в этом доме отдыха. 12. Она хочет работать на том большом заводе. 13. Вы хотите препода-

вать литературу? Нет, я не хочу преподавать литературу. Я хочу преподавать историю. 14. Они хотят пообедать здесь. 15. Ты хочешь пить? Нет, я не хочу пить. Я хочу кушать.

1. Сейчас он дома. 2. В это время он всегда бывает дома. 3. Каждую пятницу здесь состоятся празднества для детей. 4. Дверь закрыта. 5. Эти двери всегда бывают закрыты. 6. Этот студент болен. 7. Мой товарищ часто болеет. 8. В этой библиотеке есть газеты на хинди. 9. В этой комнате всегда очень светло. 10. Изучить иностранный язык нелегко (आसान नहीं). 11. В этот день она всегда отсутствует. 12. Мы всегда присутствуем на студенческих празднествах. 13. Вечером дети всегда бывают здесь. 14. На площади много рабочих. 15. Эти рабочие часто бывают здесь.

अभ्यास ६। वाक्यों को अपनी कापी में लिखिये और शब्दकोश की सहायता से इनका अनुवाद कीजिये :

१. मेज़ के पास तीन कुर्सियाँ हैं। २. क्या तुम्हारे पास हिन्दी भाषा की पुस्तकें हैं? जी हाँ, मेरे पास हिन्दी भाषा की पुस्तकें हैं। ३. वह उसके भाई के साथ काम करता है। ४. वह मेरे साथ काम पर जाती है। ५. हमारे घर के सामने एक बड़ा मैदान है। ६. उसके सामने आपका मित्र खड़ा है। ७. मैं जाने के लिये तैयार हूँ। ८. मेरे लिये एक दिलचस्प पुस्तक लाइये। ९. भारतीय समाचार-पत्रों में हम भारतीय जनता के बारे में पढ़ते हैं। १०. हमारे बारे में उनसे कुछ न कहिये। ११. ताश्कन्द विश्वविद्यालय में उज़बेक विद्वानों के साथ-साथ रूसी, ताजिक, कज़ाख़ विद्वान भी काम करते हैं। १२. ये मज़दूर तुम्हारे साथ काम करते हैं।

अभ्यास ७। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

С моим товарищем, с ним, с нами, с вами, с их братом, со мной, с тобой, для нас, для них, для вашего города, для института, для меня, для него, для Вас, для тебя, для нашей работы, для нашей столицы, для нашей родины, о книгах, о газетах, о тебе, обо мне, о вас, о нас, о них, о нём, о работе, об учёном, о Ташкенте, о языке, перед домом, перед ним, перед нами, перед площадью, перед парком, передо мной, перед заводом, у меня, у вас, у здания, у реки, у тебя, у нас, у неё, у него, для представителя, для профессора, об академике, о кафедре, для кафедры, о поэте.

अभ्यास ८। वाक्यों को पढ़िये। मोटे अक्षरों में छपे शब्दों की जगह सर्वनाम लिखकर वाक्यों को अपनी कापी में नकल कीजिये और इनका अनुवाद कीजिये :

१. प्रतिवर्ष वह अपने मित्र के साथ आराम-घर में जाता है। २. प्रति दिन वह लड़की अपनी बहन के लिये फूल लाती है। ३. करीम, आजाद के साथ बैठिये और एक छोटी कहानी लिखिये। ४. वे अक्सर हमें अरब देशों के बारे में सुनाते हैं। ५. ये हमारे देश के बारे में जानना चाहते हैं। ६. हम को लिखने के लिये कापी चाहिये। ७. इस विद्यार्थी को एक शब्दकोश चाहिये। ८. इस लड़के के पास प्रेमचन्द की कितनी कहानियाँ हैं? इस लड़के के पास प्रेमचन्द की चार कहानियाँ हैं।

अभ्यास ९। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

1. Они изучают персидский язык. 2. Мы изучаем арабский язык. 3. На нашем факультете преподают иностранные профессора. 4. Они хотят знать историю и литературу Индии. 5. Каждый год они выезжают в восточные страны. 6. Мне очень нравятся стихи арабских поэтов. 7. Мы с интересом смотрим картины индийских художников (**चित्रकार**). 8. Мой товарищ работает в Академии наук Узбекистана. 9. В нашем университете учатся узбеки, русские, казахи, грузины, латыши и другие. 10. Где кафедра иностранных языков? Кафедра иностранных языков здесь. 11. Им нравятся произведения персидских писателей. 12. Наши друзья изучают русский язык. 13. Перед нашим институтом большая площадь. 14. Кто с тобой? Со мной мой младший брат. 15. Мои книги у тебя? Да, твои книги у меня.

अभ्यास १०। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके “मेरा दिन ” शीषक से एक कहानी लिखिये:

सात बजे व seven hours
उठना व stand up, get up
कसरत करना व do physical work
स्नान करना व take a bath
हाथ-मुँह धोना व wash hands and face
दाँत म. tooth
साफ़ करना व clean
बाल म. hair
बालों में कंघी करना व comb hair

नाश्ता करना व breakfast
आरम्भ होना व start
तीन बजे व three o'clock
लौटना व return
आराम करना व rest
पाठ याद करना व study lessons
ग्यारह बजे व eleven o'clock
सोने जाना व go to bed

УСИЛИТЕЛЬНЫЕ ЧАСТИЦЫ

बलवर्धन अव्यय

Для особого выделения того или иного слова используются усилительные частицы **ही**, **भी**, **तो**, **तक** и **सा**. Они ставятся после того слова, которое выделяется.

Усилительно-ограничительная частица **ही** имеет значение *же, именно, только*. Например:

मैं **ही** पुस्तक पढ़ता हूँ।

Именно я читаю книгу (я, а не кто-л. другой)

Только я читаю книгу

मैं **ही** पुस्तक पढ़ता हूँ।

Я читаю именно книги (а не что-л. другое)

Частица **ही** с личными местоимениями **मैं**, **आप**, **ये** и **वे** в прямом падеже пишется раздельно. В косвенном падеже с указательными и личными местоимениями, кроме **आप**, а также наречиями **यहाँ** и **वहाँ** она пишется слитно и подвергается изменению.

यह + ही - यही

वह + ही - वही

इस में + ही - इसी में

उस में + ही - उसी में

मझ को + ही - मुझी को

तुझ को + ही - तुझी को

हम + ही - हमीं

हम को + ही - हमीं को

तुम + ही - तुम्हीं

तुम को + ही - तुम्हीं को

इन को + ही - इन्हीं को

उन को + ही - उन्हीं को

यहाँ + ही - यहीं

वहाँ + ही - वहीं

यह वही विद्यार्थी है। Это тот самый студент.

इंजीनियर वहीं जाता है। Инженер ходит именно туда.

मैं इसी नगर में रहता हूँ। Я живу в этом же городе.

Частица **भी** означает *и, также, тоже, даже*. Например:

उसका भाई मजदूर है। मेरा भाई भी मजदूर है।

Его брат рабочий. Мой брат *тоже* рабочий.

Если слово, которое выделяет частица **भी**, стоит в косвенном падеже, то частица обычно ставится после послелога.

Частица **तो** переводится как *то, ведь, же*. Например:

अब तो वह यहाँ है। Теперь *то* она здесь.

मैं तो वहीं जाता हूँ। Я *ведь* хожу именно туда.

दीवार पर तो देखो। Посмотри *же* на стену.

Частица **तक** обозначает *даже*. Например:

छोटे बच्चे तक यह जानते हैं। Это знают *даже* маленькие дети.

Частица **सा** употребляется с прилагательными или наречиями, имеющими количественное значение и усиливает или уменьшает их. Частица **सा** означает *весьма, очень, сравнительно*. Иногда эти значения могут передаваться различными суффиксами или просто интонацией. Например:

बड़ा — **सा** очень большой, большущий, большой (с интонацией)

छोटा — **सा** очень маленький, малюсенький, маленький (с интонацией), небольшой, сравнительно небольшой

थोड़ा — **सा** немного, немножечко

Частица **सा** изменяется в зависимости от рода и числа определяемого слова, принимая формы **से** или **सी**. Например:

थोड़ा — **सा** पानी немного воды

बहुत — **से** लोग много людей

छोटी — **सी** कहानी маленький рассказ

СТРОЙ ПРОСТОГО РАСПРОСТРАНЕННОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ

साधारण वाक्य का शब्द — क्रम

В простом распространённом предложении подлежащее ставится в начале предложения, затем идет дополнение и в конце — сказуемое. Например:

विद्यार्थी पुस्तक पढ़ता है।

Студент читает книгу.

При наличии в предложении косвенного и прямого дополнений — прямое ставится после косвенного перед сказуемым. Например:

अध्यापक विद्यार्थियों को कहानी सुनाता है।

Преподаватель рассказывает студентам рассказ.

Обстоятельство времени ставится перед или после подлежащего. Например:

शाम को विद्यार्थी रेडियो सुनता है।

विद्यार्थी शाम को रेडियो सुनता है।

Вечером студент слушает радио.

Обстоятельство места ставится после обстоятельства времени.
Например:

विद्यार्थी प्रतिदिन पुस्तकालय में पुस्तकें पढ़ते हैं।

Студенты каждый день в библиотеке читают книги.

Обстоятельство образа действия ставится перед сказуемым после дополнения. Например:

विद्यार्थी कहानी ध्यान से सुनते हैं।

Студенты внимательно слушают рассказ.

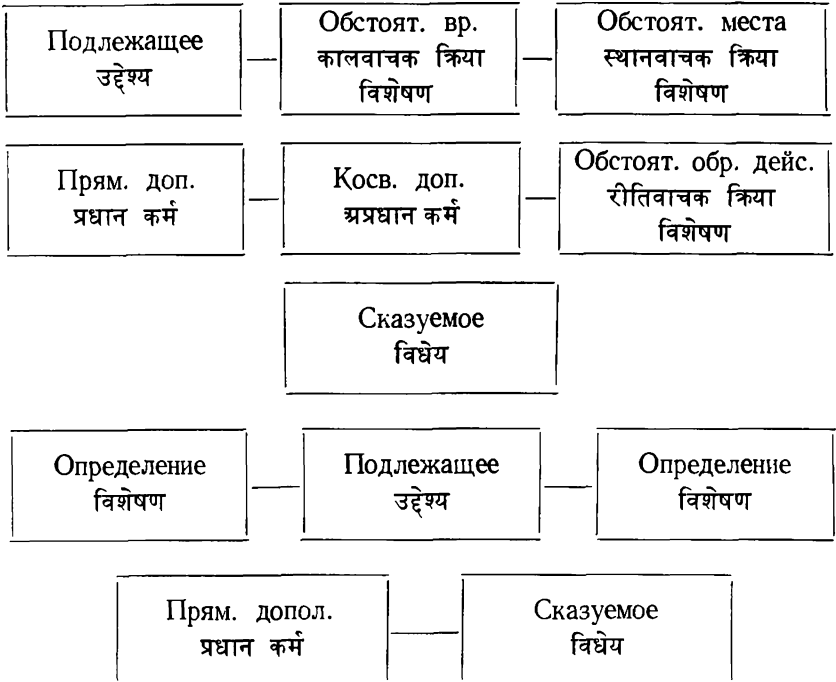
Определение ставится перед определяемым словом. Например:

छोटे बच्चे कहानी सुनते हैं।

Маленькие дети слушают рассказ.

При особом выделении того или иного члена предложения очень часто допускается их перестановка: выделяемый член предложения или передвигается ближе к сказуемому или же выносится вперед, в начало предложения. Например:

तुम हो कौन? Ты то кто?

कुछ जानता है। वह बड़ा समझदार और नेक लड़का है। मैं उसकी बड़ी इज्जत करता हूँ।

विक्टर छात्रावास में रहता है। उसका परिवार गाँव में रहता है। उसके माता-पिता कलखोज़ में काम करते हैं। उसके पिता ट्रैक्टर चलाते हैं। विक्टर का एक भाई और एक बहन हैं। वे छोटे हैं। वे गाँव की पाठशाला में पढ़ते हैं। प्रति वर्ष परीक्षाएँ पास करने के बाद छुट्टियों में विक्टर दो महीने के लिये कलखोज़ अपने घर जाता है। अगस्त के अन्त में वह नगर लौटता है। पहले सितम्बर से सब शिक्षा-संस्थाओं में पढ़ाई आरम्भ होती है।

विक्टर हमारे हाँ अक्सर आता है। शाम को हम दोनों रेडियो सुनते हैं। कभी-कभी इकट्ठे अपने पाठ याद करते हैं और इकट्ठे पुस्तकालय भी जाते हैं। पुस्तकालय में हम भारत के बारे में निबंध, समाचार-पत्रों के लेख और भारतीय लेखकों की कहानियाँ पढ़ते हैं।

विक्टर अच्छा स्पोर्ट्समैन भी है। गर्मियों में हम दोनों नगर की झील में तैरने जाते हैं और किश्ती में सैर करते हैं। जाड़ों में हम स्कीइस पर फिसलते हैं। हमारे शहर में बर्फ़ कम पड़ती है। हमारे शहर के नज़दीक "चिमगन" नामक पहाड़ है। उस पर सदा बर्फ़ रहती है। हम वहीं स्कीइस पर फिसलने जाते हैं।

छुट्टी के दिनों में हम स्टेडियम भी जाते हैं। हमारे नगर का स्टेडियम बड़ा है। वहाँ खेल के समय बहुत-से लोग इकट्ठे हाते हैं। हम वहाँ फ़ुटबाल का मैच देखते हैं। हमें फ़ुटबाल का मैच बहुत पसन्द है। कभी-कभी हम स्वयं भी फ़ुटबाल खेलते हैं। ख़ाली समय में हम शतरंज भी खेलते हैं। विक्टर शतरंज का एक अच्छा खिलाड़ी है।

क्रद *म.* рост
 लम्बे क्रद का *उ* *उ* (0 *उ* *उ*)
 सुडौल *उ* *उ* *उ*, *उ* *उ*
 युवक *उ* *उ*
 बाल *म.* *उ*
 सुनहरा *उ* *उ*
 आँख *उ* *उ*
 नीला *उ* *उ*, *उ*
 साथ — साथ *उ* *उ*
 रूसी *उ* *उ* *उ*
 अंग्रेजी *उ* *उ* *उ*
 उज्जबेकी *उ* *उ* *उ*
 सीखना *उ* *उ*
 खूब *उ*
 बहुत — कुछ *उ* *उ*
 समझदार *उ* *उ*, *उ*
 नेक *उ* *उ*
 इज्जत *उ* *उ*
 ~ करना *उ* *उ*
 छात्रावास *म.* *उ*
 रहना *उ* *उ*
 परिवार *म.* *उ*
 गाँव *म.* *उ*
 कलखोज *म.* *उ*
 ट्रैक्टर *म.* *उ*
 ~ चलाना *उ* *उ*
 परीक्षा *उ* *उ*
 ~ पास करना *उ* *उ*
 के बाद *उ* *उ*
 छुट्टी *उ* *उ*, *उ*
 छुट्टियों में *उ* *उ*
 महीना *म.* *उ*
 के लिये *उ* *उ*
 के हौं *उ*
 अगस्त *म.* *उ*
 अन्त *म.* *उ*

लौटना *उ* *उ*
 सितम्बर *म.* *उ*
 पढ़ाई *उ* *उ*
 आरम्भ होना *उ* *उ*
 रेडियो *म.* *उ*
 कभी — कभी *उ* *उ*
 इकट्ठे *उ* *उ*
 पाठ याद करना *उ* *उ*
 निबंध *म.* *उ*, *उ*
 स्पोर्ट्समेन *म.* *उ*
 गर्मियों में *उ* *उ*
 तैरना *उ* *उ*
 किश्ती में सैर करना *उ* *उ*
 लडके
 जाड़ों में *उ* *उ*
 स्कीइस पर फिसलना *उ* *उ*
 जाह
 बर्फ *उ* *उ*
 पड़ना *उ* *उ*
 के नजदीक *उ* *उ*
 सदा *उ* *उ*
 छुट्टी का दिन *उ* *उ*
 स्टेडियम *म.* *उ*
 खेल *म.* *उ*
 इकट्ठा होना *उ* *उ*
 फुटबाल *म.* *उ*
 मैच *म.* *उ*
 स्वयं *उ* *उ*, *उ*
 खेलना *उ* *उ*
 फुटबाल खेलना *उ* *उ*
 खाली *उ* *उ*
 ~ समय में *उ* *उ*
 शतरंज *म.* *उ*
 ~ खेलना *उ* *उ*
 खिलाड़ी *म.* *उ*
 शतरंज का खिलाड़ी *उ* *उ*

अभ्यास १। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. आज ही यह कहानी पढ़ना। २. आज ही यह काम करना। ३. क्या आप अरबी भाषा भी जानते हैं? जी नहीं, अरबी भाषा में नहीं जानता। ४. मेज़ के पास तो एक भी कुर्सी नहीं है। ५. देखिये बहुत-से लोग सड़क पर ही खड़े हैं (стоят)। ६. यह काम तो लड़कों का है। ७. बताओ तो सही, वह कहाँ है? वह इसी कमरे में है। ८. हम भी वहीं जाते हैं। ९. आप का मित्र मुझे ये बातें तक नहीं बताता। १०. एक दिन भी यहाँ न रहना (оставаться)। ११. ये फूल भी फूलदान में रखो। १२. यह तो वही कहानी है। १३. वे हमारे साथी भी उसी कारखाने में काम करते हैं। १४. वह अपनी पुस्तकें मुझी को देती है। १५. मुझे थोड़ा-सा पानी दीजिये। १६. अलमारी में थोड़ी-सी रोटी है। १७. वहाँ एक छोटी-सी नदी है। १८. यह इंजीनियर भी उसी कारखाने में काम करता है। १९. हम हमेशा इस समय यहाँ इन्हीं लड़कियों को देखते हैं। २०. सभी विद्यार्थी और छात्राएँ यही बात बताती हैं।

अभ्यास २। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Они ведь изучают арабский язык. 2. В этой книге много картинок. 3. В этой маленькой книге много рассказов. 4. Мы ходим только в этот парк. 5. Эти журналы мы даем только вам. 6. Имя Рабиндраната Тагора в Индии знают даже маленькие дети. 7. Его отец тоже академик. 8. И в нашем городе есть много исторических памятников. 9. Мой товарищ живёт в общежитии. 10. Их общежитие находится на улице Ленина. 11. Каждый день они играют в шахматы. 12. В сельских школах не изучают восточные языки. 13. Мы часто ходим на стадион смотреть футбольные матчи. 14. Именно эта улица и широкая. 15. Он уезжает домой только после сдачи экзаменов. 16. Они всегда приезжают в наш колхоз в конце сентября. 17. Мы ездим к ним в августе. 18. Мальчики очень любят ходить на лыжах, плавать, кататься на лодке. 19. Они играют в футбол на этом же стадионе. 20. Зимой они ходят на лыжах, а летом купаются в реке, катаются на лодке. 21. В Узбекистане выпадает очень мало снега. 22. В Индии не бывает снега. 23. Первого сентября начинаются занятия во всех учебных заведениях. 24. Его родители живут в том же колхозе. 25. Этот дом отдыха находится близ нашего города. 26. Вы едете в Индию на три месяца? Да. 27. Его брат водит

трактор. 28. Она очень уважает своего брата. 29. Они много читают книг на иностранных языках. 30. Этот высокий мужчина наш преподаватель.

अभ्यास ३। इन शब्दों का प्रयोग करके वाक्य बनाइये :

नीली आँखें, लम्बे क़द का, सुनहरे बाल, शतरंज खेलना, फ़ुटबाल खेलना, स्कीइस पर फिसलना, नाश्ता करने के बाद, परीक्षा पास करने के बाद, ट्रेक्टर चलाना, खूब पढ़ना, इज़्जत करना, खाली समय में, दो महीने के लिये, छात्रावास में रहना, लौटना, इकट्ठा होना।

अभ्यास ४। खाली स्थानों को बलवर्धन अव्ययों से भरिये। वाक्यों को अपनी कापी में लिखिये :

१. प्लेट में थोड़ी... रोटी है। २. वहाँ बहुत... पेड़ और फूल हैं। ३. इस नगर में बहुत... चार-मंजिला इमारतें हैं। ४. वहाँ एक छोटा... लड़का खड़ा है। ५. मैं लेनिन सड़क पर... रहता हूँ। ६. फुटबाल का मैच देखना... उसे पसन्द आता है। ७. यह बात मैं स्वयं... जानता हूँ। ८. वह हमारे... छात्रावास में रहता है। ९. परीक्षा पास करने के बाद... हम कलखोज़ जाती हैं। १०. छुट्टियों के दिनों हम तैरने जाते हैं। ११. हमारे देश में पहले सितम्बर का दिन... पढ़ाई का पहला दिन है। १२. इन्हीं बच्चों को थोड़ा... फल दो। १३. यह विद्यार्थी एक शब्द... नहीं जानता। १४. मैं समाचार-पत्र पढ़ता हूँ और पत्रिकाएँ...। १५. यह युवती हिन्दी भाषा... जानती है।

अभ्यास ५। इन शब्दों का प्रयोग करके "मेरा मित्र" शीर्षक से एक कहानी लिखिये :

आँख, बाल, क़द, रहना, साथ-साथ पढ़ना, पाठ याद करना, पुस्तकालय जाना, भारतीय भाषाएँ सीखना, थियेटर जाना, छुट्टी का दिन, खाली समय, आराम करना, फुटबाल का मैच देखना।

अभ्यास ६। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

1. Я живу в Ташкенте на улице Навои. 2. Мой товарищ живёт на улице Ленина. 3. Его брат работает в колхозе. 4. Сегодня же после экзаменов мы едем к вам. 5. Первое сентября — первый день учёбы. 6. Зимой мы ходим на лыжах. 7. Зимой падает снег. 8. Летом мы играем в футбол. 9. Мы часто играем в шахматы. 10. Он хороший шахматист. 11. Ты оставайся здесь. 12. Летом дети купаются в этой реке. 13. Они катаются на лодке. 14. Он очень много знает. 15. Мой товарищ очень уважает моих родителей. 16. В свободное время мы играем в футбол. 17. Мы хотим хорошо изучить язык хинди. 18. В выходной день

на нашем стадионе собирается много народу. 19. Все хотят посмотреть этот футбольный матч. 20. Иногда в наш город приезжают иностранные спортсмены.

अभ्यास ७ । हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

Владимир Петрович — учитель русского языка. Он работает в сельской школе. После уроков вместе с учениками Владимир Петрович идет на поле (**खेत म.**). Здесь ученики выращивают (**उगाना**) овощи (**तरकारी**). Владимир Петрович сам водит трактор. Он учит учеников водить трактор.

В выходные дни Владимир Петрович со своими учениками едет в город. Они ходят в музей, на стадион. Смотрят футбольные матчи. Зимой идут в горы кататься на лыжах. Ученики очень уважают Владимира Петровича.

Владимиру Петровичу очень нравятся индийские языки. В свободное время он сам изучает язык хинди. Один его товарищ учится сейчас в Индии. Он живет в столице Индии — Дели. Он присылает (**भेजना**) Владимиру Петровичу книги, словари, грамматики (**व्याकरण म.**) языка хинди.

सोलहवाँ पाठ

ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ

संख्यावाचक शब्द

Числительные подразделяются на несколько категорий:

1. Количественные
2. Порядковые
3. Собирательные
4. Дробные
5. Множительные

Количественные числительные

गणनावचक संख्या

Количественные числительные обозначают целые числа, определенное количество вещей, число людей и так далее.

В языке хинди, как и в русском языке, количественные числительные делятся на простые, сложные и составные. Простые и

Десять миллионов एक करोड़ — १०००००००

Сто миллионов दस करोड़ — १००००००००

Миллиард एक अरब — १०००००००००

Составные числительные (от ста и выше) образуются так же, как в русском, узбекском и других языках. Например:

сто двадцать — एक सौ बीस — १२०

тысяча двести тридцать — एक हजार दो सौ तीस — १२३०

Четырёхзначные числительные очень часто переводятся в сотни. Например:

1230 — बारह सौ तीस

2540 — पच्चीस सौ चालीस

Шести — восьмизначные цифры на хинди читаются и пишутся так: 33.225.620 — तीन करोड़ बत्तीस लाख पच्चीस हजार छः सौ बीस — ३३२२५ ६२० т. е. первые три цифры с конца обозначают сотни, десятки и единицы, следующие две цифры — тысячи, затем идут лакхи и кроны.

Количественные числительные употребляются как самостоятельно, так и в сочетании с именами существительными. Существительное перед числительным, начиная от двух и выше, ставится во множественном числе. Например:

मेज़ पर तीन पुस्तकें और पाँच कापियाँ हैं।

На столе три книги и пять тетрадей.

इस समूह में दस विद्यार्थी हैं।

В этой группе десять студентов.

Количественные числительные своих форм не изменяют.

Порядковые числительные

क्रमवाचक संख्या

Порядковые числительные от количественных एक, दो, तीन, चार, छः образуются так: पहला *первый*, दूसरा *второй*, तीसरा *третий*, चौथा *четвёртый*, छठा *шестой*. От всех остальных количественных числительных порядковые числительные образуются присоединением окончания वाँ. Например:

पाँच *пять* पाँचवाँ *пятый*

सात *семь* सातवाँ *седьмой*

दस *десять* दसवाँ *десятый*

Порядковые числительные изменяются по родам, числам и падежам. Например:

पाँचवाँ कमरा пятая комната
पाँचवें कमरे में в пятой комнате
पाँचवीं मेज़ пятый стол

Порядковые числительные в женском роде всегда имеют окончание **वाँ**.

Собирательные числительные

समुदायवाचक संख्या

Собирательные числительные образуются присоединением окончания **ओं** к любому количественному числительному. Например:

तीन три तीनों втроём
दस десять दसों десятки
हज़ार тысяча हज़ारों тысячи

Собирательное числительное от **दो** *два* будет **दोनों** *оба, обе*.

Собирательное числительное *сотни* образуется не от числительного **सौ**, а от **सैंकड़ों** и будет **सैंकड़ों**. Например:

सैंकड़ों विद्यार्थी प्रतिदिन इस पुस्तकालय में पढ़ने आते हैं।

Сотни студентов ежедневно приходят заниматься в этой библиотеке.

Простая форма прошедшего времени глагола **होना**

क्रिया “होना” के भूतकालिक साधारण रूप

Глагол **होना** в прошедшем времени имеет следующие простые формы:

वचन	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
एकवचन	था	थी
बहुवचन	थे	थीं

Простые формы прошедшего времени глагола **होना** имеют те же значения и выполняют те же функции в предложении, т. е.

कपड़े तैयार करते हैं। ताश्कन्द टेक्सटाइल मिल विदेशों में भी प्रसिद्ध है। उस में बिलकुल नई क्रिस्म की मशीनें काम करती हैं। इस मिल में प्रधानतः औरतें काम करती हैं।

उज़बेकिस्तान के प्रत्येक नगर में दसों पाठशालाएँ हैं। प्रत्येक कलखोज़ में पाठशाला है। आजकल सोवियत उज़बेकिस्तान की राजधानी—ताश्कन्द में एक विश्वविद्यालय, लगभग २० इंस्टीट्यूट, लगभग दो सौ पाठशालाएँ, दसों कालेज हैं। पाठशालाओं में उज़बेक बच्चे अपनी मातृभाषा उज़बेकी के माध्यम ही से शिक्षा प्राप्त करते हैं।

सोवियत उज़बेकिस्तान के विश्वविद्यालय, पाठशालाओं और कालेजों में कुल १५००००० से अधिक बच्चे, युवक और युवतियाँ पढ़ती हैं। यहाँ विज्ञान अकादमी भी है। उस में उज़बेक, रूसी और अन्य जातियों के विद्वान और विशेषज्ञ मेल-जोल कर काम करते हैं। उज़बेक प्रोफ़ेसरों के और अकदमीशियनों के नाम विदेशों में भी मशहूर हैं।

क्रान्ति से पहले उज़बेकिस्तान में एक भी थियेटर नहीं था। अब सोवियत उज़बेकिस्तान के हरेक बड़े शहर में दो-तीन थियेटर हैं। ताश्कन्द में लगभग दस उज़बेकी और रूसी थियेटर हैं। उज़बेक गायक और नर्तक अक्सर विदेशों में जाते हैं। वहाँ वे सोवियत उज़बेकिस्तान की कला का प्रदर्शन करते हैं।

सोवियत उज़बेकिस्तान की राजधानी में अक्सर आल-यूनियन और अन्तर्राष्ट्रीय सम्मेलन होते हैं। यहाँ अक्सर विदेशी प्रतिनिधि—मंडल आते हैं। सोवियत उज़बेकिस्तान की उन्नति उन पर बड़ा प्रभाव डालती है।

पहले прежде, раньше
 महान великий
 समाजवादी социалистический
 क्रान्ति *ж.* революция
 से पहले до, прежде
 अविकसित неразвитый
 पिछड़ा हुआ отсталый
 कुछ несколько
 मकतब *м.* школа (старого типа)
 छोड़कर кроме, исключая
 बिलकुल совершенно, совсем
 उस समय в то время
 लगभग приблизительно, почти
 सारा весь, всё
 आबादी *ж.* население
 अनपढ़ неграмотный
 पढ़ा — लिखा грамотный
 पुरुष мужчина
 स्त्री женщина
 निवासी *м.* житель
 तरह — तरह का разнообразный
 बीमारी *ж.* болезнь
 पर но, однако
 अस्पताल *м.* больница, госпиталь
 डाक्टर *м., ж.* доктор
 कारीगर *м.* ремесленник
 छोटा — मोटा малый, незначительный
 दुकान *ж.* мастерская, магазин
 और बस и всё
 परिस्थिति *ж.* положение
 विकसित развитый
 सब से बड़ा самый большой
 धन *м.* богатство
 कपास *м.* хлопок
 टन *м.* тонна
 पैदा होना производиться

कपास साफ़ करना очищать хлопок
 कपास साफ़ करने का कारख़ाना хлоп-
 коочистительный завод
 टेक्सटाइल कारख़ाना текстильная
 фабрика
 मीटर *м.* метр
 कपड़ा *м.* ткань, материя
 तैयार करना производить, изготов-
 ливать
 टेक्सटाइल मिल текстильный ком-
 бинат
 विदेश *म.* заграница
 प्रसिद्ध известный, знаменитый
 बिलकुल नई क्रिस्म का новейший
 मशीन *ж.* машинное оборудование,
 машина
 प्रधानतः главным образом
 औरत женщина
 कालेज *म.* техникум, училище
 मातृभाषा *ज.* родной язык
 उजबेकी *ज.* узбекский язык
 के माध्यम से посредством чего-либо
 से अधिक более
 युवती девушка
 विशेषज्ञ *म.* специалист
 मेल — जोलकर дружно
 मशहूर известный
 हरेक каждый
 दो — तीन два-три, несколько
 गायक *म.* певец
 नर्तक *म.* танцор
 कला *ज.* искусство
 प्रदर्शन करना показывать
 अल — यूनियन всесоюзный
 अन्तर्राष्ट्रीय международный

सम्मेलन म. конференция
प्रतिनिधि - मंडल म. делегация
उन्नति अ. прогресс, расцвет

प्रभाव म. впечатление
प्रभाव डालना производить впечат-
ление (на кого-либо)

अभ्यास १। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. कल मेरा मित्र अनुपस्थित था। वह आज भी अनुपस्थित है। २. शामको मेरी बहन घर में थी। ३. आज तक वहाँ कोई समाचार - पत्र नहीं था। ४. आज सभी विद्यार्थी उपस्थित थे। ५. कल (वचरा) शाम को वे भी यहीं थे। ६. सड़क पर लोग बहुत कम थे। ७. आज से आठ सौ वर्ष पहले मास्को एक छोटी - सी बस्ती (सल्लेने) थी। वह एक छोटी - सी नदी के किनारे पर स्थित था। ८. वे लड़कियाँ यहाँ शाम को थीं। ९. दरवाजा बन्द था। कमरे में एक छोटा - सा लड़का था। १०. मेरा भाई एक कारखाने का इंजीनियर था।

अभ्यास २। रूसी आँकड़ों की जगह हिन्दी आँकड़े लिखिये : (Замените русские цифры цифрами хинди и напишите их прописью):

112, 135, 1025, 5440, 1943 342, 546, 839, 713, 920, 610, 40, 3250, 833, 36, 24, 118, 220, 508, 323, 10500, 100525, 135145, 511.

Образец: 112 — ११२ — एक सौ बारह

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. До революции почти всё население Узбекистана было неграмотным. 2. Узбекистан был отсталым краем. 3. Сейчас узбекские заводы производят машины и для других стран. 4. Главными городами Средней Азии до революции были Самарканд, Бухара, Коканд, Ташкент. 5. Здесь не было школ, больниц и театров. 6. Хлопок - самое большое богатство Узбекистана. 7. В каждом городе есть кинотеатры. 8. Раньше здесь не было текстильных фабрик. 9. Почти все женщины были неграмотными. 10. Многие узбекские певцы и танцоры известны за границей. 11. В Ташкенте не было ни одного театра. 12. До Октябрьской социалистической революции в Узбекистане не было больниц. 13. Здесь было много больных детей. 14. В нашем колхозе нет ни одного неграмотного человека. 15. Текстильные фабрики Узбекистана производят миллионы метров разнообразных тканей. 16. Они получают образование на своем родном языке. 17. Она работает инженером на хлопкоочистительном заводе. 18. На Ташкентский текстильный комбинат часто приезжают зарубежные гости (м. अतिथि).

19. Большой прогресс в Узбекистане производит огромное впечатление на зарубежных гостей. 20. Советское искусство производит на нас большое впечатление. 21. Сотни юношей и девушек получают образование в техникумах, институтах и университетах. 22. На международной конференции среди советских делегатов был известный поэт. 23. Они показывают советское искусство за рубежом.

अभ्यास ४। रूसी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

१. मैं वहाँ नहीं था। मैं वहीं जाना चाहता हूँ। २. पहले ताश्कन्द में पक्की सड़कें नहीं थीं। अब सभी सड़कें पक्की हैं। ३. प्रति वर्ष हमारी मातृभूमि की राजधानी में कई प्रकार के (различных) अन्तर्राष्ट्रीय सम्मेलन होते हैं। ४. ताश्कन्द में बहुत-से विदेशी लोग आते हैं। ५. वे ताश्कन्द टेक्सटाइल मिल देखने जरूर जाते हैं। ६. नवाई नामक थियेटर में विदेशी गायक और नर्तक अपनी कला का प्रदर्शन करते हैं। ७. पहले यहाँ एक भी रूसी थियेटर नहीं था। ८. सोवियत विशेषज्ञ विदेशों में बहुत मशहूर हैं। ९. क्रान्ति से पहले उज़बेकिस्तान में एक भी उज़बेक प्रोफ़ेसर नहीं था। १०. सैकड़ों उज़बेक औरतें इंजीनियर हैं। वे उज़बेकिस्तान के कारख़ानों में काम करती हैं।

अभ्यास ५। इन शब्दों का प्रयोग करके वाक्य बनाइये :

क्रान्ति से पहले, अविकसित देश, बिलकुल नहीं, पढ़ा-लिखा, सारी आबादी प्रभाव डालना, प्रदर्शन करना, शिक्षा प्राप्त करना।

अभ्यास ६। “पहले और अब” टेक्सट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ७। इन शब्दों का प्रयोग करके “हमारा नगर ताश्कन्द है” शीर्षक से एक कहानी लिखिये :

राजधानी, छोटा-सा नगर, पाठशाला, विश्वविद्यालय, थियेटर, विज्ञान अकादमी नई क्रिस्म की मशीनें, विदेशों में प्रसिद्ध, बड़ी शीलें, पक्की सड़कें, सारी आबादी शिक्षा प्राप्त करना, विदेशी प्रोफ़ेसर, बहुत-से अस्पताल, उज़बेक डाक्टर, काम करना, पढ़ाना।

अभ्यास ८। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

1. Раньше Ташкент был маленьким городом. Здесь не было ни большого завода, ни больницы. 2. Почти все жители Самарканда были неграмотными. 3. Ташкентский текстильный комбинат производит десятки миллионов метров тканей. 4. В больнице не

было врача. 5. До Октябрьской революции Россия (रूस), была отсталой страной. Теперь это развитое могущественное государство. 6. Здесь не было институтов и техникумов. 7. В то время это был отсталый край. 8. В каждом техникуме учатся сотни юношей и девушек разных национальностей. 9. На текстильной фабрике большинство специалистов женщины. 10. Его родной язык русский. 11. Более десяти лет она работает на этой фабрике. 12. Прежде здесь были только маленькие ремесленные мастерские. Теперь на их месте большие заводы. 13. На этих заводах новейшее машинное оборудование. 14. Моя сестра учительница. Она преподаёт в этом техникуме. 15. Они вечером приходят с фабрики.

अभ्यास ६। निम्नलिखित गणनावाचक संख्याएँ याद कीजिये : (Вывучите следующие количественные числительные):

ग्यारह, बारह, तेरह, चौदह, पन्द्रह, सोलह, सत्रह, अठारह, उन्नीस, बीस।

सत्रहवाँ पाठ

ПРОШЕДШЕЕ ОБЫЧНОЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

सामान्य भूतकाल

Прошедшее обычное время глаголов образуется сочетанием причастия несовершенного вида спрягаемого глагола с простой формой прошедшего времени глагола **होना**.

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं पढ़ता था	हम पढ़ते थे	मैं पढ़ती थी	हम पढ़ती थीं
मध्यम	तू पढ़ता था	तुम पढ़ते थे	तू पढ़ती थी	तुम पढ़ती थीं
अन्य	यह पढ़ता था	आप पढ़ते थे	यह पढ़ती थी	आप पढ़ती थीं
	वह पढ़ता था	ये पढ़ते थे	वह पढ़ती थी	ये पढ़ती थीं
		वे पढ़ते थे		वे पढ़ती थीं

Прошедшее обычное время обозначает действие, которое происходило в прошлом регулярно, постоянно. Например:

मैं प्रति दिन उसे देखने आता था।

Я приходил навещать его каждый день.

Показателями времени могут быть наречия सदा, हमेशा, सदैव — *всегда*, प्रति दिन, हर रोज — *каждый день* и т. д.

Отрицательная форма образуется с помощью отрицаний न и नहीं. Например:

वह यहीं कभी नहीं आता था।

Он никогда не приходил сюда.

Если при одном подлежащем имеется два или более сказуемых в прошедшем обычном времени, то вспомогательный глагол может опускаться для большей живости и выразительности повествования. Например:

मैं एक कारखाने में काम करता था। सुबह जाता और रात के आठ बजे के करीब लौटता।

Я работал на заводе. Уходил утром, а возвращался около восьми вечера.

Если сказуемое во множественном числе женского рода, то, когда вспомогательный глагол опускается, оставшееся причастие принимает форму множественного числа. Например:

जब टेलीफोन आता तो तीनों बहनें भागतीं।

Когда звонил телефон, то (к нему) бежали все три сестры.

При отсутствии вспомогательного глагола отрицательная форма образуется только с помощью отрицания न. Например:

वह यहाँ कभी न आता।

Он никогда не приходил сюда.

СЛОЖНАЯ ФОРМА ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА होना

क्रिया “होना” के भूतकालिक संयुक्त रूप

Сложная форма или прошедшее обычное время глагола होना образуется сочетанием причастия несовершенного вида с простой формой прошедшего времени глагола होना.

Эта сложная форма прошедшего времени глагола **होना** имеет те же значения, что и сложная форма настоящего **обычного** времени, т. е. указывает на обычное, постоянное состояние, свойство или признак предмета или лица в прошлом. Например:

वह अक्सर बीमार होता था ।

Он часто болел.

पहले इस समय वह घर पर होती थी ।

Раньше в это время она бывала дома.

ДЕЕПРИЧАСТИЕ

पूर्वकालिक कृदंत

Деепричастие образуется прибавлением к основе глагола окончания **कर** или **के**. Наиболее распространенной является форма деепричастия с окончанием **कर**. Например:

देखकर увидев पढ़कर прочитав

सुनकर услышав जाकर пойдя

Деепричастие может иметь и усечённую форму, т. е. форму, равную основе глагола. Например:

देख увидев पढ़ прочитав

सुन услышав जा пойдя

Деепричастие чаще всего обозначает добавочное действие, которое предшествует главному действию. Например:

हाथ धोकर वह खाना खाने बैठा है ।

Помыв руки, он садится обедать.

Иногда деепричастие может обозначать добавочное действие, которое совершается одновременно с действием главного глагола. Например:

वह हमेशा मुस्कराकर बोलती है ।

Она всегда говорит, улыбаясь.

Деепричастие хинди на русский язык может переводиться деепричастием совершенного вида (при обозначении предшествующего действия) или деепричастием несовершенного вида (при обозначении одновременного действия).

एक बूढ़ी स्त्री की कहानी

एक बूढ़ी औरत मरीया पेत्रोवना अपनी कहानी यों सुनाती है :

— अक्टूबर क्रान्ति से पहले हम एक छोटे—से नगर में रहते थे। हमारा परिवार बड़ा था। हम सब दो छोटे कमरों में रहते थे। सब फ़र्श पर ही सोते थे। कोई पलंग न था। हम बहुत गरीब थे। मेरा पति मज़दूर था। अपने परिवार का पेट पालने के लिये वह सुबह से शाम तक काम करता था। हमारे परिवार में आठ व्यक्ति थे। मैं सवेरे से रात तक घर का काम चलाती थी। मैं सुबह सब लोगों से पहले ही जगकर उठती थी। अपने पति और बड़े बेटे के लिये नाश्ता बनाती थी। मेरा बड़ा बेटा १३ साल का था। वह भी कारख़ाने में काम करता था। वे सवेरे काम पर जाते थे। नाश्ता बनाकर मैं उन्हें जगाती थी। और नाश्ता भी होता कैसा था? बस कुछ उबले हुए आलू या खिचड़ी। कभी—कभी तो वह भी न होता था। नाश्ता करके वे दोनों काम पर जाते थे। मैं घर में रहती थी। मेरे लिये दिन छः बजे सुबह से शुरू होता था। मैं कपड़े धोती थी, पुराने फटे हुए कपड़ों की मरम्मत करती, कमरों की सफ़ाई करती, भोजन बनाती, छोटे बच्चों को नहलाती थी। मेरी बड़ी बेटी मेरी सहायता करती थी। उसकी आयु १० वर्ष की थी। वह पाठशाला में पढ़ना चाहती थी, पर उसे पढ़ाने के लिये हमारे पास पैसा नहीं था।

बड़ा कठिन समय था वह। सब से ज़्यादा मुश्किल औरतों के लिये थी। उन्हें कोई अधिकार न था। वे दासियाँ

जैसी थीं। बच्चों का पालन-पोषण करना, घर का सारा काम-काज करना और पति की आज्ञा मानना-यह सब उन्हीं का काम था।

अब अपने बच्चों को देखकर मैं प्रसन्न होती हूँ। हमारा एक बेटा एक कारखाने में इंजीनियर है। बड़ी बेटी शिक्षिका है। बचपन में वह पढ़ने के लिये तरसती थी और अब वह स्वयं बच्चों को पढ़ाती है। बाकी सब बच्चे पढ़ते हैं। एक विश्वविद्यालय में, दूसरा मेडिकल इंस्टिट्यूट में। और दो छोटे बच्चे पाठशाला की दसवीं कक्षा में पढ़ते हैं। पाठशाला पास करने पर वे दोनों कारखाने में नौकरी करना चाहते हैं।

अपने बच्चों को सुखी देखकर मैं बहुत खुश होती हूँ। मैं बहुत खुश हूँ कि एक ऐसे ज़माने में रहती हूँ। उनके मकान तो देखिये। कैसे अच्छे मकानों में वे रहते हैं। बड़ी बेटी के मकान में दो कमरे हैं। रसोईघर, स्नानगृह; पाखाना अलग। दोनों कमरे आराम व सहूलियत की सभी चीजों से सुसज्जित हैं। सोफ़ा, आराम-कुर्सियाँ, पहले दर्जे की अलमारियाँ, बड़ा-सा आईना, रेडियो-सेट, टेलीवीजन-सेट, सभी कुछ है। दीवारों पर चित्र हैं। रसोईघर में गैस का चूल्हा, गरम और ठंडे पानी के नल, रेफ़ीजिरेटर, इत्यादि हैं। मेरी बेटी के पास कपड़े धोने की मशीन है। वह कपड़े मशीन ही से धोती है।

पहले हम ऐसे मकान का स्वप्न तक नहीं देखते थे। ऐसे मकानों में धनी लोग ही रहते थे।

इस के लिये हम अपनी सरकार को, अपनी कम्युनिस्ट पार्टी को बहुत-बहुत धन्यवाद देते हैं।

बूढ़ा старый
 यों так, таким образом
 सोना спать
 कोई какой — нибудь
 कोई ... न никакой
 गरीब бедный
 पति *м.* муж
 পেট *м.* желудок, живот
 ~ पालना кормить(ся)
 सुबह *ж.* утро
 व्यक्ति *м.* человек, личность
 सबेरे рано утром
 घर का काम चलाना заниматься до-
 машними делами
 जगना просыпаться
 बेटा сын
 नाश्ता बनाना готовить завтрак
 जगाना будить, пробуждать
 कैसा какой
 उबला हुआ варёный
 या или
 खिचड़ी *ж.* каша
 छ: बजे в шесть часов
 शुरू होना начинаться
 कपड़ा *м.* одежда
 धोना стирать
 पुराना старый
 फटा हुआ порванный, изношенный
 मरम्मत करना ремонтировать (что-
 либо), чинить (что-либо)
 सफ़ाई करना делать уборку (чего-
 либо), наводить чистоту
 बनाना готовить, варить
 नहलाना мыть, купать
 सहायता *ж.* помощь
 ~ करना помогать (кому-либо)
 आयु *ж.* возраст

पैसा *м.* деньги
 कठिन тяжёлый, трудный
 सब से ज्यादा больше всего
 मुश्किल *ж.* трудность; трудный
 अधिकार *м.* право
 दासी *ж.* рабыня
 जैसा как, подобно
 पालन-पोषण करना воспитывать
 घर का काम — काज करना вести до-
 машнее хозяйство
 आज्ञा *ж.* приказ
 मानना слушаться
 प्रसन्न довольный, радостный
 शिक्षिका *ж.* учительница
 बचपन *м.* детство
 तरसना страстно желать, жаждать
 बाक़ी остальной
 कक्षा *ж.* класс
 पास करना кончать (школу)
 नौकरी *ж.* служба
 सुखी счастливый, процветающий
 खुश довольный, радостный, счаст-
 ливый
 ऐसा такой
 जमाना *м.* время, период
 मकान *м.* дом
 रसोईघर *м.* кухня
 स्नानगृह *м.* ванная
 पाख़ाना *м.* туалетная
 अलग отдельно
 आराम व सहूलियत की चीज़ें предме-
 ты комфорта
 सुसज्जित хорошо убранный
 सोफ़а *м.* диван
 आराम — कुर्सी *ж.* кресло
 दर्जा *м.* категория, разряд
 आईना *м.* зеркало

रेडियो — सेट *म.* радиоприёмник

टेलीवीजन — सेट *म.* телевизор

गैस *ज.* газ

चूल्हा *म.* печка, плита

ठंडा *म.* холодный

नल *म.* водопровод

रेफ्रीजिरेटर *म.* холодильник

इत्यादि *म.* и так далее

कपड़े धोने की मशीन *ज.* стиральная
машина

स्वप्न *म.* мечта

~ देखना *म.* мечтать, грезить (о
чём-либо)

सरकार *ज.* правительство

कम्युनिस्ट *ज.* коммунистический

पार्टी *ज.* партия

धन्यवाद देना *ज.* благодарить

Комментарий к тексту:

Послелог **पर** в сочетании с инфинитивом какого-либо глагола имеет временное значение *по, после*. Например:

आने **पर** *по* приезду, *по* приходу

जाने **पर** *после* отъезда, *после* ухода

अभ्यास १। निम्नलिखित शब्द—योजनाओं की क्रियाओं के सामान्य भूतकालिक रूप लिखिये:

नगर में रहना, हाथ—मुँह धोना, भोजन करना, पुस्तक पढ़ना, कारखाने में काम करना, रेडियो सुनना, कहानी लिखना, स्टेडियम जाना, झील में तैरना।

अभ्यास २। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. प्रति दिन वह इस भोजनालय में खाना खाता था। २. पहले यह टेक्सटाइल कारखाना बहुत कम कपड़े तैयार करता था। ३. पहले वे एक छोटे-से नगर में रहते थे। ४. वह नगर एक नदी के किनारे पर था। ५. वह इस कारखाने में काम करता था। ६. प्रति वर्ष वे अपने कलखोज जाती थीं। ७. मास्को जाना उसे बहुत अच्छा लगता था। ८. मास्को की पक्की और चौड़ी सड़कें हमें अच्छी लगती थीं। ९. पहले मैं मेडिकल इंस्टीट्यूट में सोवियत संघ का इतिहास पढ़ाती थी। १०. उन्हें ये स्थान बहुत पसन्द थे। ११. तुम वहाँ क्या करते थे? मैं वहाँ भारत का साहित्य पढ़ाता था। १२. वह कहाँ काम करता था? वह अस्पताल में काम करता था। १३. वह बीमार थी इस लिये मैं उसको डाक्टर के पास भेजना चाहता था। १४. क्रान्ति से पहले उजबेकिस्तान में स्त्रियाँ नहीं पढ़ती थीं। १५. यह लड़की हमारे यहाँ अक्सर आती थी और भारतीय गीत सुनाती थी।

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये:

1. Раньше мы жили в Москве. Теперь мы живем в Ташкенте.
2. Вчера вечером мы все были дома, не было только брата.
3. Рань-

ше они ездили в тот колхоз. 4. Раньше в Узбекистане почти всё население было неграмотным. 5. Она изучала персидский язык с моим товарищем. 6. Они ходили в библиотеку вместе. 7. Они работали на этом заводе. 8. Раньше мы часто играли в футбол. 9. Зимой мы катались на коньках (स्केटींग करना), а летом плавали в озере и катались на лодке. 10. Каждый день после работы они играли в шахматы. 11. Ему нравилось играть в шахматы с этой маленькой девочкой. 12. Мы часто приходили к ним и читали интересные книги. 13. На студенческих вечерах эти девушки всегда пели индийские песни и читали стихи поэтов Индии. 14. Она много читала и поэтому многое знала. 15. Мои родители всегда отдыхали в этом доме отдыха.

अभ्यास ४। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. भोजन बनाकर वह काम पर जाती थी। २. हाथ—मूँह धोकर वह पाठशाला जाता था। ३. सवेरे जगकर वह हम सब को जगाती थी। ४. वह आराम—कुर्सी पर बैठकर समाचार—पत्र पढ़ता था। ५. तुम रसोईघर जाकर मेरे लिये थोड़ा-सा पानी लाओ। ६. उस मेज़ पर से गिलास लेकर उन्हें दो। ७. नाश्ता करके अपने बीमार साथी के यहाँ जाइये। ८. अपने कमरे की खिड़कियाँ बन्द करके काम पर जाना। ९. अपनी पुस्तक खोलकर यह कहानी पढ़िये। १०. बच्चे खाना खाकर सोने जाते हैं। ११. कमरे की सफ़ाई करके वह पाठशाला जाती थी। १२. कपड़ों को धोकर वह कपड़े धोने की मशीन को यहाँ रखती थी। १३. बच्चों को नहलाकर उनको खाना देती है। १४. विद्यार्थी सब वाक्य अपनी कापी में लिखकर उनका अनुवाद करना शुरू करता है। १५. विदेशी प्रतिनिधि—मंडल मास्को आकर लेनिन की समाधि देखने जरूर जाते हैं।

अभ्यास ५। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Занятия начинаются в 9 часов утра. 2. Завтра разбудите меня рано утром. 3. Чтобы приготовить завтрак, она вставала в 6 часов утра. 4. Я рад, что вы все здесь. 5. В нашей семье было пять человек. 6. Вы любите кушать варёную картошку? Да, я очень люблю варёную картошку. 7. С утра до вечера она занималась домашними делами. 8. Летом рабочие ремонтируют школы. 9. Она стирала бельё в тёплой воде. 10. В нашей квартире есть газовая плита. 11. Положи курицу и фрукты в холодильник. 12. В детстве я очень любила слушать сказки. 13. Я рада, что он учится. 14. До революции женщина не имела никаких прав. 15. В ка-

кое время мы живём! 16. Вы хотите стать учителем? Нет, я хочу стать врачом. 17. Старая мать радовалась счастливой жизни своих детей. 18. Он радовался, увидев её. 19. Дети сами убирают свою комнату. 20. Он с утра до ночи работал, чтобы прокормить свою семью. 21. Она помогает нам. 22. Они помогают им. 23. Помогите мне. 24. „Мы раньше и не мечтали о такой жизни“, — говорит она. 25. Каждый день она чинила поношенную одежду детей. 26. После окончания школы они хотят работать. 27. Мой старший сын помогает мне. 28. Они страстно желали учиться, но у них не было денег. 29. В бедных семьях малолетние дети тоже работали. 30. Воспитание детей было делом женщин.

अभ्यास ६। “एक बूढ़ी स्त्री की कहानी “ शीर्षक के टेक्स्ट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ७। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. उसकी आयु चौदह वर्ष की है। २. मेरा छोटा भाई पाँच साल का है। ३. यह लड़का दस वर्ष का है। ४. आपकी आयु क्या है? मेरी आयु बीस वर्ष की है। ५. क्या तुम्हारी बहन सोलह वर्ष की है? जी हाँ, मेरी बहन सोलह वर्ष की है। ६. तुम्हारी आयु कितनी है? मेरी आयु बीस साल की है। मैं बीस साल का हूँ। ७. मेरा मित्र सोलह वर्ष का है। ८. हमारे पिता जी की आयु पचास साल की है। ९. तुम्हारी बेटी की आयु क्या है? मेरी बेटी की आयु दस साल की है। मेरी बेटी दस साल की है।

अभ्यास ८। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Мальчику пять лет. 2. Мне восемнадцать лет. 3. Моему товарищу двадцать лет. 4. Ей пятнадцать лет. 5. Сколько лет его сестре? Его сестре семнадцать лет. 6. Сколько лет вашему брату? Моему брату девятнадцать лет. 7. Моей сестре тринадцать лет. 8. Сколько тебе лет? Мне восемь лет. 9. Ему десять лет. 10. Вам шестнадцать лет? Нет, мне четырнадцать лет.

अभ्यास ९। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

1. Увидев нас, он радовался. 2. Я хочу стирать. 3. Вы ремонтируете холодильник? Нет, я не ремонтирую холодильники, я ремонтирую стиральные машины. 4. Это моя дочь. Ей восемь лет. Она учится в первом классе. 5. У меня нет денег. 6. Вы обедаете дома? Нет, мы обедаем в этой столовой. Здесь очень вкусно го-

топят. 7. Я всегда завтракаю дома. Моя мать хорошо готовит. 8. Сколько человек живет в этой комнате? В этой комнате живет один человек. 9. Мы благодарим вас за вашу помощь. 10. Ваши дети учились здесь? Да, мои дети учились здесь. 11. Где остальные студенты? Они в том большом зале. 12. Они помогают этому студенту. 13. Они встают рано. 14. Прежде жизнь бедных людей была тяжёлой. 15. Ее комната хорошо убрана. 16. В вашей кухне есть газовая плита? Да, есть. 17. В нашей квартире три комнаты, ванная, кухня и туалетная. 18. В нашей кухне есть газовая плита, холодильник, небольшой стол и два стула. 19. Они даже не мечтали о такой счастливой жизни. 20. Мы счастливы, что живём в такое время.

अभ्यास १०। निम्नलिखित क्रियाओं से पूर्वकालिक कृदंत बनाकर वाक्य लिखिये:

बन्द करना, नहाना, धोना, भोजन बनाना, मानना, भोजन करना, जगाना, आना, पास करना, शिक्षा प्राप्त करना।

अभ्यास ११। गणनावाचक संख्याएँ याद कीजिये :

इक्कीस, बाईस, तेईस, चौबीस, पच्चीस, छब्बीस, सत्ताईस, अठाईस, उनतीस, तीस, इकत्तीस, बत्तीस, तैंत्तीस, चौँतीस, पैंतीस, छत्तीस, सैंतीस, अड़तीस, उनतालीस, चालीस।

अठारहवाँ पाठ

БУДУЩЕЕ ОБЩЕЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

सामान्य भविष्य

Будущее общее время глаголов образуется прибавлением к основе глагола следующих личных окончаний:

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	—ऊँगा	—एँगे	—ऊँगी	—एँगी
मध्यम	—एगा	—ओगे	—एगी	—ओगी
अन्य	—एगा	—एँगे	—एगी	—एँगी

क्रिया "पढ़ना" के सामान्य भविष्य के रूप

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं पढ़ूँगा	हम पढ़ेंगे	मैं पढ़ूँगी	हम पढ़ेंगी
मध्यम	तू पढ़ेगा	तुम पढ़ोगे	तू पढ़ेगी	तुम पढ़ोगी
अन्य	यह पढ़ेगा	आप पढ़ेंगे	यह पढ़ेगी	आप पढ़ेंगी
	वह पढ़ेगा	वे पढ़ेंगे	वह पढ़ेगी	वे पढ़ेंगी

Будущее общее время обозначает действие, которое произойдет в будущем, после момента речи. Например:

मैं पढ़ूँगा — я прочту, я буду читать

तुम लिखोगे — ты напишешь, ты будешь писать

Будущее общее время глаголов लेना и देना образуется прибавлением личных окончаний не к самой основе, а к её первой букве.

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं लूँगा	हम लेंगे	मैं लूँगी	हम लेंगी
मध्यम	तू दूँगा	देंगे	तू दूँगी	देंगी
	तू लेगा	लोगे	तू लेगी	लोगी
अन्य	देगा	दोगे	देगी	दोगी
	यह } लेगा	आप } लेंगे	यह } लेगी	आप } लेंगी
	वह } देगा	वे } देंगे	वह } देगी	वे } देंगी

Глагол होना в будущем общем времени имеет следующие формы:

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं हूँगा	हम होंगे	मैं हूँगी	हम होंगी
मध्यम	तू होगा	तुम होंगे	तू होगी	तुम होंगी
अन्य	यह } होगा	ये } होंगे	यह } होगी	ये } होंगी
	वह } होगा	वे } होंगे	वह } होगी	वे } होंगी

Отрицательная форма будущего общего времени глагола образуется с помощью отрицания नहीं. Например:

मैं नहीं पढ़ूँगा — я не буду читать

वह पुस्तक नहीं लेगी — она не будет брать книгу

आज सभा नहीं होगी — собрание сегодня не состоится

УСЛОВНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ

संकेतवाचक वाक्य

В условном предложении придаточное предложение начинается с союза अगर или यदि если, а главное — частицей तो то. Главное предложение идёт после придаточного. Например:

यदि हम वहाँ जाएँगे तो तुम भी हमारे साथ जाओगे।

Если мы пойдем туда, то и ты пойдешь с нами.

Союз अगर или यदि может опускаться, но частица तो никогда не опускается. Например:

हम वहाँ जायेंगे तो तुम भी हमारे साथ जाओगे।

एक कारखाने के क्लब में

मेरा एक मित्र है। वह एक कारखाने में ख़रादी का काम करता है। पर वह इंजीनियर बनना चाहता है। दो-तीन महीने बाद वह दसवीं कक्षा पास करेगा। इसी वर्ष वह

इंस्टिट्यूट में दाखिल होना चाहता है। इंस्टिट्यूट यहीं कारखाने ही में है। दिन को वह नौकरी करेगा, शाम को शिक्षा प्राप्त करेगा। उस कारखाने के लगभग सभी मजदूर पढ़ते हैं। कुछ शाम के स्कूलों में, कुछ कालेजों में और कुछ इंस्टिट्यूटों में। सभी मजदूर कुशल और शिक्षित होना चाहते हैं।

इस कारखाने में एक बड़ा क्लब है। मजदूर अपने क्लब से प्रेम करते हैं। यहाँ लोगों के लिये सदा दिलचस्पी का सामान रहता है। बड़े-बड़े प्रोफ़ेसर यहाँ लेक्चर देते हैं। कलाकार अपनी कला का प्रदर्शन करते हैं यानी कंसर्ट दिखाते हैं। समय-समय पर प्रश्नोत्तर-सभाएँ होती हैं। लेखकों, बड़े क्रान्तिकारियों और अंतरिक्ष यात्रियों से भेंटें होती हैं।

लोग यहाँ सब से ज्यादा शनिवार को आते हैं। आज शनिवार है। मजदूर आज अपना काम साधारण समय से दो घंटे पहले समाप्त करेंगे। काम के बाद घर जायेंगे। घर में भोजन करेंगे और थोड़ा विश्राम करके और कपड़े बदल कर फिर कारखाने आयेंगे, पर काम करने नहीं, विश्राम और मनोरंजन के लिये।

आज क्लब के बड़े हाल में कारखाने के शौक्रिया कलाकारों का कंसर्ट होगा। छोटे हाल में लेक्चर होगा। लेक्चर का विषय है अंतरिक्ष यात्रा। आराम के कमरे में शतरंज, ड्राफ़्ट्स, पत्रिकाएँ और समाचार-पत्र हैं।

—देखिये, मेरा साथी अन्द्रेय क्लब की ओर आता है। उसके साथ एक और मजदूर पेत्या है।

—देखो, पेत्या,—इश्तहार देखकर अन्द्रेय कहता है—मंगलवार

को हमारे क्लब में अन्तर्राष्ट्रीय परिस्थिति पर लेक्चर होगा। सुनने आओगे? अगर तुम आओगे तो मैं भी आऊँगा।

—ज़रूर आऊँगा,—पेत्या उत्तर देता है—मैं यह लेक्चर ज़रूर सुनूँगा।

—बृहस्पतिवार को क्या होगा? पेत्या प्रश्न करता है।

—बृहस्पतिवार को एक डाक्यूमेंटरी फ़िल्म “भारत की यात्रा” चलेगी।

—अच्छा, बहुत अच्छा। देखने ज़रूर आऊँगा—पेत्या कहता है। मेरी बहन भी आयेगी। वह यह फ़िल्म देखना चाहती थी।

—पेत्या, देखो, अगले शनिवार को हमारे क्लब में नाटकीय थियेटर आयेगा। इस के अभिनेता हमें “नौकाडूबी” का नाटक दिखायेंगे। यह प्रसिद्ध बंगला लेखक ठाकुर के उपन्यास “नौकाडूबी” का रूपांतर है। यदि उस दिन शाम को फुर्सत होगी तो ज़रूर देखने आयेंगे।

—हाँ, अगर वक्त होगा तो ज़रूर आयेंगे।

—सोमवार, बुधवार और शुक्रवार को क्लब में कुछ नहीं होता। सप्ताह के इन दिनों में लगभग सभी मजदूर पढ़ने जाते हैं।

शब्दकोश

क्लब *м.* клуб

ख़रादी *м.* токарь

काम करना *работать*

बनना *статья, становиться*

दाखिल होना *поступать (в учебное заведение)*

स्कूल *м.* школа

शाम का स्कूल *вечерняя школа*

कुशल *квалифицированный*

शिक्षित *образованный*

प्रेम करना *любить*

कुछ *некоторые*

दिलचस्पी *ж.* интерес

सामान *м.* вещь

लेक्चर *м.* лекция

~ देना *читать лекцию*

कलाकार *м.* деятель искусств, артист

यानी *то есть*

कंसर्ट *м.* концерт

~ दिखाना *давать концерт*

समय — समय पर *время от времени*

प्रश्नोत्तर *м.* вопросы и ответ

~ सभा *ж.* вечер вопросов и ответов

क्रान्तिकारी *м.* революционер

अंतरिक्ष *м.* космос

~ यात्री *м.* космонавт

~ यात्रा *ж.* космический полёт

भेंट *ж.* встреча

शनिवार *м.* суббота

साधारण *обычный, обыкновенный*

घंटा *м.* час (отрезок времени)

दो घंटे पहले *на два часа раньше*

समाप्त करना *заканчивать*

फिर *1. снова, опять, 2. потом, затем*

विश्राम *м.* отдых

~ करना *отдыхать*

बदलना *менять*

कपड़े बदलना *переодеваться*

मनोरंजन *м.* развлечение

शौकिया *м.* любящий

शौकिया कलाकार *участник художественной самодеятельности*

विषय *м.* тема, содержание

आराम का कमरा *комната отдыха*

ड्राप्ट्स *м.* шашки

इशतहार *м.* объявление, реклама

उत्तर देना *отвечать*

बृहस्पतिवार *м.* четверг

प्रश्न करना *спрашивать, задавать вопрос*

डाक्यूमेंटरी *документальный*

यात्रा *ж.* путешествие, поездка

अगला *следующий*

नाटकीय *драматический*

अभिनेता *м.* артист

नाटक *м.* драма, пьеса

“नौकाडूबी” *„Крушение“*

बंगला *бенгальский*

उपन्यास *м.* роман

नाटकीय रूपांतर *м.* инсценировка

फुर्सत *ж.* свободное время, досуг

वक्त *м.* время

कुछ नहीं *ничего*

सप्ताह *м.* неделя

टिप्पणी *ж.* комментарий

टेकस्ट की टिप्पणी :

1. “मेरा एक मित्र है।” „У меня есть друг“, „я имею друга“.

Такие обороты речи передаются с помощью притяжательного местоимения, существительного и глагола **होना**. Например:

मेरा एक भाई है — у меня есть брат

उसकी बहन है — у него есть сестра

हमारे दो भाई हैं — у нас два брата

Окончание притяжательного местоимения изменяется в зависимости от рода и числа существительного.

Если речь идет о неодушевленных предметах, то такие обороты образуются с помощью послелога **के पास**. Например:

मेरे पास एक पुस्तक है — у меня есть книга

उसके पास कापी है — у него есть тетрадь

मेरे भाई के पास शब्दकोश है — у моего брата есть словарь

2. Возвратно-притяжательное местоимение **अपना** изменяется по родам и числам, согласуясь с тем существительным, которое оно определяет: **अपना** — *свой*, **अपनी** — *своя*, **अपने** *свои*. **अपना** употребляется в тех случаях, когда притяжательное местоимение относится к дополнению и показывает, что предмет (обозначенный дополнением) принадлежит лицу, обозначенному подлежащим. Например:

मैं **अपनी** कापी में लिखता हूँ — я пишу в свой тетради
 वह **अपना** शब्दकोश मुझे नहीं देता — он не дает мне свой словарь
 आज हम **अपने** मित्र से मिलेंगे — сегодня мы встретимся со своим товарищем

अभ्यास १। निम्नलिखित शब्द-योजनाओं की क्रियाओं के सामान्य भविष्य के रूप लिखिये :

फ़िल्म देखना, सहायता देना, तैयार करना, प्रसन्न होना, कहानी लिखना, धन्यवाद देना, घर आना, संग्रहालय जाना, सुनाना, भोजन बनाना, खाना खाना।

अभ्यास २। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. कल हम फ़िल्म देखने जायेंगे। २. क्या तुम कल पुस्तकालय जाओगे? जी नहीं, कल मैं पुस्तकालय नहीं जाऊँगा। ३. आज इस सिनेमाघर में नई भारतीय फ़िल्म चलेगी। ४. उसके बारे में मैं आप को कल बताऊँगी। ५. घर लौटकर तुम खाना खाओगे और सोने जाओगे। ६. कल मैं अपने भाई के साथ आराम — घर जाऊँगा। ७. वे आराम — घर में कितने दिन रहेंगे? वे आराम — घर में बारह दिन रहेंगे। ८. तुम मुझे मत जगाओ, मैं स्वयं ही जगूँगा। ९. पहले हम घर की सफ़ाई करेंगे और उसके बाद खेलने जायेंगे। १०. आज मैं ही आप के लिये स्वादिष्ट भोजन बनाऊँगी। ११. तुम लोगों को वह एक फ़ारसी गीत सुनायेगी। १२. कल हम अपने मित्र के यहाँ जायेंगे। १३. वहाँ हम शतरंज खेलेंगे। १४. आज शाम को मैं आप के यहाँ ज़रूर आऊँगी। १५. पुस्तकालय से मैं अपने एक साथी के साथ थियेटर जाऊँगा। १६. छुट्टियों में हम मास्को जायेंगे। १७. क्या आप मुझे यह पुस्तक देंगी? जी नहीं, मैं आप को यह पुस्तक नहीं दूँगी। १८. कल मैं यह चीज़ लूँगा। १९. विद्यार्थियों का जलसा (м. собрание) आज नहीं होगा, कल होगा। २०. जलसा शाम के छ: बजे शुरू होगा।

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. В нашем студенческом клубе завтра состоится лекция.
 2. Здесь все учатся. Они хотят стать инженерами, врачами, учителями.
 3. Я тоже буду учиться в этом техникуме.
 4. Где со-

стоитя встреча с космонавтами? Встреча с космонавтами состоится в клубе нашего общежития. 5. Если ты пойдешь на вечер вопросов и ответов, то и я пойду с тобой. 6. Куда вы пойдете в следующий четверг? В следующий четверг я пойду на лекцию „Поездка в Индию“. 7. В понедельник, в клубе учёных состоится концерт участников художественной самодеятельности. 8. Он очень квалифицированный специалист. 9. Идите в зал, концерт сейчас начнется. 10. Прочти это объявление. 11. Вы хотите немного отдохнуть? Да. 12. Вы тоже будете учиться в вечерней школе. 13. Вы пойдете смотреть этот документальный фильм? Я очень хочу посмотреть этот фильм. Но я не пойду его смотреть. У меня нет времени. 14. Где пойдет этот фильм? Этот фильм будет идти в кинотеатре „Родина“. 15. Что покажет нам этот театр? Он покажет драму Чехова „Три сестры“. 16. Я хочу стать артистом. 17. Он хочет стать космонавтом. 18. Стать космонавтом — очень трудно. 19. Я хочу поступить в медицинский институт. 20. Закончив свою работу, я приду к тебе. 21. Дайте ему что-нибудь покушать. 22. Я знаю, они не дадут ему ничего. 23. Сколько дней в неделе? В неделе семь дней. 24. Она придёт на три часа раньше обычного. 25. Переодевшись, она пойдёт на встречу со старыми революционерами. 26. Мы хотим прочитать роман бенгальского писателя Тагора „Крушение“. Есть у вас этот роман? Да, есть. 27. Время от времени мы ходим в свой клуб. 28. Сегодняшняя лекция будет посвящена космическому полету советского космонавта. 29. Они приходят сюда развлекаться. 30. Он работает токарём.

अभ्यास ४ । निम्नलिखित शब्दों से वाक्य बनाइये :

समाप्त करना, अंतरिक्ष यात्रा, साधारण समय से दो घंटे पहले, कपड़े बदलना, फिर, शौकिया कलाकार, कंसर्ट दिखाना, फुर्सत, एक क्रांतिकारी से भेंट, प्रेम करना ।

अभ्यास ५ । हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. У меня две сестры. 2. У него один брат и одна сестра. 3. У него нет матери. 4. У меня нет брата. 5. У меня есть словарь, а у тебя есть? Нет, у меня нет словаря. 6. У нее нет брата. 7. У меня есть учебник языка хинди. 8. У него две ручки. 9. У этого студента пять сегодняшних газет. 10. У него нет сестры. 11. У вас есть карандаш? Да, у меня есть карандаш. 12. У них два сына и дочь. 13. У вас три сына? Да, у меня три сына.

14. У тебя есть радиоприемник? Да, у меня есть радиоприемник.
15. У твоей сестры есть телевизор? Нет, у моей сестры нет телевизора.
16. У вас три дочери? Нет, у меня две дочери и сын.
17. У него есть дети. 18. У нас нет детей. 19. Это мой старший брат. У него есть дочка. Ей пять лет. 20. У меня нет денег.
21. У нас нет времени. 22. У нас нет ничего. 23. У меня нет даже брата. 24. У тебя есть друг? Да, у меня есть друг. 25. У вашего друга есть братья? Да, у моего друга четыре брата.

अभ्यास ६। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके “मेरा कल का दिन” शीर्षक से एक कहानी लिखिये :

कल, छुट्टी का दिन, कसरत करना, स्नान करना, नाश्ता करना, नई फ़िल्म देखना, पुस्तकालय जाना, घर लौटना, खाना खाना, पाठ याद करना, थोड़ा विश्राम करना, कपड़े बदलना, थियेटर जाना।

अभ्यास ७। वाक्यों को पूरा करके उनका अनुवाद कीजिये :

१. कल हमारे अध्यापक...। २. आज शाम को हम...। वह मेरे साथ...।
३. घर लौटकर...। ४. इस सप्ताह में शौक्रिया कलाकार...। ५. गर्मियों में ये मजदूर...। ६. अब प्रति सप्ताह...। ७. पहला अंतरिक्ष यात्री...। ८. मेरी बहन इस अस्पताल में...। ९. सब शिक्षा-संस्थाओं में...। १०. यदि मेरे पास वक्त...।

अभ्यास ८। हिन्दी में ज़बानी अनुवाद कीजिये :

1. Завтра ты куда пойдешь? Завтра я пойду на встречу с известным актером. 2. Вы придете к нам? Да, мы обязательно придём к вам. 3. Мы вернемся рано утром. 4. К нам придёт известный советский писатель. 5. Я помогу вам в четверг. 6. Сегодня вторник. Мы не пойдем туда. 7. С завтрашнего дня здесь будет идти новый арабский фильм. 8. В пятницу в клубе состоится лекция на тему „Международное положение“. 9. В следующее воскресенье состоится встреча с индийской делегацией. 10. Если вечером ты будешь дома, то я приду к тебе поиграть в шахматы. 11. Если мы поможем ей, то она, закончив свою работу, пойдет с нами. 12. Узбекистан в этом году даст более четырёх миллионов тонн хлопка. 13. Сегодня они закончат работу на два часа раньше. 14. Если у нас будет свободное время, мы покажем вам этот памятник. 15. Время от времени мы ходим в этот театр.

अभ्यास ६। निम्नलिखित गणनावाचक संख्याएँ याद कीजिये :

इकतालीस, बयालीस, तैंतालीस, चवालीस, पैतालीस, छियालीस, सैंतालीस, अड़तालीस, उनचास, पचास, इकावन, बावन, तिरपन, चौवन, पचपन, छप्पन, सत्तावन, अठावन, उनसठ, साठ।

उन्नीसवाँ पाठ

ПРОСТОЕ ПРИЧАСТИЕ СОВЕРШЕННОГО ВИДА

पूर्ण कृदन्त

Простое причастие совершенного вида образуется присоединением окончания **आ** к основе глагола. Например:

बोलना – बोला कहना – कहा
देखना – देखा लौटना – लौटा

Если основа глагола оканчивается на гласную, то перед окончанием **आ** вставляется буква **य**. Например:

आना – आया सोना – सोया

Простое причастие совершенного вида изменяется по родам и числам.

वचन	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
एकवचन	बोला	बोली
बहुवचन	बोले	बोलीं

Пять глаголов составляют исключение. Они образуют простое причастие совершенного вида не по общему правилу. Это глаголы — करना, देना, लेना, जाना, होना.

क्रिया का साधारण रूप	कृदन्त			
	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
करना	किया	किये	की	कीं
देना	दिया	दिये	दी	दीं
लेना	लिया	लिये	ली	लीं
जाना	गया	गये	गई	गईं
होना	हुआ	हुए	हुई	हुईं

ПРОШЕДШЕЕ СОВЕРШЕННОЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛОВ

पूर्ण भूतकाल

Прошедшее совершенное время глагола по своей форме равно простому причастию совершенного вида спрягаемого глагола.

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं आया	हम आये	मैं आई	हम आईं
मध्यम	तू आया	तुम आये	तू आई	तुम आईं
अन्य	यह आया	आप आये	यह आई	आप आईं
	वह आया	वे आये	वह आई	वे आईं

Прошедшее совершенное время обозначает:

1. Однократное законченное действие. Например:

यह सुनकर वे खुश हुए।

Услышав это, они обрадовались.

कमरे में आकर वह बैठी।

Войдя в комнату, она села.

2. Два или несколько однократных последовательных действий. Например:

आज मैं आठ बजे तक सोया। उठकर स्नान किया, खाना खाया। इसके बाद काम पर गया।

Сегодня я спал до восьми часов. Встав, я искупался, покушал, потом пошел на работу.

3. Неоднократное или длительное действие, которое представляется законченным. Неоднократность или длительность законченного действия выражается при помощи наречий *सारा दिन* *весь день*, *देर तक* *долго*, *कई बार* *несколько раз* и т. д. Например:

मैं आप के यहाँ कई बार आया।

Я приходил к вам несколько раз.

वह सारा दिन खेला।

Он играл весь день.

Сказуемое с подлежащим согласуется по-разному в зависимости от переходности и непереходности глагола.

1. Если сказуемое выражено непереходным глаголом, то оно согласуется с подлежащим в роде и числе. Например:

लड़की बोली девушка сказала
हम घर लौटे мы вернулись домой
मैं समय पर आया я пришел вовремя

Такая конструкция предложения, при которой сказуемое согласуется с подлежащим, называется субъектной конструкцией.

2. Если сказуемое выражено переходным глаголом, то подлежащее ставится с послелогом деятеля **ने** и сказуемое с ним не согласуется. Если в предложении нет прямого дополнения или оно имеет послелог **को**, то сказуемое стоит в нейтральной форме — единственном числе мужского рода. Например:

मैंने कहा я сказал(а)
हमने पढ़ा мы прочли
हमने कहानी को पढ़ा мы прочли рассказ

Такая конструкция предложения называется нейтральной конструкцией, а форма глагола нейтральной формой.

Если при сказуемом есть прямое дополнение, то оно согласуется с ним в роде и числе. Например:

हमने एक कहानी पढ़ी мы прочли рассказ
मैंने यह समाचार सुना я услышал(а) это известие

Такая конструкция предложения, при которой сказуемое согласуется с прямым дополнением, т. е. объектом действия, называется объектной конструкцией.

Отрицательная форма прошедшего совершенного времени глагола образуется с помощью отрицания **नहीं** или **न**. Например:

वह समय पर न आया он не пришел вовремя
मैंने यह बात नहीं कही я не говорил(а) этого

Такие глаголы, как **समझना** — *понимать*, **लाना** — *приносить*, **बोलना** — *говорить*, **भूलना** — *забывать* в языке хинди являются непереходными глаголами. Например:

वे समझे они поняли हम लाये мы принесли
मैं बोला я сказал लोग भूले люди забыли

Личные местоимения **मैं**, **तू**, **हम**, **तुम** и **आप** перед послелогом деятеля **ने** не изменяются. Например:

मैंने कहा я сказал(а) तूने कहा ты сказал(а)
हमने कहा мы сказали तुमने कहा вы сказали आपने कहा Вы сказали

Личные местоимения यह, वह, ये и वे перед послелогом деятеля не изменяются и имеют следующие формы:

यह — इसने वह — उसने ये — इन्होंने वे — उन्होंने
उसने समाचार-पत्र पढ़ा он(а) прочел (прочла) газету
उन्होंने एक चिट्ठी लिखी они написали письмо

Вопросительное местоимение कौन перед послелогом не имеет форму किस в единственном числе и किन्हों во множественном. Например:

यह किसने कहा? Кто это сказал?
यह किन्होंने लिखा? Кто это написал?

СОГЛАСОВАНИЕ СКАЗУЕМЫХ С ПОДЛЕЖАЩИМ उद्देश्य और विधेय की एकरूपता

При одном подлежащем может быть два или несколько сказуемых, выраженных прошедшим совершенным временем переходных и непереходных глаголов.

Если первое сказуемое выражено переходным глаголом, а следующее — непереходным, то подлежащее стоит с послелогом деятеля ने и первое сказуемое не согласуется с ним, а второе согласуется. Например:

लड़के ने यह बात कही और कमरे से निकला।
Мальчик сказал это и вышел из комнаты.
लड़की ने खाना खाया और खेलने गई।
Девочка покушала и пошла гулять.

Если же первое сказуемое выражено непереходным глаголом, а второе — переходным, то подлежащее стоит в прямой форме, и первое сказуемое согласуется с ним, а второе не согласуется. Например:

लड़की अन्दर आई और कहा: “मालूम हुआ कि आज बर्फ पड़ेगी।”
Девочка вошла и сказала: “Стало известно, что сегодня пойдет снег.”
वे घर लौटे, खाना खाया और पढ़ने बैठे।
Они вернулись домой, пообедали и сели заниматься.

एक रेल यात्रा की कहानी

प्रति वर्ष विद्यार्थी कुछ महीने तक खाली रहते हैं। उस समय छुट्टियाँ होती हैं। उस खाली समय वे दर्शनीय स्थानों की यात्रा करते हैं।

जब हमारी छुट्टियाँ आरम्भ हुईं तो मैं ने यात्रा करने का फ़ैसला किया। मेरे एक मित्र ने, जो शिमला का निवासी है, अपने यहाँ आने का निमंत्रण दिया। मैं राजी हुआ। जब मेरी परीक्षाएँ समाप्त हुईं तो मेरे उस मित्र की चिट्ठी आई। चिट्ठी लेकर मैं पिता जी के पास पहुँचा और अपना उद्देश्य बताया। पिता जी ने अनुमति दी। मैं ने दूसरे दिन शिमला जाने की तैयारी शुरू की। मैं ने अपनी आवश्यक वस्तुएँ ट्रंक में रखीं और बिस्तर बाँधा। फिर एक टांगा मँगवाया। अपनी माता जी और पिता जी से विदा ली और शीघ्र वापस आने का वचन देकर टांगे पर चढ़ गया। थोड़ी देर बाद स्टेशन पहुँचा।

स्टेशन पहुँचकर मैं तीसरे दर्जे के टिकट घर गया। वहाँ की दशा देखकर मैं घबराया। टिकट - घर के सामने बड़ी भीड़ थी। टिकट लेना आसान नहीं था। लाइन में खड़ा होकर बड़ी कठिनाई से टिकट लिया। मैंने कुली को बुलाया। उस से सामान उठवाया और प्लेटफ़ार्म पर पहुँचा।

प्लेटफ़ार्म पर गाड़ी खड़ी थी। मैं स्थान की खोज करने लगा। प्रत्येक डिब्बे के सामने बहुत-से लोग खड़े थे। मैंने देखा कि एक डिब्बे का दरवाज़ा खुला है। और उस में घुसा। वहाँ कोई खाली जगह नहीं थी। मैं बड़ा परेशान था। कुली ने ज़रा-सी जगह देखकर मेरा सामान वहाँ टिकाया। मैंने उसे पैसे दिये और उस को रुख़सत किया।

गाड़ी समय पर छूटी। मैंने अपनी भूमि को नमस्कार किया। थोड़ी ही देर में गाड़ी ने रफ्तार बढ़ाई। अगले स्टेशन पर एक व्यक्ति उतरा। मैंने उसके स्थान पर अपना कुछ सामान रखा और अपने हाथ धोने चला। वापस आकर देखा कि एक साहब मेरी जगह पर बैठकर सो गये। बड़ी कहा—सुनी के बाद उन्होंने मुझे बैठने के लिये कुछ स्थान दिया। मैं खिड़की के पास बैठकर बाहर देखने लगा।

...धीरे-धीरे पौ फटने लगी। सहसा गाड़ी एक बड़े पहाड़ की ओर मुड़ी। मैं उस पहाड़ की ओर देखकर प्रकृति के रूप को निहारने लगा।

थोड़ी देर बाद “कालका” स्टेशन आया। मैं अपना सामान सम्भाल कर गाड़ी से उतरा। वहाँ से शिमला को जानेवाली छोटी-सी गाड़ी में बैठा। धीरे-धीरे वह गाड़ी सरकी। नियत समय पर मैं शिमला पहुँचा। मेरा मित्र स्टेशन पर मेरे इन्तज़ार में था और वह मुझ को अपने घर ले गया।

टेकस्ट की टिप्पणियाँ:

1. जब हमारी छुट्टियाँ आरम्भ हुईं तो मैंने यात्रा करने का फ़ैसला किया। (Когда начались наши каникулы, то я решил совершить поездку.) Это сложноподчиненное предложение с придаточным времени. Придаточное предложение начинается союзом **जब**—*когда* и обычно стоит перед главным предложением. Главное предложение начинается частицей **तो**. Союз **जब** может опускаться, а частица **तो** никогда не опускается. Например:

हमारी छुट्टियाँ आरम्भ हुईं तो मैंने यात्रा करने का फ़ैसला किया।

2. मेरे एक मित्र ने, जो शिमला का निवासी है, अपने पास आने का निमंत्रण दिया। (Мой товарищ, который живёт в Симле, пригласил приехать к ним.) Это сложноподчиненное предложение с придаточ-

अभ्यास २। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर इनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. शाम को हम नगर लौटे। २. सीता अपने मित्र के पास गई। ३. हमने नयी फ़िल्म देखी। ४. हमने ताज़ी ख़बरें (сообщение) पढ़ीं। ५. सुबह को मेरे पास मेरी छोटी बहन आई। उसके हाथ में आजका समाचार-पत्र था। उसने समाचार-पत्र को मुझे देकर कहा : " इस कहानी को पढ़ो।" ६. हमारा पाठ आरम्भ हुआ। ७. हमारा पाठ समाप्त हुआ। ८. मैंने खाना खाया। ९. यह कहानी उसको अच्छी लगी। १०. वह फल ख़रीदने (покупать) दुकान गया। ११. मैं उसकी कुर्सी पर बैठा। १२. मेरा उत्तर सुनकर वे खुश हुए। १३. उसने कहा कि मैंने खिड़की खोली और दरवाज़ा बन्द किया। १४. हमने प्रेमचन्द की एक कहानी पढ़ी। कहानी हम को अच्छी लगी। १५. उन्होंने आज की ख़बरें सुनीं। १६. यह बात किसने कही? यह बात मैंने कही। १७. यह समाचार किन्होंने पढ़ा? यह समाचार हमने पढ़ा। १८. किसने कहा? इसने कहा। १९. इस पुस्तक को किसने दिया? इस पुस्तक को मेरे एक मित्र ने दिया।

अभ्यास ३। निम्नलिखित वाक्यों का हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Я сказал. 2. Она ответила. 3. Мы спросили. 4. Мы посмотрели два новых фильма. 5. Они прочли вашу статью. 6. Я пообедал. 7. Мы покушали. 8. Они сели. 9. Мы выпили воды. 10. Он налил воду в стакан. 11. Они положили свои книги на стол. 12. Они пришли послушать лекцию о космическом полете. 13. Они пошли в студенческий клуб. 14. Лекция закончилась. 15. Она выучила урок. 16. Она переделалась. 17. Дети умылись. 18. Люди поняли. 19. Услышав эту новость, они (ж. р.) очень обрадовались. 20. Он написал письмо. 21. Он закрыл окно. 22. Я закрыла дверь. 23. Я перевела предложение. 24. Он прочел лекцию о Премчанде. 25. Вернувшись домой, мы взяли свои вещи. 26. Мы послали ему русско-хинди словарь. 27. Он встал со своего места. 28. Кто это сказал? Она это сказала. 29. Кто пришел? Пришел мой товарищ. 30. Кто написал это письмо? Это письмо написала моя сестра. 31. Ты отправил письмо? Да, я отправил письмо.

अभ्यास ४। वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर इनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. जब वह हमारे घर आया तो घर में कोई न था। २. जब हम स्टेशन पहुँचे तो गाड़ी खड़ी थी। ३. जब पिता जी ने मुझे अनुमति दी तो मैं टिकट ख़रीदने

गया। ३. जब वह टिकट—घर के पास पहुँचा तो देखा कि वहाँ बहुत भीड़ है। ५. जब उन्होंने अपने यहाँ आने का निमंत्रण दिया तो हम राजी हुए। ६. जब हम उनके साथ जाने के लिये राजी हुए तो वे बहुत खुश हुए। ७. जब हमारी छुट्टियाँ आरम्भ हुईं तो मैं अपनी नानी (бабушка) के यहाँ कलखोज में गई। ८. जब गर्मियों में छुट्टियाँ आरम्भ होती हैं तो अधिकांश लोग दर्शनीय स्थानों की यात्रा पर जाते हैं। ९. हम जब खाली रहते हैं तो हमेशा नगर के बाहर एक गाँव में जाते हैं। १०. जब मैंने अपना उद्देश्य बताया तो उसने अनुमति दी।

अभ्यास ५। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Когда она вернулась, у нее в руках была книга. „Дайте это своей дочери“.— сказала она. 2. Когда пришло письмо от нашего товарища, то мы все очень обрадовались. 3. Когда поезд подошел к станции, то мы увидели, что на платформе очень много народу. 4. Когда я согласилась помочь ей, она очень обрадовалась. 5. Когда я дал ему тридцать пайс, он поблагодарил меня. 6. Когда поезд остановился (रुकना *न*), несколько человек вышли из вагона. 7. Когда мой брат вернется из поездки, мы с ним обязательно придём к Вам. 8. Когда я был готов к отъезду, отец вызвал тонгу и мы все поехали на станцию. 9. Когда я пробрался в вагон, то увидел, что там нет ни одного свободного места. 10. Когда поезд подошел к перрону, то на платформе я увидел своего друга.

अभ्यास ६। रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. जो लोग भारत आते हैं वे ताज महल को देखने जरूर जाते हैं। २. जो वचन मैंने आप को दिया उसको जरूर पूरा करूँगा। ३. जो फ़ैसला तुमने किया वह सही है। ४. जिस रफ़्तार से ये गाड़ियाँ जाती हैं वह उतनी बड़ी नहीं है। ५. वह डिब्बा जिस में कुली मेरे लिये जगह की खोज करने लगा स्त्रियों के लिये था। ६. जिस उद्देश्य से मैं वहाँ जाऊँगा मैं आप को बताऊँगा। ७. शिमला में जिस की जलवायु (климат) बड़ी अच्छी है गर्मियों में बहुत—से लोग आराम करने आते हैं। ८. मैं शीघ्र ही वापस आऊँगा, यह कहकर मैं रेलगाड़ी में चढ़ा जो सीधा (прямо) दिल्ली जाती थी। ९. मैंने उस व्यक्ति की जगह ली जो लखनऊ स्टेशन पर उतरा।

अभ्यास ७। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Кули, которого я позвал, стал искать в вагоне свободное место. 2. Заводской клуб, в котором будут выступать участники

художественной самодеятельности, находится недалеко. 3. Поезд, в котором вы хотите ехать, отходит в 9 часов утра. 4. Эти люди, которые стоят в очереди, хотят купить билет в вагон второго класса. 5. Кули, которого я позвал, с трудом пробрался в вагон. 6. Место, которое они мне дали, было у окна. 7. На деньги, которые она мне дала, я купил билет на футбольный матч. 8. Когда начал падать снег, мы все были дома. 9. Когда поезд стал отходить от станции, то я вспомнил, что не взял адрес своего товарища, который живёт в Самарканде. 10. Они стали искать работу. 11. Мы стали связывать свои вещи и готовиться к отъезду. 12. Поезд стал медленно двигаться. 13. Стало светать. 14. Поезд повернул и стал набирать скорость. 15. Я начал искать нужную мне статью в библиотеке университета. 16. Они начали становиться в очередь. 17. Она стала искать свободное место, чтобы положить свои вещи. 18. В вагоне было много свободных мест. 19. Я обещал ему вернуться вовремя. 20. Они пришли на вокзал встречать нас.

अभ्यास ८। “एक रेल यात्रा की कहानी” शीर्षक के टेक्स्ट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ९। “मास्को की यात्रा” शीर्षक से एक कहानी लिखिये।

अभ्या १०। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके वाक्य बनाइये:

सामान बाँधना, सम्भालना, रफ्तार बढ़ाना, सरकना, छूटना, हम को लेने आना, निर्मांत्रण देना, विदा लेना, खोज करना, रुखसत करना।

अभ्यास ११। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये:

1. Начались каникулы. 2. Мы решили поехать в Ленинград. 3. Мой товарищ, который живёт в Фергане, пригласил меня к себе. 4. Я с радостью согласился. 5. Это очень легкое дело. 6. С большим трудом я купил билет на концерт индийских артистов. 7. Поезд отходит в семь часов. 8. На платформе было много народу. 9. Я попрощался с родителями и поехал на станцию. 10. Перед моим окном стоял человек, которого я не знал. 11. Он сошел с поезда. 12. Здесь очень красивая природа. 12. Я был растерян. 13. Вскоре он пришел и сказал: „Мы решили ехать поездом“. 14. В поезде, идущем в Самарканд, было мало народу. 15. Я дал вам слово. 16. Они согласились. 17. Я хочу пригласить вас прийти к нам. 18. Во время каникул мы ездим по

Сказуемое, выраженное непереходным глаголом, согласуется с подлежащим. Например:

हम आये हैं — мы пришли

गाड़ी पहुँची है — поезд прибыл

Сказуемое, выраженное переходным глаголом, согласуется с прямым дополнением, так как подлежащее стоит с послелогом деятеля *ने*.

मैं ने पुस्तक पढ़ी है। Я прочёл (прочла) книгу.

उस ने यह चिट्ठी लिखी है। Он(а) написал(а) это письмо.

हम ने यह समाचार सुना है। Мы слышали это сообщение.

उन्होंने खाना खाया है। Они пообедали.

Если прямое дополнение стоит с послелогом *को* или вообще отсутствует, то сказуемое принимает нейтральную форму. Например:

हम ने इस कहानी को पढ़ा है। Мы прочли этот рассказ.

मैं ने तुम को लिखा है। Я написал(а) тебе.

उन्होंने लिखा है कि अभी तक कुछ मालूम नहीं है।

Они написали, что до сих пор ничего не известно.

Такие выражения, как *стало известно*, *получено сообщение*, *газета пишет* и т. д. передаются в языке хинди настоящим совершенным временем. Например:

मालूम हुआ है — стало известно ...

ख़बर मिली है — получено сообщение ...

समाचार प्राप्त हुआ है — получено сообщение ...

समाचार — पत्र ने लिखा है — газета пишет ...

समाचार — पत्र ने लिखा है कि सोवियत विद्यार्थियों का प्रतिनिधि — मंडल दिल्ली पहुँचा है।

Газета пишет, что делегация советских студентов прибыла в Дели.

मालूम हुआ है कि सोवियत प्रतिनिधि — मंडल भारत की चार दिन की यात्रा के बाद आज राजधानी में लौट आया।

Стало известно, что советская делегация после четырехдневной поездки по Индии сегодня вернулась в столицу.

Отрицательная форма настоящего совершенного времени глагола образуется с помощью отрицания *नहीं*. Например:

वह अभी तक नहीं आया है।

Он до сих пор не пришел.

उस ने अभी तक कुछ नहीं किया है।

Он(а) до сих пор ничего не сделал(а).

ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА मिलना

Глагол मिलना непереходный. Он имеет много значений.

1. В значении *доставаться, быть полученным, быть найденным* глагол मिलना управляет дополнением посредством послелога को. Например:

मुझ को एक चिट्ठी मिली।

Я получил письмо (букв.: мне досталось письмо)

मैं ने तलाश किया परन्तु वह मुझ को नहीं मिला।

Я искал, но не нашел его (букв.: он не достался мне).

2. В значении *встретиться с кем-либо преднамеренно* मिलना требует к дополнению послелога से, а *встретиться с кем-либо случайно* — послелога को. Например:

मैं उस से मिला। Я встретился с ним.

मैं अपनी बहन से मिला। Я встретился со своей сестрой.

वह मुझ को मिला। Он встретился мне.

उस को एक लड़की मिली। Ему встретила девушка.

3. Деепричастие от глагола मिलना — मिलकर имеет значение *вместе, сообща*. Например:

हम सब मिलकर उस की सहायता करते हैं।

Мы все сообща помогаем ему.

वे सब मिलकर अपने साथी के पास जायेंगे।

Они все вместе пойдут к своему товарищу.

भारत की राजधानी

दिल्ली भारत की राजधानी है। यह उत्तरी भारत में यमुना के किनारे पर स्थित है। दिल्ली भारत के प्राचीन नगरों मेंसे है।

पहले इसका नाम इन्द्रप्रस्थ था। पर महाराजा पृथ्वीराज के समय में इसका नाम दिल्ली पड़ा, इसके बारे में एक कहानी भी प्रसिद्ध है। एक साधु न पृथ्वीराज से एक लोहे

की कील पृथ्वी में गाड़ने को कहा और बताया कि इस कील के शेषनाग के फन में गड़ने से राज्य अटल हो जायेगा। परन्तु राजा ने विश्वास न करके कील हिलाकर ढीली की। “ढीली” बिगड़ कर “दिल्ली” बनी। कुछ भी हो, दिल्ली नाम पृथ्वीराज के समय से पड़ा। पृथ्वीराज दिल्ली का अन्तिम हिन्दू राजा था। उसके बाद मुहम्मद ग़ोरी ने भारत में मुस्लिम राज्य की नींव डाली। दिल्ली अनेक अफ़गान, पठान, मुग़ल, तुर्क और अन्य मुस्लिम बादशाहों की राजधानी रही। अंग्रेज़ों ने भी दिल्ली को ही राजधानी बनाया। इस प्रकार जब से दिल्ली बसी है तमी से इसका महत्व रहा है।

दिल्ली ने अनेक युद्ध, लूट-खसोट की कई घटनाएँ देखी हैं। दिल्ली अनेक बार उजड़ी है और अनेक बार बसी भी है।

दिल्ली दो भागों में विभाजित है: पुरानी दिल्ली और नई दिल्ली। नई दिल्ली की नींव अंग्रेज़ों ने रखी।

दिल्ली हमेशा भारत की राजधानी रही है। इस लिये यहाँ पर बहुत-से दर्शनीय स्थान हैं। राजा-महाराजाओं और बादशाहों ने अपने यश के लिये अनेक स्थानों पर अच्छी-अच्छी वास्तुकला का निर्माण किया है। पुरानी दिल्ली में प्राचीन समय का पुराना क़िला, लाल क़िला, जामा-मस्जिद देखने योग्य हैं। लाल क़िला बाहर से भी और अन्दर से भी देखने योग्य है। यह एक संग्रहालय भी है जहाँ भिन्न-भिन्न समय की वस्तुएँ इकट्ठी हुई हैं।

नई दिल्ली में आधुनिक काल की देखने योग्य वस्तुएँ संसद-भवन और राष्ट्रपति-भवन हैं जिन का निर्माण अंग्रेज़ों ने कराया है। छोटे-छोटे स्थान जैसे जन्तर-मन्तर,

मुग़ल गार्डन, कनाट प्लेस, ओखला, अन्य-अन्य सुन्दर स्थान हैं। इन्डिया गेट और उस की चारों तरफ़ की हरियाली, फ़ौवारे व नहरें भी देखने योग्य हैं।

दिल्ली व्यापार का केन्द्र भी है। यहाँ पर कपड़े आदि के मिल व कारखाने हैं। सब्ज़ी व फलों की बड़ी मंडी है। दिल्ली का मुख्य बाज़ार चाँदनी चौक है। यह बाज़ार चौड़ा है। पहले इसके बीच से होकर नहर बहती थी परन्तु अब बड़ी चौड़ी सड़क बन गई है। बाज़ारों में हमेशा भीड़ रहती है।

दिल्ली में कई रेलवे लाइनें आकर मिलती हैं। अतः यह एक बड़ा जंक्शन भी है। दिल्ली में दो हवाई अड्डे भी हैं। एक पालम हवाई अड्डा, जो छावनी में है और दूसरा सफ़दरजंग का हवाई अड्डा, जो नगर के भीतर है।

दिल्ली की जन संख्या २० लाख से अधिक है।

टेकस्ट की टिप्पणी:

В языке хинди широко распространены повторы слов как средство выражения усиления. В повторах могут выступать все части речи. Так например, повторение прилагательных имеет усиительное значение, оно придает прилагательному большую силу и выразительность.

Такие сочетания прилагательных можно переводить на русский язык повторами прилагательных, заменой первого прилагательного наречием *очень* или формой превосходной степени. Например:

अच्छा-अच्छा *хороший-хороший, очень хороший, самый хороший*

अभ्यास १। निम्नलिखित शब्द-योजनाओं की क्रियाओं के पूर्ण वर्तमान कालिक रूप बनाइये :

पुस्तक लाना, देश की यात्रा करना,
घर वापस आना, अपने पास आने का निमंत्रण देना,
रेल में चढ़ना, जाने की तैयारी करना।

अभ्यास २। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका रूसी में अनुवाद कीजिये (शब्दकोश की सहायता से) :

१. उसने मुझे तुम्हारे पास भेजा है। २. मैंने सुना है कि वह डाक्टर बना है। ३. मैं तुम्हारे लिये एक गिलास जेली लाया हूँ। ४. जानते हो, मैं इस समय क्यों आया हूँ? मैं तुम्हें एक खबर सुनाने आया हूँ। ५. देखिये, वह आपके साथ झगड़ा करने के लिये आया है। ६. उस ने कहा “ राजकुमारी ने आप लोगों को बुलाया है, चलिये ”। ७. बहुत देर से मैंने खाया नहीं है। ८. मैंने तुम्हारे इन्तज़ार में अभी तक चाय नहीं पी है। ९. हमने भारत के बहुत-से नगर देखे हैं। १०. साहब, उन्होंने हमारे टिकटों पर तो जहाज़ छूटने का समय दो बजे लिखा है। ११. मैंने सोचा कि शायद उन्होंने अपनी सहेली को आमंत्रित किया है और वह अभी आती है, पर अचानक मैं आया हूँ, इस से इनका प्रोग्राम गड़बड़ हो गया है। १२. हमने बड़ी कठिनाई से आपका फ़ोन नंबर हासिल किया है। १३. इतने में उनकी स्त्री आकर उनके सामने खड़ी हो गई और बोली—दीनानाथ आप से मिलने आया है। १४. मंत्री ने विनय से सिर झुकाया और धीरे से जवाब दिया—मैंने उनकी कृतियाँ सुनी हैं और इसके बाद यह नामावली तैयार की है। १५. उसने कहा—बाहर आँधी चलने लगी है। १६. उसको मैंने अभी खिलाया है। १७. उसके मित्र ने उस से पूछा—तुम क्या लाये हो? १८. मालूम हुआ है, कि भारत सरकार ने ख़ाद्य तेल के निर्यात को सीमित किया है। कुछ किस्म के तेलों के निर्यात को बहुत कम किया है।

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Мы только сегодня приехали из Дели. 2. Девочки позвали её, и она бросив (छोड़ना) работу, пошла к ним. 3. Посмотри, что она мне дала. 4. Мы только что победили. 5. Я слышала, что Вы хотите написать роман о нашем колхозе. 6. Газета пишет, что международный форум (सम्मेलन) молодежи (युवक) и студентов начался. 7. Они пригласили меня и дали свой адрес (पता). 8. Мы тоже выучили урок по языку хинди. 9. Премчанд написал несколько романов. 10. Они видели знаменитый Тадж махал.

अभ्यास ४। “ भारत की राजधानी ” शीर्षक के टेकस्ट मेंसे उन सब वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल कर लिखिये जिन में पूर्ण वर्तमान काल का प्रयोग हुआ है और उन का रूसी में अनुवाद कीजिये।

अभ्यास ५। निम्नलिखित क्रियाओं का प्रयोग करके वाक्य बनाइये। क्रियाओं को पूर्ण वर्तमान काल में लिखिये :

देखना, लिखना, तैयारी करना, निमंत्रण देना, छूटना, पहुँचना, अटल हो जाना, गाड़ना, उजड़ना, बसना, इकट्ठा होना, नीव डालना, निर्माण करना, हिलाना, मिलना।

अभ्यास ६। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Столица Индии—Дели разделён на две части: Новый Дели и Старый Дели. 2. В Новом Дели много современных зданий. 3. Он не поверил мне. 4. Дели расположен на севере (उत्तर) Индии. 5. Через город течет маленькая речка. 6. Посмотри, сколько в аэропорту собралось людей. 8. Кремль красив снаружи и изнутри. 8. В этом музее собраны вещи различных времен. 9. Население Ташкента составляет более одного миллиона человек. 10. С тех пор, как мы приехали сюда, мы ни разу не видели её. 11. Перед зданием театра имени Навои стоит большой красивый фонтан. Вокруг него много цветов и зелени. 12. В Индии вокруг каждого здания много цветов. 13. Они пошли на текстильную фабрику, там разделились на две группы и стали осматривать её. 14. Рабочие заложили фундамент большого пятиэтажного дома. 15. Они заложили фундамент школы. 16. Англичане заложили фундамент Нового Дели. 17. Эти рабочие построили здание университета. 18. В древнее время Самарканд был одним из центров торговли. 19. После войны значение этого города возросло (बढ़ जाना न्प.). 20. Колхозники построили большое здание клуба, в котором теперь будут проходить собрания, вечера вопросов и ответов. 21. Во время войны они видели много случаев грабежа. 22. Вы видели этот инцидент? Нет, я не видел этого инцидента. 23. Эта книга достойна того, чтобы ее прочесть. 24. Эти фильмы достойны того, чтобы посмотреть их.

अभ्यास ७। “भारत की राजधानी” टेक्स्ट के अनुसार निम्नलिखित प्रश्नों के उत्तर दीजिये :

1. प्राचीन समय में दिल्ली का नाम क्या था ?
2. किस समय से दिल्ली नगर का यह नाम पड़ा ?
3. इस बारे में कौनसी कहानी प्रसिद्ध है ?
4. अन्तिम हिन्दू राजा कौन था ?
5. पुरानी दिल्ली में देखने योग्य क्या-क्या चीजें हैं ?

६. नई दिल्ली की नींव किसने डाली ?
७. नई दिल्ली में देखने योग्य क्या-क्या चीजें हैं ?
८. लाल किले में क्या-क्या इकट्ठा हुआ है ?
९. दिल्ली की जन संख्या कितनी है ?

अभ्यास ८। “भारत की राजधानी” टेकस्ट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ९। “ताशकन्द-उजबेकिस्तान की राजधानी है” शीर्षक से एक लेख लिखिये।

अभ्यास १०। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये :

1. Вскоре я встретила с ним. 2. Ты встречаешься с ней? Да, я встречаюсь с ней. Нет я не встречаюсь с ней. 3. Он встретился со своим сыном. 4. В заводском клубе встретились инженеры и рабочие заводов нашего города. 5. Космонавты несколько раз встречались с иностранными делегациями. 6. Она встретила человека, который помог ей. 7. В Индии встречаются такие фрукты и овощи, которых нет в Средней Азии. 8. Сегодня они получили первое письмо из Москвы. 9. Ты получила разрешение поехать с нами в деревню? Да, отец разрешил мне ехать с вами. 10. Отсталые страны получают большую помощь от Советского Союза. 11. Смотри, мы получили газету „Хиндустан“. 12. Я приехал в Москву через Ташкент. 13. Эта река течёт через центральную улицу города.

अभ्यास ११। निम्नलिखित संख्याएँ याद कीजिये :

इकासी, बयासी, तिरासी, चौरासी, पचासी, छियासी, सत्तासी, अठासी, नवासी, नब्बे, इकानवे, बानवे, तिरानवे, चौरानवे, पचानवे, छियानवे, सत्तानवे, अठानवे, नितानवे, सौ।

इक्कीसवाँ पाठ

ПРЕДПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

पूर्व भूतकाल

Предпрошедшее время глаголов образуется сочетанием простого причастия совершенного вида спрягаемого глагола с простой формой прошедшего времени глагола **होना**.

क्रिया "आना" के पूर्व भूतकालिक रूप

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं आया था	हम आये थे	मैं आई थी	हम आई थीं
मध्यम	तू आया था	तुम आये थे	तू आई थी	तुम आई थीं
अन्य	यह आया था	आप आये थे	यह आई थी	आप आई थीं
	वह आया था	वे आये थे	वह आई थी	वे आई थीं

Предпрошедшее время обозначает действие, которое произошло и закончилось в прошлом, и с тех пор прошел какой-то отрезок времени или совершилось какое-то другое действие. Например:

पिछले साल हमारे देश में भारत के राष्ट्रपति आये थे।

В прошлом году в нашу страну приезжал президент Индии. Агस्त में हम मास्को गये थे।

В августе мы ездили в Москву.

आज रात को बारिश हुई थी।

Сегодня ночью прошел дождь.

Действие, выраженное предпрошедшим временем может быть совершено в прошлом году, месяце, неделе, вчера и даже сегодня утром, если речь об этом ведется днем или вечером. Обстоятельства времени не всегда ставятся для уточнения действия и тогда сама глагольная форма подчеркивает давность действия. Например:

मेरे पिता जी ने मुझे बताया था।

Мой отец говорил мне.

मैं अपने मित्र के यहाँ गया था।

Я ходил к своему товарищу.

Предпрошедшее время употребляется также для обозначения действия, которое предшествовало какому-то другому действию. Например:

जब वह आया तो मैंने खाना खाया था।

Он пришёл, когда я пообедал.

उसने मुझे एक रुपया दिया था पर मैंने उसे खो दिया।

Он дал мне одну рупию, но я потерял её.

Предпрошедшее время может обозначать два или несколько последовательных или одновременных действий, происшедших в в прошлом. Например:

उसका जीवन तब से शुरू हुआ था जब वह पहली बार सुन्दरलाल से मिली थी।

Её жизнь началась с того момента, когда она впервые встрети-
лась с Сундарлалом.

उन दिनों लायलपुर अभी आबाद होना आरम्भ हुआ था। बहुत-से पंजाबी इधर आकर आबाद हो गये थे। इन में से एक परिवार श्री दीनानाथ का भी था। पहले इनके एक सम्बन्धी लायलपुर आये थे और उन्होंने ही इनको यहाँ बुलाया था। दीनानाथ ने लायलपुर पहुँचकर एक छोटी-सी दुकान खोली थी।

В те дни Лаялпур только начал заселяться. Там поселилось очень много пенджабцев. Среди них была и семья Динанатха. Сначала в Лаялпур приехал один его родственник, он то и пригласил их сюда. Приехав в Лаялпур, Динанатх открыл маленький магазин.

Отрицательная форма предпрошедшего времени глагола образуется с помощью отрицаний **न** или **नहीं**. Она указывает на то, что действие в прошлом не происходило вообще или же ещё не совершилось к какому-то моменту в прошлом. Например:

उसने ऐसा सुन्दर नगर पहले कभी नहीं देखा था।

Она никогда прежде не видела такого красивого города.

वह अभी तक स्कूल नहीं गई थी।

Она ещё не уходила в школу.

Сказуемое, выраженное непереходным глаголом, согласуется с подлежащим в роде и числе. Например:

भारतीय कलाकार उज्बेकिस्तान आये थे।

Индийские артисты приезжали в Узбекистан.

तुम वहाँ क्यों गई थीं?

Ты зачем ходила туда?

Сказуемое, выраженное переходным глаголом, согласуется с прямым дополнением в роде и числе, так как подлежащее стоит с послелогом деятеля **ने**. Например:

दो साल पहले उसने काम करना छोड़ा था।

Он бросил работу два года назад.

उसने आने का वचन दिया था।

Она обещала прийти.

При отсутствии прямого дополнения сказуемое ставится в нейтральной форме. Например:

मेरे शिक्षक ने बताया था।

Мой учитель говорил.

Предпрошедшее время переводится на русский язык прошедшим временем совершенного вида, а ещё чаще прошедшим временем несовершенного вида. Об этом следует помнить при переводах с русского языка на хинди, чтобы правильно выразить форму времени глагола. Сравните:

वह गर्मियों में हमारे यहाँ आया था।

Он приезжал к нам летом.

वह अक्सर हमारे यहाँ आता था।

Он часто приезжал к нам.

जब मैं उनके यहाँ आया तो वह नौकरी से लौटा था।

Он (уже) пришёл с работы, когда я пришёл к ним.

प्रेमचंद

प्रेमचंद भारत के एक मशहूर लेखक हैं जिनकी रचनाओं ने हिन्दी साहित्य में एक नया अध्याय आरम्भ किया था।

प्रेमचंद का जनम बनारस से चार-पाँच मील दूर लमही नामक गाँव में ३१ जुलाई १८८० को एक गरीब परिवार में हुआ था। उनके पिता का नाम अजायबलाल श्रीवास्तव और माता का नाम आनन्दीदेवी था। अजायबलाल श्रीवास्तव मुंशी थे एक डाकखाने में काम करते थे। मुंशी जी ने अपने बेटे का नाम धनपतराय रखा। परन्तु उनके भाई ने अपने भतीजे को नवाबराय नाम दिया। लड़का स्कूल में धनपतराय रहा और घर में नवाबराय। पर संसार में वे प्रेमचंद के नाम से प्रसिद्ध हैं। भारत में उनको उपन्यास सम्राट प्रेमचंद भी कहते हैं।

प्रेमचंद का बचपन गरीबी में गुजरा। पाँच साल की अवस्था में एक मौलवी के घर में पढ़ने लगे। इसके बाद बनारस के एक कालेज में पढ़ने लगे। बनारस उनके गाँव से पाँच मील दूर था। फिर भी वे प्रतिदिन पैदल चलकर बनारस पढ़ने जाते थे। उन में शिक्षा प्राप्त करने की लगन थी। और पढ़ने में तेज थे। साहित्य में विशेष रुचि लेते थे।

जब प्रेमचंद की अवस्था आठ वर्ष की थी उनकी माता की मृत्यु हो गई। १५ वर्ष की आयु में उनका विवाह हो गया। विवाह के बाद ही उनके पिता की मृत्यु हो गई। सारे परिवार का बोझ प्रेमचंद के कंधों पर पड़ा। पढ़ाई रुक गई। पहले ट्यूशन करते थे बाद में उनका परिचय एक स्कूल के अध्यापक से हो गया। जिसके सिफ़ारिश से उन्नीस रुपये मासिक पर नौकरी मिली। अब प्रेमचंद को अपनी शिक्षा पुनः आरम्भ करने का अवसर मिला और उन्होंने बी० ए० परीक्षा पास की। बी० ए० होने के बाद वे उत्तर प्रदेश के शिक्षा विभाग में डिप्टी इन्स्पेक्टर बने।

प्रेमचंद को लिखने का शौक बचपन से था। प्रारम्भ काल में वे उर्दू में लिखते थे। उनकी उर्दू कहानियों का पहला संग्रह “सोज़े वतन” के नाम से प्रकाशित हुआ था। उसकी सब प्रतियाँ प्रेमचन्द के सामने ही अंग्रेज़ शासकों ने जलाईं। उस समय वे नवाबराय के नाम से मशहूर थे परन्तु इस घटना के बाद १९१० से उन्होंने अपना उपनाम प्रेमचंद रखा और १९१३ से हिन्दी में लिखने लगे।

उनका प्रथम हिन्दी कथा-संग्रह “सप्त-सरोज” जून १९१७ में और प्रथम हिन्दी उपन्यास “सेवासदन” १९१८ में प्रकाशित हुआ था। १९२३ में उन्होंने काशी में सरस्वती प्रेस खोला। तब तक उनके तीन कहानी-संग्रह, दो उपन्यास

और एक नाटक प्रकाशित हुए थे। १९३० में उन्होंने सरस्वती प्रेस से “हंस” मासिक पत्रिका निकालना शुरू किया। १९३६ में प्रेमचंद की चोटी की रचना—उपन्यास “गोदान” प्रकाशित हुआ। इस उपन्यास ने प्रेमचंद के “उपन्यास सम्राट” उपाधि को सार्थक बनाया। प्रेमचंद ने अपनी रचनाओं में सामाजिक और राजनीतिक समस्याएँ उपस्थित की हैं। उनमें विधवा, अनमेल विवाह, दहेज प्रथा, मध्यम वर्ग की स्थिति, किसानों का जीवन, उनकी सामाजिक और आर्थिक स्थिति तथा अन्य समस्याएँ मिलती हैं।

१९३६ में प्रगतिशील लेखक संघ स्थापित हुआ था। उसके अध्यक्ष प्रेमचंद बने। प्रगतिशील लेखक संघ की पहली सभा लखनऊ में हुई। इस सभा की अध्यक्षता प्रेमचंद ने की। इस के कुछ महीने बाद ८ अक्टूबर १९३६ को प्रेमचंद की मृत्यु हुई।

प्रेमचंद ने अपनी ५६ वर्ष की अल्पायु में १० उपन्यास, लगभग ३०० कहानियाँ और ३ नाटक लिखे हैं। जिनकी भाषा सरल, सरस और मुहावरेदार है।

अभ्यास १। निम्नलिखित शब्द—योजनाओं की क्रियाओं के पूर्व भूतकालिक रूप बनाइये :

समय पर पहुँचना
गाड़ी से उतरना
शीघ्र वापस आना

परीक्षा पास करना
भारत की यात्रा करना
विदा लेना।

अभ्यास २। वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल कर लिखिये और इनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. “आप को याद है, आप ने पिछले साल मुझे एक वचन दिया था?” “मुझे कुछ याद नहीं। मैंने कोई वचन नहीं दिया था।” २. उसने हज़ारों पहाड़ी (горца) देखे थे पर ऐसा पहाड़ी आज तक न देखा था। ३. यह वह आदमी था जिसे भाई

ने उसकी सहायता के लिये भेजा था। ४. शाम के समय जब लड़की खाना लेकर आयी तो अपने साथ एक दीया (светильник) लाई। कपूर साहब कल अंधेरे में (в темноте) सोये थे। ५. उसने पूछा “कल भात (варёный рис) किसने पकाया था? ऐसा भात मैंने कभी नहीं खाया था”। लड़की बोली “कल मैंने पकाया था।” ६. उन्होंने जो कहा था वह मैंने तुम से कहा। ७. बच्चे ने अपना आधा खाना भी समाप्त न किया था जब मैं आई। ८. सुबह वह खाली हाथ घर से निकला था और खाली हाथ ही लौटा। ९. वह उस जगह पर पहुँचा जहाँ औरत गिरी थी (падать) १०. लड़कियाँ एक-एक कपड़ा देखती थीं और हैरान (удивлённый) होती थीं—ऐसे कपड़े उन्होंने आज तक न देखे थे। ११. एक औरत उसे वह चीज़ देकर गई थी जो कहीं नहीं मिलती थी। १२. उसने यह न बताया था कि उनका बेटा कहाँ है। १३. उस दिन तुम्हारे नाम पर जो चिट्ठी आई थी कहाँ से आई थी?

अभ्यास ३। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Я приглашал её, но она не пришла. 2. Мы обещали, что обязательно встретимся с ними сегодня вечером. 3. Когда они пришли на вокзал, поезд прибыл. 4. Вчера вечером мы решили, что сегодня утром пойдём в музей искусств, но мы не пошли в музей. Мы ходили смотреть новый фильм. 5. Люди, которые приходили встретиться с ним, не видели его более двух лет. 6. Я пришёл сюда с большой надеждой (आशा ж.), а ты не хочешь согласиться ехать со мной. 7. Когда я пригласил его, как (कितना) он обрадовался. 8. В тот день Карим спрашивал меня: “Что случилось? Ты не ходишь к нему, а он не приходит к тебе.” 9. Мы никогда прежде не видели такое зрелище (दृश्य म.). 10. Я пришла сюда, чтобы встретиться со своей подругой.

अभ्यास ४। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर इनका अनुवाद कीजिये :

१. वह मेरे पास आया और अपना हाथ मेरे कंधे पर रखकर बोला “मैं इसका नाम सीता रखना चाहता हूँ।” २. मैं खुश हूँ कि आप से मिलने का अवसर मिला। ३. जब उस की अवस्था तीन साल की थी तो उसकी माता की मृत्यु हुई। ४. प्रेमचंद ने हजारों कहानियाँ और सैकड़ों छोटे-मोटे उपन्यास इसी अवस्था में पढ़े थे। यह सारा साहित्य उर्दू का था। ५. धनपत का विवाह जब हुआ था तब वह १५ साल का था। ६. जिस लड़की से उसका विवाह हुआ था, वह उसको कभी पसन्द नहीं आई। ७. प्रेमचन्द के उपन्यास “गोदान” का अनुवाद उजबेकी भाषा में हुआ है। ८. प्रेमचन्द के बहुत-से कहानी-संग्रह सोवियत संघ में प्रकाशित हुए हैं।

६. उसको विदेशी भाषा सीखने का बड़ा शौक़ है। १०. उसका सारा जीवन गरीबी और बीमारी में गुज़रा। ११. उसका जनम एक मज़दूर परिवार में हुआ था। १२. लेखक और कवि अधिकतर अपनी रचनाओं पर अपने उपनाम लिखते हैं। १३. बनारस गंगा के किनारे पर स्थित है। उसके और दो नाम हैं—काशी और वराणासी। १४. उत्तर प्रदेश का मुख्य नगर लखनऊ है। यह नगर उसका राजनीतिक केन्द्र भी है। १५. वह प्रति दिन दस किलोमीटर तक पैदल चलता है। पैदल चलना उसे अच्छा लगता है। १६. उसे दस रुपये मासिक पर एक अच्छी नौकरी मिली। १७. डाकखाने जाकर मेरे लिये लिफाफे (कॉन्वर्ट) और टिकट (मार्का) लाओ। १८. वह हमेशा भारतीय जनता का राजनीतिक और आर्थिक स्थिति में रुचि लेता है। १९. मैं हिन्दी साहित्य में रुचि लेता हूँ। २०. मुझे यह काम पूरा करने का अवसर मिला। २१. हमारे पुस्तकालय में प्रेमचन्द की कहानियों की कई प्रतियाँ हैं। २२. प्रेमचन्द १९३६ में प्रगतिशील लेखक संघ के अध्यक्ष बने थे।

अभ्यास ५। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. प्रेमचन्द был жителем деревни и поэтому много писал о жизни и положении крестьян. 2. В своих рассказах писатель поднимал вопросы о жизни вдов, о системе приданного. 3. За свою короткую жизнь он написал много хороших романов. 4. Вершиной творчества Премчанда был роман „Жертвенная корова.“ 5. Чтобы издавать свои рассказы, он открыл типографию. 6. Первый сборник рассказов Премчанда был опубликован в 1910 году. 300 экземпляров этого сборника англичане сожгли. 7. Я хотел получить один экземпляр этого рассказа, но он мне не достался. 8. Вначале Премчанд писал свои рассказы под именем Навабрай, но когда англичане сожгли все экземпляры его сборника, он изменил свое имя. 9. Многие рассказы Премчанда переведены на языки народов Советского Союза. 10. Председателем собрания, на котором мы присутствовали, был современный прогрессивный писатель Индии Яшпал (यशपाल). 11. Я буду иметь возможность прийти к вам. 12. Когда родители умерли, на его плечи свалилось бремя всей семьи. 13. Вы устроились на работу? Да, я устроился на работу. Сколько рупий в месяц будете получать? 40 рупий. 14. Вся его жизнь прошла в бедности.

अभ्यास ६। इन प्रश्नों के उत्तर दीजिये :

१. प्रेमचन्द का जनम कब हुआ था ?
२. प्रेमचन्द का जनम कहाँ हुआ था ?

३. प्रेमचन्द के पिता कौन थे ?
४. प्रेमचन्द कब पढ़ने लगे ?
५. उनका पहला अध्यापक कौन था ?
६. क्या प्रेमचन्द पढ़ने में तेज थे !
७. उनका विवाह कब हुआ था ?
८. प्रेमचन्द की पढ़ाई क्यों रुकी थी ?
९. पहला कहानी-संग्रह किस नाम से प्रकाशित हुआ था , उसका क्या हुआ ?
१०. प्रेमचन्द की चोटी की रचना कौनसी है ?
११. प्रेमचन्द ने अपनी कहानियों और उपन्यासों में कैसी समस्याएँ उपस्थित की हैं ?
१२. प्रेमचन्द पहले किस भाषा में लिखते थे ?
१३. उनकी रचनाओं की भाषा कैसी है ?
१४. प्रगतिशील लेखक संघ की पहली सभा की अध्यक्षता किसने की थी ?
१५. प्रेमचन्द की मृत्यु कब हुई ?

अभ्यास ७। “प्रेमचन्द” शीर्षक के टेकस्ट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ८। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

НА РОДИНЕ ПРЕМЧАНДА

Деревня Ламхи, в которой родился Премчанд, находится в пяти милях от Бенареса. Во время своей поездки по городам северной Индии, мы посетили и эту маленькую деревню. В ней живёт около 200 человек. В центре деревни мы увидели небольшой двухэтажный (दोमंजिला) дом. Он был пуст. Двери и окна закрыты. В доме сейчас никто не живёт. Рядом с домом находится маленькая площадь. На ней хотят построить памятник Премчанду. Строительство памятника еще не началось, но его проект (नक्शा) готов.

— Живёт ли сейчас кто-нибудь из родственников (सम्बन्धी म.) писателя в деревне? — спросили мы у жителей.

— Да, — ответили они, — здесь живёт один дальний (दूर का) родственник, но сейчас его нет в деревне. Дети Премчанда здесь не живут. У него два сына. Один из них — Амрит Рай живёт в Аллахабаде. Он тоже писатель.

Немного поговорив с жителями деревни, мы вернулись в Бенарес.

अभ्यास ६। इन शब्दों का प्रयोग करके वाक्य लिखिये :

पैदल चलना, ट्यूशन करना, कन्धे पर पड़ना, रुक जाना, गुज़रना, विशेष रुचि लेना, शौक, निकालना, अध्यक्षता करना, समस्या उपस्थित करना, नाम से प्रसिद्ध होना, जनम, प्रकाशित होना, कहानी की प्रति।

अभ्यास १०। अपने जीवन के बारे में एक कहानी लिखिये।

अभ्यास ११। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये :

1. Великий русский поэт А. С. Пушкин родился в 1779 году.
2. Премчанд родился в 1880 году в деревне Ламхи. 3. А. М. Пешков известен в мире под именем Максима Горького. 4. Мой товарищ увлекается шахматами. 5. Он много ходит пешком. 6. Я знаю, что сборник рассказов Премчанда опубликован в этом году. 7. Мой племянник работает на почте. 8. Он с детства много читает. 9. Я пришел к вам по его рекомендации. 10. Сегодня у меня была возможность пойти к ним, но я не пошел. 11. Он председательствовал на собрании прогрессивных писателей. 12. Это мой племянник. Он учится в здешнем колледже. 13. Язык произведений Премчанда очень простой.

बाईसवाँ पाठ

ПРОЦЕССИВНОЕ ПРИЧАСТИЕ

घटमान कृदंत

Процессивное причастие образуется сочетанием основы любого глагола с простым причастием совершенного вида от глагола रहना. Например:

बोलना — बोल रहा आना — आ रहा
लिखना — लिख रहा करना — कर रहा

Процессивное причастие изменяется по родам и числам.

वचन	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
एकवचन	कर रहा	कर रही
बहुवचन	कर रहे	कर रही

НАСТОЯЩЕЕ ПРОЦЕССИВНОЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

घटमान वर्तमान काल

Настоящее процессивное время глагола образуется сочетанием процессивного причастия спрягаемого глагола с простой формой настоящего времени глагола होना.

क्रिया “आना” के घटमान वर्तमान कालिक रूप

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं आ रहा हूँ	हम आ रहे हैं	मैं आ रही हूँ	हम आ रही हैं
मध्यम	तू आ रहा है	तुम आ रहे हो	तू आ रही है	तुम आ रही हो
अन्य	यह आ रहा है	आप आ रहे हैं	यह आ रही है	आप आ रही हैं
	वह आ रहा है	वे आ रहे हैं	वह आ रही है	वे आ रही हैं

Настоящее процессивное время обозначает:

1) действие, которое происходит в настоящее время, в момент речи. Например:

हम घर जा रहे हैं — мы идём домой

वह कहानी सुन रहा है — он слушает рассказ

2) действие, которое началось когда-то раньше и продолжается в момент речи. Например:

सात दिन से बारिश हो रही है।

Седьмой день идёт дождь.

पिछले छः वर्षों से मैं इसी स्कूल में पढ़ रहा हूँ।

Я учусь в этой школе шестой год.

3) действие, которое должно произойти в ближайшем будущем. Например:

शाम को हम थियेटर जा रहे हैं।

Вечером мы идём в театр.

कल वे मास्को जा रहे हैं।

Завтра они едут в Москву.

Отрицательная форма настоящего процессивного времени глагола образуется с помощью отрицания **नहीं**. Например:

बच्चा नहीं सो रहा है।

Ребёнок не спит.

Настоящее процессивное время переводится на русский язык настоящим временем глагола несовершенного вида.

ПРОШЕДШЕЕ ПРОЦЕССИВНОЕ ВРЕМЯ ГЛАГОЛА

घटमान भूत काल

Прошедшее процессивное время глагола образуется сочетанием процессивного причастия спрягаемого глагола с простой формой прошедшего времени глагола **होना**.

क्रिया “आना” के घटमान भूतकालिक रूप

पुरुष	पुल्लिंग		स्त्रीलिंग	
	एकवचन	बहुवचन	एकवचन	बहुवचन
उत्तम	मैं आ रहा था	हम आ रहे थे	मैं आ रही थी	हम आ रही थीं
मध्यम	तू आ रहा था	तुम आ रहे थे	तू आ रही थी	तुम आ रही थीं
अन्य	यह आ रहा था	आप आ रहे थे	यह आ रही थी	आप आ रही थीं
	वह आ रहा था	वे आ रहे थे	वह आ रही थी	वे आ रही थीं

Прошедшее процессивное время обозначает:

1) действие, которое происходило в определенный момент в прошлом. Например:

उस समय बच्चे सो रहे थे।

В то время дети спали.

जब वह हमारे यहाँ आई तो मैं पुस्तक पढ़ रही थी।

Когда она пришла ко мне, я читала книгу.

जब मैं दफ्तर से लौटा तो वह भोजन बना रही थी।

Когда я пришёл с работы, она готовила обед.

2) два одновременных действия, протекавших в определённый момент в прошлом. Например:

जब हम क्लब जा रहे थे तो उस समय बर्फ पड़ रही थी।

Когда мы шли в клуб, шёл снег.

जब मैं बोल रहा था तो सब ध्यान से सुन रहे थे।

Когда я говорил, все внимательно слушали.

Настоящее процессивное время может употребляться со словами *अब* *сейчас*, *теперь*, *इस समय*, *इस वक्त* *сейчас*, *в данный момент*, а прошедшее процессивное время— со словами *उस समय*, *उस वक्त* *в то время*, *в тот момент*.

Отрицательная форма прошедшего процессивного времени глагола образуется с помощью отрицания *नहीं*। Например:

जब वह बोल रहा था तो मैं नहीं सुन रहा था।

Когда он говорил, я не слушал.

वह यह नहीं समझ रहा था।

Он этого не понимал.

Прошедшее процессивное время глагола переводится на русский язык прошедшим временем глагола несовершенного вида.

कुलभूषण

हवाई जहाज में

५ अप्रैल सन् १९५८ की सुबह थी।

मैं अपने परिवार के साथ कार में बैठकर बम्बई के हवाई अड्डे की ओर जा रहा था। मेरी पत्नी और मेरी अढ़ाई वर्ष की बच्ची मेरे साथ थीं। मेरी माँ और मेरे पिता जी भी मेरे साथ थे।

सुबह की हवा ठंडी थी। कार सड़क पर चली जा रही थी। दिन का प्रकाश बढ़ रहा था। मेरे प्रस्थान का समय करीब आ रहा था।

मैं बातें कर रहा था। कभी बच्ची से, कभी पिता जी से, कभी माँ से, कभी पत्नी से।

“चिट्ठी जरूर लिखना।”

“अपने पहुँचने का तार देना।”

“तुम ने टिकट व पासपोर्ट निकाला है?”

“अब तुम चले जाओगे। छः महीने के लिये।”

बड़ों की संजीदगी का बच्ची पर भी प्रभाव दिखाई दे रहा था। वह चुप थी। रोज़ की तरह उसकी ज़बान नहीं चल रही थी।

हवाई अड्डे पर अधिक भीड़ नहीं थी। हम समय से काफ़ी पहले पहुँचे थे। सामान तुलवाकर हमने अधिकारियों के हवाले किया और चाय पीने के लिये रेस्तरां गये। मेरे भाई भी आ गये। उन्होंने गरमजोशी से हाथ मिलाया।

हवाई अड्डे पर भीड़ बढ़ रही थी।

आखिर बुलावा आया और मैंने एक बार फिर टिकट दिखाया, पासपोर्ट दिखाया, हेल्थ-सर्टिफ़िकेट दिखाया। कस्टम वालों ने मेरा सामान खुलवाया। यह सब समाप्त होने के बाद मैं कटघरे की दूसरी ओर से अपने परिवार को देख रहा था।

लाउडस्पीकर पर आवाज़ आई। लोग हवाई जहाज़ की ओर बढ़ने लगे। मैंने सब को हाथ जोड़ दिये। और भीड़ के पीछे चल पड़ा।

सीढ़ियों के ऊपर दरवाज़े के पास एक सुन्दर युवती ने मुस्कराकर कहा— “स्वागत। आप की सीट आगे दाहिनी ओर है।— नम्बर पन्द्रह।” सीट पर बैठकर मैंने बाहर देखने की कोशिश की। मगर वहाँ से बाईं ओर की खिड़की दूर थी। बहुत प्रयत्न के बाद अपने परिवार की एक झलक ही मुझे देखने को मिली, और बस।

हवाई जहाज़ का दरवाज़ा बन्द हुआ और लाउडस्पीकर से स्त्री की आवाज़ आई: “एयर इंडिया आपका स्वागत

करता है। आपके चालक श्री क हैं और आप की होस्टेस कुमारी ख और ग हैं। हम पन्द्रह हजार फ़ुट की ऊँचाई पर उड़ेंगे और हमारी रफ़्तार साढ़े तीन सौ मील प्रति घंटा होगी। बम्बई से अदन तक साढ़े छः घंटे की यात्रा होगी। अब आप सिगरेट पीना बन्द कीजिये और कमर-पेटी बाँध लीजिये। धन्यवाद।”

सामने, चालक के प्रकोष्ठ के दरवाज़े के ऊपर लाल अक्षरों में कुछ शब्द उभर आये—“सिगरेट पीना मना है। कमर-पेटी बाँधिये।” और फिर एक थर्राहट आरम्भ हुई। धीरे-धीरे बढ़कर यह थर्राहट चारों ओर फैली। हवाई जहाज़ एकाएक चलने लगा। मैंने घूमकर अपने परिवार को देखने का एक अंतिम प्रयत्न किया। पिता जी रूमाल हिला रहे थे, माता जी और मेरी पत्नी चुपचाप देख रही थीं, बच्ची मेरे छोटे भाई की गोद में उत्सुक आँखों से देख रही थी, और भाई हाथ हिला रहे थे।

अब सपाट ज़मीन थी, कुछ मकान थे, जिनके पास से जहाज़ गुज़र रहा था। हवाई अड्डे की चौड़ी सड़क हमारे नीचे से तेज़ी के साथ सरकने लगी। और तब एकाएक जहाज़ हवा में उठा।

जहाज़ की खिड़की से मैंने देखा, खिलौनों की तरह मकान और ज़मीन के हरे-पीले टुकड़े, समुद्र का नीला पानी, सब हमारे नीचे हैं और हम ऊपर उठ रहे हैं।

मैंने अपनी सीट के ऊपर का बटन धुमाकर हवा के छेद को अपनी दिशा में किया। ठंडी हवा मेरे चेहरे और गर्दन को चूमने लगी। बटन दबा कर प्रकाश को मैंने अपनी पुस्तक पर केन्द्रित किया। कमर-पेटी को खोला और पुस्तक पढ़ने लगा।

साढ़े आठ बजे होस्टेस ने मेरे आगे सीट पर एक छोटी—सी पटरी लगाई और नाश्ते की ट्रे लाकर उस पर रखी। हरेक चीज़ पारदर्शी कागज़ की बन्द डिब्बियों में—मक्खन, नमक और काली मिर्च। सब्ज़ी और मछली का एक गरम प्लेट और गरम काफ़ी का एक प्याला। पेट भर खाकर बड़े कागज़ी रूमाल से मैंने मुँह पोंछा और फिर पढ़ने लगा। खिड़की के बाहर कोई दिलचस्प चीज़ नहीं थी। केवल सफ़ेद बादलों के टुकड़े थे, नीला आकाश था, निर्मल धूप थी।

दोपहर के एक बजे खाना आया और खाने के बाद रेडियो पर आवाज़ आई: “हम अदन पहुँचे हैं, पेटियाँ बाँधिये।”

जहाज़ नीचे आया और एक हल्के—से धक्के के साथ हम फिर धरती पर वापस लौटे—बम्बई से २२०० मील की दूरी तय करके अदन के हवाई अड्डे पर।

जहाज़ का दरवाज़ा खुला। अदन का एक अधिकारी अन्दर आया। पासपोर्ट इत्यादि लेकर वह उतरा और फिर हम सब भी उतरने लगे।

सीढ़ियों के ऊपर दरवाज़े के पास गर्म हवा के एक थपेड़े ने हमारा स्वागत किया। ऊपर बादलों के पास हवा ठंडी थी, मौसम सुहावना था। नीचे गर्मी थी।

(“अनेक देश, एक इंसान” शीर्षक की पुस्तक मेंसे)

अभ्यास १। निम्नलिखित शब्द—योजनाओं की क्रियाओं के घटमान वर्तमान और घटमान भूतकालिक रूप बनाइये:

चिट्ठी लिखना, समाचार सुनना, चित्र देखना, उपन्यास पढ़ना, अनुवाद करना, पैदल चलना, कहानी सुनाना, चाय पीना।

अभ्यास २। वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. वह लड़की की तरफ़ देखकर बोला—इसे क्या हुआ है? यह क्यों रो रही है? “इसकी माँ इसे छोड़कर चला गई। अब बेचारी (бедняга) रो रही है।” उत्तर मिला। २. “आप कहाँ जा रहे हैं?” मैंने पूछा। “मैं सोवियत संघ जा रहा हूँ।” उसने उत्तर दिया। ३. भोजनालय में बहुत—से लोग थे। कोई चाय पी रहा था, कोई खाना खा रहा था, कोई बेंटर का इन्तज़ार कर रहा था। ४. तुम कहाँ से आ रही हो? मैं पास के कलखोज़ से लौट रही हूँ। वहाँ मेरी माँ रहती हैं। उन से मिलकर आ रही हूँ। ५. जब हम घर से निकले, ठंडी हवा चल रही थी। ६. वह मुझ से पूछ रहा था कि मैं जाने को तैयार हूँ या नहीं? ७. वह कह रहा है कि अंतरिक्ष यात्री बनने का फ़ैसला किया है। ८. मैं डाकखाने के क्लर्क से कह रहा था कि दो लिफ़ाफ़े और तीन टिकट खरीदना चाहता हूँ। ९. गाड़ी बड़ी तेज़ी से चल रही थी। १०. मैंने उधर देखा—नदी बह रही थी, बच्चे तैर रहे थे, बहुत—से लोग किनारे पर आराम कर रहे थे। ११. इस हाल में सभा हो रही है। इस वक्त भारत के प्रतिनिधि बोल रहा है। वह कह रहा है कि सोवियत संघ भारत का मित्र है। १२. “मुझे यह जानकर खुशी हुई कि आप लेखक हैं।” “हाँ, मैंने एक उपन्यास लिखा है, पर वह अभी तक प्रकाशित नहीं हुआ। अब मैं अपने दूसरे उपन्यास पर काम कर रहा हूँ।”

अभ्यास ३। इन वाक्यों का हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Когда доктор вошёл в комнату, он увидел, что больной спит. 2. Он сказал, что студенты готовятся к отъезду. 3. Войдя в комнату, она увидела, что её брат слушает радио. 4. Что ты делаешь? Пишу письмо. 5. На площади собралось много народу: ждали (इन्तज़ार करना) приезда космонавтов. 6. Что Вы читаете? Я читаю новый рассказ Яшпала. 7. Когда мы пришли к ней, она убирала свою комнату. 8. Когда мы ехали в поезде, она читала газету. 9. Шел дождь, и мы решили остаться дома. 10. Когда я возвращался с работы домой, я встретил своего товарища, с которым учился в школе. 11. Я пишу Вам письмо и мне вспоминаются те дни, которые прошли в Индии. 12. Она кормила ребенка, но он не хотел кушать. 13. Поезд шёл медленно. 14. Когда инженер пришёл на завод, рабочие заканчивали свою работу. 15. Идут приготовления к встрече (स्वागत м.) космонавтов. 16. Я положила на стол газету, которую читала, и вышла из комнаты. 17. В выходной день наши друзья едут в горы. 18. Идет снег.

19. Она говорила, а он слушал. 20. Что делает мама? Она готовит обед на кухне. 21. Сегодня вечером я иду на встречу с индийскими студентами, которые учатся в университете имени Лумумбы. 22. Стало известно, что сюда едет большая группа немецких специалистов. 23. Газета пишет, что президент Индии приезжает в Советский Союз. 24. Почти четыре часа я осматривала знаменитый мавзолей Тадж махал. 25. Второй день идет снег.

अभ्यास ४। इन वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल कीजिये। ब्रेकेट में लि सिक्रियाओं के ठीक रूप लिखिये :

१. मैं एक कस्टमवाले से (कहना) कि मैं रात के हवाई जहाज़ से (जाना)।
 २. जहाज़ छोटा था, इस लिये काफ़ी नीचे (उड़ना)। ३. थोड़ी दूरी पर एक पेड़ के नीचे एक कार खड़ी थी। उसके पास चार-पाँच पुरुष (आराम करना)।
 ४. कस्टमवाला और एक यात्री (बातें करना)। ५. हवाई अड्डे के रेस्तरां में यात्री (इकट्ठे होना)। दो मेज़ों पर अंग्रेज़ पुरुष व स्त्रियाँ बैठकर सोडा पानी (पीना)।
 ६. ताश्कन्द स्टेशन पर रेलगाड़ी से उतरकर अपना सामान उठाकर मैं दरवाज़े की ओर (बढ़ना)। मुड़कर देखा कि मेरा साथी मुझे हाथ (हिलाना)। मैंने सामान ज़मीन पर रखकर उसका जवाब दिया। ७. वे हमें उत्सुक दृष्टि से (देखना)। ८. आज आकाश बहुत साफ़ है। आकाश में एक भी बादल नहीं (दिखाई देना)। ९. रेलवे स्टेशन बाहर से बहुत सुन्दर (दिखाई देना)।

अभ्यास ५। इन वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. अढ़ाई घंटे की यात्रा के बाद हम दिल्ली पहुँचे। २. अप्रैल में उन्होंने अपना काम आरम्भ किया। ३. रात को आठ बजे हम तीनों ने विदा ली। करीम साहब ने वादा किया कि वह मुझ से मिलेंगे। मगर इसके बाद मैं दो महीने तक यहाँ रहा, पर वे नहीं मिले। ५. भारत में दो महीने रहकर दिल्ली से प्रस्थान करने से पहले मैंने कुछ अन्य भारतीय शहर भी देखे। ५. जिस मकान के सामने आकर हमारी गाड़ी रुकी, उसके बाहर मोटे अक्षरों में लिखा था—“मेट्रोपोल होटल”। एक आदमी हमारा सामान लेकर चला और हम भी उसके पीछे चल पड़े। ६. उसके हाथ में ट्रे थी। ट्रे में प्लेटें थीं, चाकू था और फल था। ७. अपना सामान तुलवाकर मैं कुर्सी पर बैठा। ८. हमारा जहाज़ एक काफ़ी बड़े अड्डे पर उतरा। एक युवती ने कहा—“अपना पासपोर्ट दिखाइये।” मैंने पासपोर्ट दिखाया। युवती मुस्कराकर बोली—“आप इन सीढ़ियों से ऊपर जाकर खाना खाइये। पासपोर्ट आपको चलने से पहले मिलेगा। ९. अढ़ाई बजे हमारी जहाज़ फिर उड़ा और दो घंटे बाद मास्को के अड्डे

पर उतरा। १०. नमस्ते करने के बाद हाथ मिलाकर मैंने कहा — “आप ने अच्छा किया कि आये।” ११. हम दोनों ने हाथ मिलाए। १२. उसने अपनी पत्नी से मेरा परिचय कराया। १३. हाथ मिलाने के बाद हम बैठे। १४. हमने अपना ध्यान केन्द्रित किया और उसकी कहानी सुनने लगे। १५. उसने मेरा ध्यान इस समस्या की ओर दिलाया। १६. हमने अपना सामान स्टेशन के अधिकारी के हवाले किया। १७. अन्दर जाना मना है।

अभ्यास ६। इन वाक्यों का हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Улыбнувшись и посмотрев в мою сторону, она сказала: „Садитесь, пожалуйста, я сейчас приду.“ 2. Он посмотрел на нас с любопытством. 3. Я отправила домой телеграмму о том, что завтра вылетаю в Дели. 4. На лестницах стояли мужчины и женщины. 5. Мне очень нравится здешний климат. 6. Курить в этом здании запрещено. 7. Лестница вела вверх. 8. Спустившись вниз, мы повернули направо и оказались перед большой дверью. 9. Наконец, показалось здание аэропорта. 10. Покушав досыта, мы вытерли руки бумажной салфеткой и стали слушать песню. 11. Мы, усевшись на свои места (сиденья), беседовали. 12. Стюардесса подошла ко мне и сказала: „Застегните ремень. Сейчас самолёт начнет спускаться“. 13. Вдруг из громкоговорителя послышался голос лётчика: „Мы летим над Ташкентом“. 14. Я долго пытался встретиться с ним и, наконец, встретился. 15. Налево от меня было 20-е место. Оно было свободное. 16. Улыбнувшись, он сказал: „Добро пожаловать!“ и, пожав нам руки, проводил (पहुँचाना) до дверей. 17. Прекратите разговаривать. 18. Он прекратил читать и сидел молча. 19. Самолёт летел со скоростью 700 км. в час. 20. Самолёт летел над реками, горами и лесами. 21. Они пригласили нас обедать. На столе были рыба, жареное мясо, масло, овощи, фрукты, белый хлеб, а также соль, перец. Около каждой тарелки была ложка, вилка и нож. 22. После обеда мы выпили по стакану холодного кофе. Он нам очень нравится. 23. Когда мы вышли на улицу, дул слабый ветер. 24. Он проснулся от легкого толчка. 25. Стюардесса приставила полочку к моему креслу и положила на нее поднос с едой. 26. Нажав кнопку, я зажёл (जलाना *n.*) свет. 27. Я повернул выключатель и стал слушать сообщения из Москвы. 28. За бортом самолёта не было ничего, кроме (के अतिरिक्त) синего неба и белых облаков. 29. Они махали руками. 30. Самолёт быстро поднимался в воздух.

अभ्यास ७। “हवाई जहाज में” शीषर्क के टेक्स्ट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ८। निम्नलिखित टेक्स्ट का हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

ПОЛЕТ В МОСКВУ

Начались каникулы. Я со своим товарищем решил поехать в Москву. Мы решили лететь самолётом.

В кассе аэропорта мы купили два билета. Самолёт вылетал в Москву в час дня.

Собрав свои вещи, мы сели в машину моего брата и приехали в аэропорт. Вместе с нами приехали и наши родигели.

Здесь мы взвесили свои вещи и, отдав чемоданы служащему аэропорта, взяли квитанции (रसीद म.).

Наконец, послышалось: „Начинается посадка в самолёт № 4585, который летит в Москву“. Мы стали прощаться с родителями: целовали их, пожали руки и направились к самолёту.

В дверях самолёта стояла девушка. Мы показали ей свои билеты. Она сказала. „Ваши места впереди, слева, №№ 15 и 16. Проходите вперед“. „Спасибо“, — ответили мы.

Мы сели на свои места. Вскоре все пассажиры заняли свои места, двери самолёта закрылись, и он стал медленно двигаться. Затем самолёт сразу поднялся в воздух и полетел на север от нашего города.

По микрофону стюардесса объявила: „Командир корабля приветствует Вас на борту самолёта, который летит в Москву. Скорость полёта 800 км. в час. Высота полёта 7 тысяч метров. Время полёта 3 час. 30 мин. Через один час обед“.

После этого стюардесса вышла из своей кабины и стала раздавать (बाँटना न.) конфеты (मिठ्ठाई म.). Кто хотел пить, тем она приносила воду.

Через час принесли еду. Мы прикрепили полочки к своим креслам. Стюардесса положила на них поднос с едой: порцию котлет с рисом (चावल म.), кусочек соленого огурца (नमकीन खीरा म.), в бумажных пакетиках — хлеб, немного колбасы (सोसिज म.), соль, стакан томатного сока (टमाटर का रस) и компот. На подносе были также ложка, вилка, нож и бумажная салфетка.

Мы с удовольствием (मजे से) пообедали. Покушав, мы стали смотреть за борт. Внизу мы видели реки, леса, деревни, города, заводы, фабрики.

Через три часа стюардесса объявила: „Застегните привязные ремни. Прекратите курить. Самолёт идёт на посадку. Мы приближаемся к столице нашей Родины — Москве.“

Самолёт стал снижаться и вскоре приземлился на Внуковском аэродроме.

अभ्यास ६। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके वाक्य बनाइये :

हवाले करना, गरमजोशी से हाथ मिलाना, प्रस्थान का समय करीब आना, दिखाई देना, चला जाना, बन्द कर देना, मना है, कोशिश करना, स्वागत करना, घूमना, चल पड़ना, पेट भर खाना, तय करना।

अभ्यास १०। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये :

1. Они с любопытством смотрели в мою сторону. 2. Я видел, что они ничего не понимают. 3. Аэропорт этого города был довольно маленьким. 4. Наш самолёт приземлился на Внуковском аэродроме вовремя. 5. Самолёт летит на высоте трех тысяч метров. 6. Мы зашли в ресторан выпить холодный кофе. 7. Они тепло (हादिक), встретили нас. 8. Мы поели досыта, спасибо. 9. Она всегда говорит очень серьезно. 10. Обязательно дай телеграмму о своем прибытии. 11. Я получила телеграмму. 12. Мы пришли к ним значительно раньше. 13. Скорость самолёта увеличивалась. 14. Мы показали свои паспорта и сказали: „Мы едем в Индию“. 15. Он вытащил платочек из кармана (जेब ж.) и вытер лицо своей маленькой девочке. 16. Когда закрылась дверь, он опустил на стул и вытер лицо платком.

अभ्यास ११। “समरकन्द की हवाई यात्रा” शीर्षक से एक कहानी लिखिये।

तेईसवाँ पाठ

СЛОЖНЫЕ ГЛАГОЛЫ

संयुक्त क्रियाएँ

В языке хинди широко распространены сложные глаголы. Они делятся на две группы:

- 1) Отыменные сложные глаголы
- 2) отглагольные сложные глаголы (или сложновербальные глаголы).

Отыменные сложные глаголы

नाम-धातु संयुक्त क्रियाएँ

Отыменные сложные глаголы состоят из двух компонентов, из которых первый — имя, а второй — глагол. Именным компонентом сложного глагола может быть имя существительное, прилагательное, наречие. Именной компонент выражает содержание действия или состояния. В качестве глагольного компонента могут выступать такие глаголы, как करना — *делать*, होना — *делаться*, становиться, देना — *давать*, लेना — *брать*, रखना — *держат*, खाना — *кушать* и т. д. Глагольный компонент придает черты глагольности. Например:

आरम्भ करना	начинать	आरम्भ होना	начинаться	आरम्भ	начало
शुरू करना	начинать	शुरू होना	начинаться	शुरू	начало
जन्म लेना	рождаться	जन्म देना	родить, порождать	जन्म	рождение
तैयार करना	приготовлять	ठीक करना	исправлять	तैयार	готовый
नीचे करना	опускать	नीचे करना	опускать	ठीक	правильный
ऊपर करना	поднимать	ऊपर करना	поднимать	नीचे	внизу, вниз
				ऊपर	наверху, наверх

Отглагольные сложные глаголы

(сложновербальные глаголы)

क्रिया-धातु संयुक्त क्रियाएँ

Отглагольные сложные глаголы состоят из двух (или более) простых глаголов. Первый глагол, как правило, является основным, смысловым. Второй глагол играет образующую роль. Он характеризует, уточняет содержание первого, привносит те или иные оттенки.

В отглагольных сложных глаголах основной, смысловой глагол выступает в виде основы, причастия и других форм.

С основой смыслового глагола образуются следующие сложные глаголы: потенциальные, интенсивные, комплетивные.

Сложные потенциальные глаголы

संभावनाबोधक संयुक्त क्रियाएँ

Потенциальные глаголы образуются сочетанием основы смыслового глагола с образующим глаголом **सकना**, который в значении смыслового глагола привносит оттенок: *мочь, быть в состоянии, быть способным, иметь возможность что-то сделать*. Например:

पढ़ सकना уметь читать, быть способным читать
बोल सकना уметь говорить, быть способным говорить
खेल सकना уметь играть, иметь возможность играть

Первый глагол не изменяется. Формы времен и другие формы образуются только от образующего глагола **सकना**. Например:

मैं बोल सकता हूँ — я могу говорить
तुम पढ़ सकते थे — ты мог читать
यह पुस्तक आप को कल मिल सकेगी ।
Вы сможете получить эту книгу завтра.

Потенциальные глаголы являются непереходными. Во всех глагольных временах сказуемое согласуется со своим подлежащим в роде, числе и лице. Например:

मैं रूसी बोल सकता हूँ ।
Я могу говорить по-русски.
हम शाम को आ सके ।
Мы смогли придти вечером.

Отрицательная форма образуется с помощью отрицания **न** или **नहीं**, которое ставится перед сложным глаголом или между его компонентами. Например:

वह हिन्दी नहीं पढ़ सकता था } он не мог читать на хинди
वह हिन्दी पढ़ नहीं सकता था }

Если сказуемое выражено отыменным сложным глаголом, то отрицание ставится после его именной части. Например:

वह अपना काम पूरा नहीं कर सकेगा ।
Он не сможет сделать свою работу.
मैं इस प्रश्न का उत्तर नहीं दे सका ।
Я не смог ответить на этот вопрос.
Глагол **सकना** самостоятельно не употребляется.

ताश्कन्द की सैर

ताश्कन्द एक बड़ा शहर है। यह सोवियत उज़्बेकिस्तान की राजधानी है। इस में लगभग तेरह लाख आदमी रहते हैं। ताश्कन्द मध्य-एशिया का प्रमुख रेलवे स्टेशन है। यहाँ से मास्को, कुयबिशेव, नोवोसिबिर्स्क और अन्य नगरों को सीधी गाड़ियाँ जाती हैं। ताश्कन्द में हवाई अड्डा भी है। यहाँ से लोग हवाई जहाज़ द्वारा देश और विदेश की यात्रा कर सकते हैं। प्रति दिन देश के कोने-कोने से ताश्कन्द में सैकड़ों आदमी आते हैं। कोई रेलगाड़ी द्वारा आता है, कोई विमान द्वारा और कोई बस द्वारा।

समरकन्द के दो निवासियों—करीम और आज़ाद ने अपनी छुट्टियाँ ताश्कन्द में बिताने का निश्चय किया। समरकन्द से ताश्कन्द रेलगाड़ी और बसें जाती हैं। एयर सर्विस भी है। समरकन्द से ताश्कन्द में हवाई जहाज़ ३० मिनट में पहुँचता है। करीम और आज़ाद ने रेलगाड़ी द्वारा जाने का निश्चय किया। रेलगाड़ी यहाँ से ताश्कन्द तक आठ घंटे चलता है।

करीम और आज़ाद रेलवे के टिकट-घर गये और दो टिकट खरीदे। रात के बारह बजे की रेलगाड़ी से वे ताश्कन्द रवाना हुए।

सुबह को गाड़ी ताश्कन्द स्टेशन पर पहुँची। ताश्कन्द स्टेशन की इमारत बड़ी खूबसूरत और आधुनिक है। गाड़ी से उतरकर करीम और आज़ाद स्टेशन में से होकर बाहर निकले। उन्होंने देखा कि स्टेशन के बाहर दसों टेक्सियाँ खड़ी हैं। थोड़ी दूरी पर बसें और ट्रालीबसें चल रही हैं।

—हम ताश्कन्द होटल जाना चाहते हैं। हम किस तरह पहुँच सकते हैं?—आज़ाद ने एक राह-चलते से पूछा।

राह-चलता—ताश्कन्द होटल आप एक नम्बर की ट्राम से जा सकते हैं। ट्राम-स्टाप यहीं निकट ही है। सीधे जाइये। टेक्सी से भी जा सकते हैं। टेक्सी का किराया दस कपेक प्रति किलोमीटर है।

आज़ाद—धन्यवाद। हम ट्राम से जायेंगे। ट्राम का किराया कितना है ?

राह-चलता—प्रति सवारी तीन कपेक।

राह-चलते को धन्यवाद देकर अतिथि ट्राम-स्टाप की ओर चले। वे एक नम्बर की ट्राम में बैठकर ताश्कन्द होटल पहुँचे। ताश्कन्द होटल एक बड़ी बहुमंजिला इमारत है। मित्तों को दूसरी मंजिल पर दो कमरे मिले। हर कमरे में बिस्तर समेत एक पलंग, कपड़ों की एक अलमारी, छोटी-सी मेज़ और दो कुर्सियाँ थीं। अपने कमरों के पंखे चलाकर करीम और आज़ाद ने कपड़े उतारकर और पलंग पर लेटकर एक घंटे तक आराम किया, फिर उठकर, कपड़े पहनकर सैर के लिये निकले।

होटल के सामने नवाई नामक थियेटर है। थियेटर और होटल के बीच मैदान में एक बड़ा फ़ौवारा है। मैदान के आस-पास बहुत-से पेड़ और फूल हैं।

—आज शाम को हम चायकावस्कीय का “येवगेनिय ओनेगिन” नामक ओपेरा देख सकते हैं—आज़ाद ने करीम से कहा।

—हाँ, जरूर देखेंगे। यह मेरा मन-पसन्द ओपेरा है। अब शहर की सैर करेंगे—करीम ने कहा—ताश्कन्द का नया क्षेत्र देखना चाहते हो? उस क्षेत्र का नाम चिलानज़ार है। मैंने होटल के पूछ-ताछ के दफ़तर से मालूम किया है कि

वहाँ तीन बसें जाती हैं। तीन नम्बर की, तेईस और चौबीस नम्बरों की। तेईस नम्बर की बस कार्ल मार्क्स, लेनिन, प्रावदा वास्तोका, शोता रुस्तावेली सड़कों से होकर जाती है। चौबीस नम्बर की बस पेदागागीचस्कया सड़क से होकर जाती है। इस रास्ते से हम चिलानज़ार २०-२५ मिनट में पहुँच सकते हैं। यहाँ से दस-ग्यारह स्टाप हैं। बस का किराया प्रति सवारी ५ कपेक है। इस रास्ते की बसों में कोई कंडक्टर नहीं है। यात्री लोग बस में बैठकर ५ कपेक एक डिब्बे में डालते हैं और खूद अपने लिये टिकट काटते हैं। ताश्कन्द में ऐसी बहुत-सी ट्रामें, बसें और ट्रालीबसें मिलती हैं जिन में कोई कंडक्टर नहीं है।

आज़ाद-अच्छा, चिलानज़ार देखने जायेंगे।

दोनों मित्र होटल से बाहर निकले।

आज़ाद-करीम, बस-स्टाप कहाँ है? किसी से पूछो।

करीम ने एक पुरुष से पूछा-क्षमा कीजिये, हमें बताइये, बस-स्टाप कहाँ है?

पुरुष-सीधे जाइये, फिर दाहिनी ओर मुड़िये।

करीम-धन्यवाद।

करीम और आज़ाद बस में बैठकर चिलानज़ार गये। चिलानज़ार को देखकर उन्होंने नगर के उस भाग जाने का फ़ैसला किया जिसे पहले “स्तारी गोरद” यानी “पुराना शहर” कहते थे।

आज़ाद-करीम, तुम किसी से पूछो, यहाँ से स्तारी गोरद कौन-सी बस जाती है?

करीम ने एक अर्धेड़ आयु की स्त्री से यह सवाल किया।

स्त्री - चिलानजार से वहाँ सीधी बस जाती है। उसका नम्बर चौदह है। आजकल दो नम्बर की ट्रालीबस भी चिलानजार से टेक्सटाइल मिल और कामसामोल झील के सामने से होकर वहाँ जाती है। ट्रालीबस का किराया प्रति सवारी चार कपेक है।

हमारे मेहमान ट्रालीबस में कामसामोल मैदान पहुँचे। ट्रालीबस से उतरे। इधर-उधर देखने लगे। पुराना शहर कहाँ है? यहाँ तो सब कुछ आधुनिक है। सामने एक बड़ा पक्का मैदान है। मैदान की दाईं ओर पाँच मंजिला इमारत है। बाईं ओर भी एक बड़ी इमारत है जिस का निर्माण समाप्त हो रहा है। मैदान मेंसे बसें, ट्रालीबसें और ट्रामें गुजर रही हैं। थोड़ी दूरी पर टेक्सी का अड्डा है। कहीं भी पुरानी इमारतों का नाम-निशान नहीं है।

शहर की सैर करते-करते हमारे मेहमानों को भूख लगी।

आज़ाद - करीम, मुझे भूख लग रही है, खाना खाने जायेंगे?

करीम - हाँ, जायेंगे।

करीम ने एक युवक से पूछा - भाई, बताओ, यहाँ आस-पास खाना मिल सकते हैं?

युवक - क्या आप उज़बेक खाना यानी पुलाव, कबाब, समोसा आदि खाना चाहते हैं?

करीम - हाँ, हम उज़बेक खाना चाहते हैं।

युवक - अच्छा। आप नवाई सड़क पर सीधे जाइये। और एक मुहल्ला पार करके एक मंडप में पहुँचेंगे। वहाँ आप को उज़बेक खाना मिलेगा।

करीम — बहुत-बहुत धन्यवाद। आज़ाद, हम उधर जायेंगे।
जाकर कबाब खायेंगे।

दोनों मित्रों ने वहाँ जाकर खाना खाया। जब आज़ाद ने घड़ी देखी तो सात बजे थे।

आज़ाद — अब सात बजे हैं। ओपेरा साढ़े सात बजे शुरू होगा। जल्दी करो, नहीं तो हमें देर हो जायेगी। टेक्सी से चलेंगे।

करीम और आज़ाद टेक्सी के अड्डे पर आये। यहाँ बहुत-सी टेक्सियाँ खड़ी थीं। वे एक “वाल्गा” में बैठे और थियेटर चले।

अभ्यास १। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. तीन महीने पहले वह हिन्दी बोल नहीं सकता था। पर अब अच्छी तरह बोलता और समझता है। २. वह यह बात समझ न सका। ३. ये पुस्तकें कितने दिन में पढ़ सकोगी? मैं ये पुस्तकें तीन दिन में पढ़ सकता हूँ। ४. इस समय मैं यह काम नहीं कर सकता। ५. आगे वे कुछ न कह सके। ६. मैं सात घंटे से अधिक नहीं सो सकता हूँ। ७. मेरे पिता जी तेज़ नहीं चल सकते। उनकी टाँगों (нога) में दर्द होता है। ८. मैं बहुत देर तक पैदल चल सकता हूँ। ९. आप जा सकते हैं। १०. आज तो तुम नहीं आ सकोगी। तो फिर कब आओगी? मैं दो दिन बाद आ सकता हूँ। ११. उसका नाम इतना लम्बा और मुश्किल था कि कोई ठीक तरह से लिख और बोल नहीं सकता था। १२. आप ने मुझे क्षमा नहीं किया, मैं कैसे जा सकता हूँ? १३. मैंने कहा कि मैं इस समय इस चीज़ को तुम्हें नहीं दे सकता। १४. उसने कहा — ठहरो (стойте) तुम लोग क्या चाहते हो? महल में (во дворце) हर आदमी नहीं जा सकता। १५. इन दोनों अक्षरों के लिखने में क्या अन्तर (разница) है, यह आप खूद देख सकते हैं।

अभ्यास २। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Сегодня вы не сможете лететь в Москву: нелетная погода, идёт дождь. 2. Я очень рада, что встретила с Вами. 3. Если вы хотите, я могу помочь вам. 4. С помощью рабочих учащиеся хорошо отремонтировали свою школу к началу учебного года. 5. За

अभ्यास ५। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Из Ташкента в Самарканд вы можете поехать поездом, автобусом или полететь на самолете. 2. Недалеко отсюда ходят троллейбусы. Через 25—30 минут Вы сможете прибыть на вокзал. 3. Наши гости совершили прогулку по городу. 4. Как мы можем проехать с Комсомольской площади к университету? С Комсомольской площади к университету вы можете проехать первым троллейбусом или седьмым трамваем. 5. Как называется новый район Ташкента? Чиланзар. 6. Стоимость проезда в автобусе 5 копеек. 7. От гостиницы „Ташкент“ на Чиланзар идет прямой автобус, садитесь на него. 8. Когда мы вышли из такси, то увидели большое современное здание нового магазина. 9. Скажите, пожалуйста, где находится столовая? Идите прямо по этой улице, пройдя два квартала, поверните налево и прямо перед собой вы увидите большое здание, на первом этаже которого находится столовая. 10. Мы проголодались. Очень хотим кушать. 11. Посмотрев на часы, она сказала: „Сейчас 9 час. 30 мин. Поезд отходит через сорок минут. Спешите, иначе опоздаете. Езжайте на такси.“ 12. Во многих автобусах, троллейбусах и трамваях нет кондукторов. Пассажиры опускают деньги за проезд в кассу и сами отрывают билеты. 13. Стоимость проезда в такси 10 копеек за километр и 10 копеек за посадку (प्रति यात्रा). 14. Стоянка такси напротив театра на правой стороне улицы. 15. Он разделся, лег на кровать, но не смог заснуть. 16. Они быстро оделись и вышли на улицу. 17. Я хотел послушать оперу. Посмотрев на часы, я понял, что не смогу сегодня послушать оперу. Было 9 часов вечера. 18. Они проголодались и решили покушать, но нигде не было видно столовой. 19. Здесь заканчивается строительство новой школы, в которой смогут учиться более трех тысяч детей. 20. Сев в трамвай, мы поехали смотреть детскую железную дорогу.

अभ्यास ६। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. टेक्सी रुकी और मैंने टेक्सी — ड्राइवर (шоफ़ेर म.) को किराया देकर विदा किया। २. अगले दिन सुबह मैं जल्दी होटल से निकला। ट्राम पकड़कर सीधा रेलवे स्टेशन गया। ३. हमारी रेलगाड़ी एक बड़े मैदान को पार कर रही थी। ४. खाना खाकर हम बाहर निकले। ५. हमने पाँच बजे की बस पकड़कर समरकन्द जाने का निश्चय किया। ६. ट्राम पकड़कर मैं लेनिन सड़क पर पहुँचा। ७. टेक्सी में बैठकर

मैं नगर के नये क्षेत्र में गया। ८. मैंने एक व्यक्ति को एक कागज़ दिखाकर पूछा कि मैं इस पते पर (по адресу) कैसे पहुँच सकता हूँ? ९. मैंने अपना सवाल दुहराना चाहा, पर उसी समय एक नौजवान लड़के ने पीछे से आकर अंग्रेज़ी में कहा " मैं आपकी सहायता कर सकता हूँ।" १०. बीस मिनट बाद हम लाल मैदान में लेनिन समाधि के सामने टेक्सी से उतरे। ११. अब हमारी बस रुकी और हमने बाहर निकलकर देखा तो सामने एक बहुत सुन्दर आधुनिक ढंग (форма) का बड़ा भवन खड़ा था। १२. हम दो नम्बर की ट्राम पकड़कर जू (зоопार्क म.) गये और फिर वहाँ से दस नम्बर की ट्रालीबस में बैठकर झील देखने गये।

अभ्यास ७। "नगर की सैर" शीर्षक से एक कहानी लिखिये।

अभ्यास ८। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीदिये :

1. Спешите, не то мы опоздаем. 2. Я звонил им несколько раз, но никто не подошёл к телефону. 3. Они не смогли встретить нас. 4. Мы не смогли узнать день вашего приезда. 5. Они пошли в справочное бюро. 6. Служащий справочного бюро сказал нам, что самолет вылетает в 7 часов утра. 7. Ты можешь не идти туда, оставайся дома. 8. Что она может сказать об этом событии? Ничего. 9. Вы можете сказать нам кто живёт в этой квартире? Да, могу. 10. В этой стране не все дети могут учиться. 11. Она сможет помочь мне? Нет, не сможет. 12. Дул сильный ветер, и мы не смогли поехать на экскурсию. 13. Вы напишите ему, что я не смогу провести свой отпуск в Ташкенте. 14. Стоянка такси—напротив. Ты можешь сесть в такси и быстро доехать до гостиницы. 15. Раньше мы могли ездить в Самарканд только поездом, а теперь мы можем лететь на самолете. 16. Если он поможет нам, мы сможем закончить работу сегодня же. 17. Студенты смогли выехать только утренним поездом. 18. По этой улице троллейбусы не ходят.

चौबीसवाँ पाठ

Сложные интенсивные глаголы

अवधारणबोधक क्रियाएँ

Сложные интенсивные глаголы образуются сочетанием основы смыслового глагола с образующим. К образующим глаголам относятся **आना, जाना, लेना, देना, डालना, बैठना, उठना, पड़ना** и другие. Первые четыре глагола являются наиболее употребительными.

Смысловый глагол определяет лексическое значение сложного глагола, а образующий привносит оттенки законченности, внезапности, неожиданности действия, указывает на направление действия смыслового глагола.

Подбор образующего глагола к смысловому не является произвольным. Обычно переходные глаголы сочетаются с переходными, а непереходные — с непереходными. Например:

करना — कर लेना	भागना — भाग आना
कर देना	भाग जाना
देना — दे डालना	बोलना — बोल उठना

Все глаголы, выступающие в качестве образующих, вне сложных интенсивных глаголов являются самостоятельными и от них можно образовать интенсивные глаголы. Например:

आना приходить	आ जाना прийти
देना давать	दे देना отдать
लेना брать	ले लेना взять

Образующие глаголы **आना** и **जाना** сочетаются с непереходными глаголами и указывают направление действия смыслового глагола. **आना** показывает приближение субъекта к говорящему, к какому-либо предмету или месту. А глагол **जाना** указывает на удаление субъекта от говорящего, от какого-нибудь предмета или места. Например:

भागना бежать	भाग आना прибежать
	भाग जाना убежать
लौटना возвращаться	लौट आना возвратиться (сюда)
	लौट जाना возвратиться (туда)

वह जल्दी से अपने गाँव में लौट आया ।

Он быстро вернулся в свою деревню.

वह भागकर दरवाजे से बाहर निकल गया ।

Он бегом выскочил за дверь.

Глагол **जाना** обозначает также полную законченность действия, интенсивность и полноту перехода из одного состояния в другое. Например:

गिरना падать	गिर जाना упасть
मरना умирать	मर जाना умереть
होना становиться	हो जाना стать

वह आराम से सो गया — он спокойно заснул
कुत्ता दरवाजे के पीछे लेट गया — собака улеглась за дверью

Образующий глагол **जाना** иногда сочетается и с переходными глаголами. В этом случае весь сложный глагол формально становится непереходным. Например:

पीना	пить	पी	जाना	выпить
खाना	кушать	खा	जाना	съесть

वह अपना क्रोध पी गया ।
Он подавил свой гнев.

Образующий глагол **लेना** сочетается с переходными глаголами и указывает на направление действия к субъекту, на его заинтересованность в совершении действия. Например:

करना	делать	कर	लेना	сделать (для себя)
पढ़ना	читать	पढ़	लेना	прочесть (для себя)
सुनना	слушать	सुन	लेना	услышать

मेरा पहला प्रश्न लिख लीजिये — запишите мой первый вопрос
मैंने स्वेटर पहन लिया — я надел свитер
मैंने सामान उठाकर अपने पास रख लिया — я положил вещи возле себя

Образующий глагол **देना** обычно сочетается с переходными глаголами и указывает на направление действия от субъекта, на совершение действия в интересах другого лица. Например:

करना	делать	कर	देना	сделать (для другого)
पढ़ना	читать	पढ़	देना	прочесть (для другого)
भेजना	посылать	भेज	देना	отправить

मैंने उस से सब कुछ कह दिया — я сказал ему всё
मैं यह पुस्तक तुम को दे दूँगा — я отдам тебе эту книгу
राम ने उसे वापस पेड़ की एक डाल पर रख दिया ।
Рам положил его обратно на ветку дерева.

Глагол **देना** может сочетаться с непереходными глаголами **रोना**, **चलना**, **हँसना** и **मुस्कराना**. Такое глагольное сочетание является непереходным. Например:

मुस्कराना	улыбаться	मुस्करा	देना	улыбнуться
चलना	идти	चल	देना	отправиться

वह मुस्करा दिया — он улыбнулся
मेरा हाथ पकड़कर वह चल दी — взяв меня за руку, она пошла

Образующий глагол **डालना** употребляется с переходными глаголами и указывает на полноту и быстроту совершения действия. Например:

तोड़ना ломать तोड़ डालना разломать (полностью)
करना делать कर डालना сделать (быстро)

मेरे पिता जी ने वह किताब मुझ से छीनकर फाड़ डाली थी।
Мой отец отнял у меня ту книгу и разорвал её.

उसने कहा — मेरे पास जो कुछ था, वह मैंने दे डाला।

Он сказал: „Всё, что у меня было, я отдал (тебе)“.

Образующий глагол **बैठना** в составе сложного интенсивного глагола встречается значительно реже других. Он сочетается с переходными глаголами и указывает на полноту совершения действия. Например:

खोना терять खो बैठना потерять, растерять
चुप बैठो, मार बैठूँगा — сиди тихо, не то (вдруг) ударю
देखो, मूर्खता न कर बैठना — смотри, не наделай глупостей

Образующий глагол **उठना** употребляется главным образом с непереходными глаголами и придает оттенок внезапности, неожиданности действия. Например:

कांपना дрожать कांप उठना задрожать
वह बोल उठी — она воскликнула
जब वह इन चित्रों को देखती है तो दिल में जल उठती है।

Когда она видит эти картины, в душе ее вспыхивает злоба.

Образующий глагол **पड़ना** сочетается с непереходными глаголами и выражает внезапность, неожиданность действия. Например:

गिरना падать गिर पड़ना свалиться
हँसना смеяться हँस पड़ना рассмеяться
चावल के दाने देखकर वे उस पेड़ के नीचे उतर पड़े।

Увидав зерна риса, они опустились под то дерево.

अरे देखो, कितना बड़ा उकाब है — लड़की भय से चिल्ला पड़ी।

Смотрите, какой большой орёл, — вскрикнула девочка от страха.

При сочетании одного и того же смыслового глагола с разными образующими глаголами образуются сложные интенсивные глаголы, отличающиеся друг от друга по значению, по своим оттенкам. Например:

लिख लेना записать (для себя)

लिख देना записать (для другого)

लिख डालना написать (быстро)

При переводе с русского языка только контекст может подсказать необходимость выбора того или иного глагола.

फ़ुटबाल – मैच

फ़ुटबाल एक लोकप्रिय खेल है। इसका प्रचार विश्व के सभी भागों में है। इस खेल की अन्तर्देशीय प्रतियोगिताएँ भी होती हैं।

फ़ुटबाल – मैच दो टीमों के बीच होता है। प्रत्येक टीम में ग्यारह-ग्यारह खिलाड़ी होते हैं। इन खिलाड़ियों के अतिरिक्त एक निर्णायक भी होता है। यह निर्णायक ही टीमों की हार-जीत का निर्णय करता है।

हमारे नगर ताशकन्द में फ़ुटबाल – मैच अक्सर होते हैं। हाल ही में हमारे नगर और मास्को की “कोसमोस” टीमों में एक मैच हुआ। दोनों टीमों अपने अपने शहर की प्रसिद्ध टीमों हैं। इस लिये मैच को देखने के लिये शहर के कोने-कोने से लोग “पख़ताकार” स्टेडियम में इकट्ठे हुए। बहुत-से लोग ऐसे थे जिन को टिकट नहीं मिले। उन मेंसे किसी ने घर जाकर मैच टेलीवीजन पर देखा और किसी ने कतारों के बीच खाली जगह पर बैठकर देखा।

ठीक साढ़े छः बजे खेल आरम्भ हुआ। तालियों की गड़गड़ाहट के बीच दोनों टीमों मैदान में निकलीं। निर्णायक ने सिक्का उछाल कर दोनों टीमों के बीच टौस किया जिस में विपक्षी दल की जीत हो गई। विपक्षी दल ने बड़े उत्साह के साथ खेल प्रारम्भ किया। एक खिलाड़ी ने गेंद पाकर अपने दल के दूसरे खिलाड़ी के पास भेज दिया। सब “राकेट” दल

के गोल की तरफ़ आँधी की तरह बढ़े। “कोसमोस” दल का लेफ़्ट आऊट हमारे गोल के पास पहुँच गया और पहुँचते ही उसने हमारे गोल में किक कर दिया। पर हमारे गोलकीपर ने उसके इस प्रयत्न को बड़ी आसानी से विफल कर दिया। गेंद फिर मैदान के बीच में पहुँच गई। अवसर पाकर हमारा लेफ़्ट आऊट भी जब आगे बढ़ा तो उसको रोकना विपक्षियों के लिये मुश्किल हो गया। विपक्षी दल का हाफ़ बेक जब उस से गेंद छीनने को आगे बढ़ा तो उसने अपने सेंटर हाफ़ को गेंद पास कर दिया और सेंटर हाफ़ ने गेंद मिलते ही राइट आऊट को दे दिया। राइट आऊट ने अवसर पाकर किक मारा। आशा थी कि उसका निशाना अचूक सिद्ध होगा। किन्तु गेंद गोल के ऊपर वाले बाँस से टकरा कर लौट आई। जिस समय हमारे खिलाड़ी विपक्षी दल के गोल के पास पहुँचे और हमारे राइट आऊट ने निशाना साध कर गेंद में लात मारी उस समय हमारे समर्थकों की गड़गड़ाहट से आकाश गूँज उठा। पर गेंद लौट पड़ी। अब विपक्षी दल की बारी थी। उसके खिलाड़ी गेंद लेकर आगे बढ़े किन्तु सेंटर से आगे बढ़ने के बाद हमारे एक खिलाड़ी ने उन से गेंद छीन ली। उसने गेंद छीन कर दूसरे खिलाड़ी को देना चाहा। पर गेंद कम ऊपर उठी थी और विपक्षी दल के एक खिलाड़ी ने हेड करके गेंद रोक ली। हमारे खिलाड़ी ने उस से गेंद छीन ली, परन्तु गलती से उसने अपने ही गोल की ओर किक कर दिया। परिणाम यह हुआ कि निर्णायक ने विपक्षी दल को कारनर दे दिया। उस दल के राइट आऊट ने कारनर किक कर दिया। गेंद गोल के बाँस पर आकर गिरी। हमारे गोलकीपर ने गोल बचाने की चेष्टा की किन्तु

विपक्षी दल के एक खिलाड़ी ने हेड करके गेंद को हमारे गोल के अन्दर कर दिया। निर्णायक ने गोल होने की सीटी बजाई। गोल होते ही विपक्षी दल के समर्थक मैदान में नाचने-कूदने लगे।

खेल पुनः आरम्भ हुआ। इस बार हमारे खिलाड़ी तीर की तरह आगे बढ़े। उनके बढ़ाव को रोकना विपक्षियों के लिये संभव नहीं हो सका। हमारे लेफ्ट आऊट ने दो मिनट के अन्दर ही गोल चुका दिया। अब हमारे समर्थक अपनी खुशी का प्रदर्शन करने लगे। गेंद फिर सेंटर में जा पहुँची। विपक्षी दल के खिलाड़ी ने गेंद में लात मारी, पर उसी समय निर्णायक ने विश्राम की सीटी बजा दी। मैच का पूर्वार्द्ध १-१ से समाप्त हुआ।

पन्द्रह मिनट के विश्राम के बाद खेल पुनः आरम्भ हुआ। कुछ देर तक दोनों दलों की पलड़ियाँ बराबर रहीं। हमारे समर्थक हमारे खिलाड़ियों को बढ़ावा दे रहे थे। इस बढ़ावे से हमारे खिलाड़ियों में एक नयी जोश पैदा हो गयी और वे जी-जान से खेलने लगे। अब विपक्षी दल को अपनी रक्षा की चिन्ता हुई। विपक्षी दल का गोलकीपर बहुत अच्छा था। उसकी फुर्ती और कमाल देखने योग्य था। बहुत कठिन गेंदों को वह बड़ी आसानी से रोक लेता था। किन्तु एक टीम में ग्यारह खिलाड़ी होते हैं और वह अकेला क्या कर सकता है। आखिर एक बार गेंद उसकी पकड़ से बाहर निकल ही गई। अब हमारा स्कोर दो हो गया, विपक्षियों का एक। खेल खत्म होने में कुल सात मिनट शेष रह गये थे। विपक्षी दल ने गोल चुकाने का हर तरह से प्रयत्न किया। अन्तिम समय में उसके खेल में गति आ

गई थी, किन्तु उसके खिलाड़ी गोल नहीं चुका सके। खेल खत्म हो गया। “राकेट” टीम ने एक के खिलाफ़ दो गोलों से “कोसमोस” टीम को हरा दिया। दोनों टीमों का खेल-टेक्नीक अच्छा था। हमारी टीम “कोसमोस” को हरा कर सेमि-फ़ाइनल में पहुँच गई। उसने १२ मैचों में २० प्वाइंट प्राप्त किये।

टेक्सट की टिप्पणी :

Сочетания типа पहुँचते ही, गोल होते ही и т. п. переводятся на русский язык с наречиями *как только, едва*. Эти сочетания — причастие несовершенного вида в косвенном падеже и усилительная частица *ही* — называются адverbиальными. Они обозначают кратковременное действие, за которым мгновенно последовало другое. Например:

घर से बाहर निकलते ही मुझे वह मिल गया।

Едва я вышел из дома, как встретил его.

उसका नाम सुनते ही मुझे सब कुछ याद आ गया।

Как только я услышал его имя, мне всё вспомнилось.

अभ्यास १। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल करके उनका रूसी में अनुवाद कीजिये (शब्दकोश की सहायता से) :

१. अपने मित्रों को मैंने धन्यवाद दिया और गाड़ी चल दी। २. उसने बस — स्टाप की ओर संकेत कर दिया। ३. रमेश ने अपना रुपया बूढ़े को दे दिया और ख़ाली हाथ घर लौट आया। ४. वह बच्चों की तरह रो पड़ी। ५. यह कहकर उसने चित्र उलटकर देखा तो चौंक पड़ी। ६. यह सुनकर दोनों विद्यार्थी हँस पड़े। ७. वह उसके ग्रामोफ़ोन के साथ हाल की तरफ़ जा रहा था। उसे देखकर सुरेश का चेहरा और भी खिल उठा। ८. अचानक जहाज़ के अन्दर के लाउडस्पीकर से जोर से एक आवाज़ आई। सब चौंक पड़े और इधर-उधर देखने लगे। ९. जब यह जहाज़ तैयार हो जायेगा तो इसकी लम्बाई साठ मीटर होगी, चौड़ाई छः मीटर, वज़न एक हजार टन। १०. अशोक ने उसी समय हाथ के संकेत से बाज़ार से गुज़रनेवाले तीन-चार खाली रिक्शे रोक लिये। ११. राजा को बहुत क्रोध आया। किन्तु उस समय उसको फ़ौज की ज़रूरत थी। इस लिये क्रोध को पी गया। १२. मोहिनी इस दृश्य को देखकर कह उठी—हम तो इस टापू पर जायेंगे। १३. अब

शीघ्रता से तुम यह काम कर डालो और फिर भागकर अपने पेड़ पर चढ़ जाना। १४. राम ने कुएँ से डोल खीचा और राजकुमारी को पानी पिला दिया। १५. थोड़ी देर इसी प्रकार सोच-विचार करने के बाद सब बच्चे वापस चाँद एयरपोर्ट को आ गये और अपने राकेट में बैठकर चाँद की दूसरी ओर प्रस्थान कर गये। १६. कार यहाँ नहीं रुकी और दक्षिण दिशा की ओर प्रस्थान कर गई।

अभ्यास २। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Он отдал мне все свои вещи. 2. Переодевшись, я лег на кровать отдохнуть. 3. Мы вернулись домой ровно в 4 часа. 4. Советские инженеры и рабочие построили в Бхिलाи ((भिलाई)) большой металлургический (धातु का) завод. Им помогали индийские специалисты. 5. Советский Союз запустил космическую ракету в сторону Луны (चाँद). 6. С улицы подул холодный ветер. Я встала и закрыла окно. 7. Всё, что он мне сказал, я записал. 8. Недавно я была в Индии. Всё, что я видела и слышала в городах и деревнях Индии, я записывала. 9. Она посадила нас, села сама и вдруг расплакалась. „Что случилось?“ спросили мы. 10. Советский Союз направил в Индию группу специалистов, которые будут обучать индийских студентов русскому языку.

अभ्यास ३। “फ़ुटबाल-मैच” शीर्षक के टेक्सट को पढ़ने के बाद वे सब अवधारणबोधक संयुक्त क्रियाओं को, जो टेक्सट में मिलती हैं, अपनी कापी में नक़ल कीजिये और उनके अर्थ बताइये।

अभ्यास ४। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल कीजिये और उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. गोलकीपर ने गोल रोकने की चेष्टा की, किन्तु वह सफल न हो सका। २. २० वें मिनट में विपक्षी दल के एक खिलाड़ी ने फिर गोल कर दिया। ३. पहला गोल “दिनामो” के खिलाड़ी ने किया। ४. सन् १९६३ में गुर्जी टीम “दिनामो” ने मास्को की “तोरपेदो” को ४-१ से हरा दिया था ५. हमारी टीम के लेफ़्ट ब्राऊट ने हमारी टीम को हार से बचा लिया ६. इन दोनों टीमों के बीच मैच १-१ से समाप्त हुआ और दोनों को एक-एक प्वाइंट मिला। ७. “दिनामो” ने ४ मैचों में ६ प्वाइंट प्राप्त किये और “तोरपेदो” को ३ मैचों में ४ प्वाइंट मिले। ८. दोनों टीमों का खेल टेक्नीक उच्च कोटि का (व्यशेगो क्लासा) था। ९. आज यहाँ “राकेट” नामक टीम “सितारा” नामक टीम को ४-० से हरा दिया। “राकेट” के केप्टान ने तीन गोल किये और चौथा गोल लेफ़्ट ब्राऊट ने किया। १०. सोवियत उज़्बेकिस्तान की राजधानी में

अन्तर्देशीय फुटबाल प्रतियोगिताएँ होती हैं। यहाँ भारतीय, अफ़गान और दूसरी फुटबाल टीमों आई थीं। ११. हमारी टीम ने बहुत चेष्टा की, पर हार से नहीं बच सकी। १२. गोल उत्तरार्द्ध (второй тайм) में हुआ। १३. इस नगर की टीम राष्ट्रीय फुटबाल प्रतियोगिता के सेमि-फ़ाइनल में पहुँच गई। १४. विपक्षी दल कोई गोल नहीं कर सका। १५. पूर्वार्द्ध के अन्त में लेफ़्ट आऊट ने मैच का एकमात्र (единственный) गोल किया।

अभ्यास ५। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Футбол— очень популярная игра. 2. Советские футбольные команды ежегодно выезжают на соревнования во многие страны мира. 3. Судья дал свисток, и игра началась. 4. Игроки нашей команды забили два гола в первом тайме. 5. Противники не смогли сравнять счёт. 6. Вратарь несколько раз спасал команду от гола. 7. Все игроки бросились за мячом к воротам. 8. Мяч ударился об верхнюю перекладину. 9. Когда левый крайний забил гол, болельщики начали прыгать от радости. 10. Под гром аплодисментов судья возвестил о голе. 11. На последней минуте второго тайма правый крайний забил пятый гол. 12. В трех играх они набрали 5 очков. 13. Матч окончился со счётом 5:1. 14. Команда „Ракета“ победила команду „Звезда“ со счётом 2:1. 15. Одобрение болельщиков придало им силы, и они стали играть с (ещё большей) душой. 16. Центр-форвард, как стрела, бросился за мячом. 17. До конца первого тайма счёт был равный. 18. Правый крайний по ошибке забил гол в свои ворота. 19. До конца игры оставалось 15 минут, а наша команда выигрывала сосчётом 3:1. 20. Очень многие любители (преми м.) футбола не смогли достать билеты на этот матч. 21. Команда „Космос“ вышла в полуфинал чемпионата по футболу. 22. Судья назначил угловой удар. 34. Этой команде невозможно было добиться успеха: у них была очень плохая техника игры. 24. Вратарь не смог поймать мяч и он влетел прямо в ворота. 25. Мяч отлетел от штанги, и все игроки бросились за ним.

अभ्यास ६। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके वाक्य लिखिये :

अन्तर्देशीय प्रतियोगिता, फुटबाल-प्रेमी, समर्थक, तालियों की गड़गड़ाहट में, विश्राम की सीटी, बढ़ावा देना, जोश पैदा होना, गलती से, कारगर देना, चेष्टा करना, बाँस से टकराकर लौट आना, गेंद छीनना, गेंद पास करना, किक मारना, निर्णय करना।

अभ्यास ७। “फ़ुटबाल-मैच” शीर्षक के टेक्सट को अपने शब्दों में सुनाइये।

अभ्यास ८। टेक्सट का रूसी में अनुवाद कीजिये :

कल शाम यहाँ फ़ुटबाल-मैच हुआ। जिस में दो टीमों “स्पुत्निक” और “कोसमोस” खेलीं। “स्पुत्निक” ने “कोसमोस” को २ गोल से हरा दिया और अब तक के अपने ११ मैचों में १७ प्वाइंट प्राप्त किये और “कोसमोस” ने १३ मैचों में अभी केवल १३ प्वाइंट ही प्राप्त किये हैं।

मौसम अच्छा नहीं था। बारिश हो रही थी। फिर भी स्टेडियम में दर्शक (зритель м.) काफ़ी संख्या में उपस्थित थे। दोनों ही टीमों ने दृढ़ निश्चय के साथ खेलना शुरू किया। लेकिन “स्पुत्निक” का खेल टेक्नीक बेहतर (лучше) था। उसके खिलाड़ियों ने खेल शुरू होने के एक दम बाद (сразу же) गोल करने के प्रयत्न किये, पर पूरे पूर्वार्द्ध में वे कोई गोल नहीं कर सके। उत्तरार्द्ध के सातवें मिनट पर “स्पुत्निक” के लेफ़्ट आऊट ने पहला गोल किया। विपक्षी दल के खिलाड़ियों ने इस गोल को चुकाने की चेष्टा की, पर उनको कोई सफलता नहीं मिली। तीसवें मिनट पर दूसरा गोल “स्पुत्निक” के सेंटर-फ़ारवरद ने किया।

अभ्यास ९। टेक्सट का हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

В ноябре 1962 года в Ташкенте состоялся футбольный матч между командами „Динамо“ (Тбилиси) и „Торпедо“ (Москва). Это был очень интересный матч, в результате которого грузинские футболисты впервые (первый раз) стали чемпионами (чемпионы) страны по футболу.

В день матча на стадионе „Пахтакор“ собралось более 70 тысяч человек. Сотни людей не смогли приобрести билеты. Они смотрели матч по телевидению или слушали по радио.

Ровно в 6 часов игроки обеих команд вышли на поле. Раздался свисток судьи, и матч начался. Обе команды показали высокую технику игры. Первый гол забила команда „Торпедо“. Во втором тайме „Динамо“ сравняла счёт. Прошло 90 минут с начала матча, а счёт оставался равным — 1:1. Кто же будет чемпионом? Судья назначил дополнительное время (время сверх времени). Болельщики подбадривали свои команды. Динамовцы играли в дополнительном матче очень хорошо и смогли забить ещё три гола в ворота команды „Торпедо“. Итак, тбилисская команда „Динамо“ победила московских торпедовцев и впервые стала чемпионом страны по футболу.

अभ्यास १०। किसी फ़ुटबाल-मैच का वर्णन कीजिये।

अभ्यास ११। हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये :

1. Я очень люблю играть в футбол. 2. Мы часто ходим на футбольные матчи. 3. Ежегодно состоятся футбольные матчи между командами факультетов нашего университета. 4. Команда нашего факультета победила со счётом 3:2 команду исторического факультета. 5. Игру судил судья из Ленинграда. 6. Едва прозвучал свисток судьи, как игроки бросились в атаку. 7. В первом тайме обе команды не смогли забить ни одного гола. 8. Во втором тайме противники сравняли счёт. 9. Вратарь не смог поймать мяч. 10. Мяч отлетел, ударившись об верхнюю перекладину. 11. Центральный нападающий, как стрела, бросился за мячом. 12. Противники хотели отнять мяч, но не смогли. 13. На 20-й минуте правый крайний забил второй гол. 14. Подбадривание болельщиков придало им силы, и они смогли забить гол. 15. Наша команда набрала 20 очков. Если она наберёт ещё 4 очка, то сможет выйти в полуфинал.

अभ्यास १२। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में नक़ल करके उनका रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. यह समाचार सुनते ही वह बोल उठी—यह बात मुझे मालूम थी। दो-चार दिन पहले मैंने किसी से सुनी थी। २. उनका नाम सुनते ही राजा ने उन्हें महल में बुलाया। ३. दरवाजे से बाहर निकलते ही उसने उसे बाहर से बन्द कर दिया और चल दी। ४. गाँव में पहुँचते ही उसे उसका दोस्त मिल गया। ५. गोल होते ही यह स्पष्ट हो गया कि कौन जीतेगा। ६. कमरे से बाहर आते ही मुझे प्रेस के प्रतिनिधियों ने घेर लिया। ७. यह घोषणा सुनते ही बहुत-से लोग प्रसन्नता से उछल पड़े। ८. कमरे में आते ही बारिश होने लगी। ९. दोनों कई दिन से भूखी थीं, इस लिये खाते ही नींद-सी आने लगी। १०. पिता जी की आवाज़ सुनते ही वह घर की ओर चल पड़ी।

पच्चीसवाँ पाठ

СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ विशेषणों की तुलना

Качественные прилагательные имеют положительную, сравнительную и превосходную степени.

Положительная степень прилагательного обозначает определённое качество данного предмета безотносительно к другому. Например:

सुन्दर लड़का красивый мальчик
अच्छा मकान хороший дом
बड़ा रास्ता большой путь

Сравнительная и превосходная степени прилагательного обозначают качество данного предмета в сравнении с другим.

Сравнительная степень

तुलनात्मक अवस्था

Сравнительная степень обозначает, что один предмет или лицо обладает тем или иным качеством в большей или меньшей мере по сравнению с другим.

Для выражения сравнительной степени в языке хинди нет специальных суффиксов, как в русском или узбекском языках.

Сравнительная степень прилагательных в языке хинди выражается аналитически, т. е. сочетанием слова **अधिक** или **ज्यादा** в значении *более* с прилагательным положительной степени. Например:

सुन्दर красивый	अधिक सुन्दर красивее, более красивый
अच्छा хороший	ज्यादा अच्छा лучше
चालाक хитрый	ज्यादा चालाक хитрее, более хитрый
वह ज्यादा समझदार है — он умнее (более умный)	
यह लड़की अधिक सुन्दर है — эта девочка красивее	

Превосходная степень

उत्तम अवस्था

Превосходная степень обозначает, что один предмет или лицо обладает тем или иным качеством в большей или меньшей степени, чем все другие такие же предметы или лица.

Превосходная степень образуется двумя способами:

1) сочетанием **सब से**, которое ставится перед прилагательным положительной степени. Например:

सब से अच्छा самый лучший, наилучший
सब से बड़ा самый большой, наибольший
सब से सुन्दर самый красивый, красивейший

2) повторением прилагательного положительной степени с послелогом से. Например:

अच्छे से अच्छा самый лучший, наилучший, лучший из лучших
बड़े से बड़ा самый большой, наибольший, большой из больших
सुन्दर से सुन्दर самый красивый, красивейший, красивый из красивых

Для выделения одного предмета или лица из группы таких же предметов или лиц употребляется послелог में, который ставится после слов, обозначающих группу предметов или лиц. Например:

राम सब भाइयों में बड़े थे।

Рам был самым старшим братом.

वह अपनी सब बहनों में अधिक सुन्दर थी

Она была самая красивая среди своих сестёр.

Санскритские суффиксы степеней сравнения

В языке хинди имеется большое количество санскритских прилагательных, степени сравнения которых можно образовывать также с помощью санскритских суффиксов. Сравнительная степень образуется присоединением суффикса -तर, а превосходная -तम. Например:

कठिन трудный कठिनतर труднее कठिनतम самый трудный

प्रिय любимый प्रियतर более любимый प्रियतम самый любимый

मैं सीता के साथ देश के सुन्दरतम स्थानों में घूमता था।

Я ездил с Ситой по самым красивым местам страны.

Сравнительная конструкция

तुलनात्मक वाक्य

Сравнение качества или признака одного предмета (лица) с качеством или признаком другого предмета (лица) может передаваться с помощью специальной синтаксической конструкции: на первом месте стоит название сравниваемого предмета, затем следует название предмета, которое сравнивается, с послелогом से, потом прилагательное в положительной степени и глагол-связка. Например:

भाई बहन से छोटा है — брат младше сестры

वह तुम से समझदार है — он умнее тебя

Прилагательное всегда стоит в прямом падеже мужского или женского рода в зависимости от рода сравниваемого предмета (лица). Например:

भाई बहन से बड़ा है — брат старше сестры
बहन भाई से छोटी है — сестра младше брата

Вместо простого послелoga **से** иногда используется сложный послелог **की अपेक्षा** в сравнении, по отношению. Например:

विमला सीता की अपेक्षा बड़ी है — Вимла старше Ситы
कमला तुम्हारी अपेक्षा छोटी है — Камла младше тебя

Для усиления сравнения за словом, стоящим с послелогом **से**, могут следовать усилительная частица **भी**, наречие **अधिक**, **ज्यादा** или **कहीं**. Например:

वह तुम से भी बड़ा है — он старше даже тебя
वह तुम से भी अधिक बड़ी है — она даже старше тебя
वह तुम से कहीं सुन्दर है — он гораздо красивее тебя

Возможна перестановка членов предложения в сравнительной конструкции. Например:

कमला से रमा अधिक सुन्दर है — Рама красивее Камлы
उस कमरे से तुम्हारा कमरा ऊँचा है — твоя комната выше той

Сложные комплетивные глаголы

समाप्तिबोधक संयुक्त क्रियाएँ

Сложные комплетивные глаголы образуются сочетанием основы смыслового глагола с образующим глаголом **चुकना** *оканчиваться, кончатся*. Этот глагол привносит оттенок законченности, полной завершенности действия. Например:

पढ़ना читать पढ़ चुकना кончить читать
लिखना писать लिख चुकना кончить писать

Комплетивные глаголы употребляются главным образом в настоящем совершенном и предпрошедшем временах.

Настоящее совершенное время комплетивного глагола указывает на законченность, полную совершенность действия, результат которого налицо. Например:

मैं प्रेमचन्द की यह कहानी पढ़ चुका हूँ।

Я уже прочёл этот рассказ Премчанда.

वह इस प्रश्न का उत्तर पहले दे चुका है।

Он ещё раньше ответил на этот вопрос.

Предпрошедшее время комплетивного глагола подчеркивает законченность, завершенность действия, результат которого был налицо уже в какой-то момент в прошлом. Например:

जब हम लौट आये तो वह सोने के लिये जा चुकी थी।

Когда мы вернулись, она уже отправилась сцать.

हमारे आने से पहले वह कहीं बाहर जा चुके थे।

Они куда-то ушли ещё до нашего прихода.

Комплетивные глаголы в отрицательной форме не употребляются.

Глагол **चुकना** самостоятельно не употребляется.

खरीदारी

हरके शहर में, हरके गाँव में भिन्न-भिन्न दुकानें होती हैं। दुकानें प्रधानतः दो प्रकार की होती हैं। जिस दुकान में खाने-पीने की चीजें बिकती हैं उसे खुराक की दुकान या खाद्य पदार्थ की दुकान कहते हैं। जिस दुकान में कपड़े, जूते, कोट आदि बिकते हैं उसे स्टोर्स कहते हैं।

खुराक की दुकानें सुबह के ९ बजे से रात के ११ बजे तक खुली रहती हैं और छुट्टी के दिन भी खुली रहती हैं।

अब ९ बज चुके हैं और खुराक की सब दुकानें खुल चुकी हैं। यह खुराक की एक दुकान है। यह दुकान बड़ी नहीं है। इसकी पटरियों पर गोश्त, सोसिज, नान,

डबल-रोटी, मक्खन, नमक, शक्कर, मिठाई, बिस्कुट आदि दिखाई देते हैं।

दुकान में केवल एक आदमी काम करता है अथवा माल बेचता है और वह है एक जवान स्त्री। उसके सिर पर सफ़ेद टोपी है और कपड़े के ऊपर एक सफ़ेद ऐप्रन। दुकान में दो ग्राहक हैं—एक अर्धे उम्र की स्त्री और एक लड़का जिस की आयु चौदह—पन्द्रह बरस की है।

बेचनेवाली— (औरत से) आप को क्या चाहिये?

स्त्री— मैं डबल-रोटी लेना चाहती हूँ। क्या यह ताज़ी है?

बेचनेवाली— जी नहीं, डबल-रोटी उतनी ताज़ी नहीं है। नान बिल्कुल ताज़ा है।

स्त्री— अच्छा। तो मुझे दो नान दीजिये। (बेचनेवाली स्त्री को दो नान देती है)।

बेचनेवाली— और कुछ?

स्त्री— मक्खन के क्या दाम हैं?

बेचनेवाली— मक्खन तीन क्रिस्म के हैं। यह जो बढ़िया क्रिस्म का है, सब से महँगा है। इसका मूल्य ३ रुबल ५० कपेक किलोग्राम है। यह मक्खन ज़्यादा सस्ता है। ३ रुबल २० कपेक किलोग्राम है। और यह सब से सस्ता है, ३ रुबल। ३ रुबल ५० कपेक का मक्खन बिना नमक का है। बाक़ी नमकीन हैं।

स्त्री— मुझे आधा किलोग्राम बढ़िया क्रिस्म का मक्खन तोल दीजिये। (बेचनेवाली मक्खन तोल देती है)।

बेचनेवाली— और कुछ?

स्त्री— एक किलोग्राम शक्कर, डेढ़ किलोग्राम सोसिज, एक पाकेट नमक दीजिये। क्या ये अंडे ताज़े हैं?

बेचनेवाली — जी हाँ, आज ही आये हैं। अंडे दो प्रकार के हैं। जो बड़े-बड़े हैं, ६० कपेक के दस हैं और वे जो छोटे-छोटे हैं, ८० कपेक के दस।

स्त्री — मुझे ६० कपेक के दस अंडे दीजिये। (बेचनेवाली अंडे गिनकर एक पाकेट में डालकर स्त्री को देती है)।

बेचनेवाली — आज बहुत अच्छा गोश्त आया है। क्या आप गोश्त नहीं लेंगी?

स्त्री — धन्यवाद। मुझे आज गोश्त की जरूरत नहीं है। कल ले चुकी हूँ। इन सब के कितने पैसे हुए?

बेचनेवाली — चार रुबल पचहत्तर कपेक।

स्त्री — यह लीजिये, ५ रुबल।

बेचनेवाली — यह लीजिये चेंज। २५ कपेक।

स्त्री — धन्यवाद।

बेचनेवाली — आप की सेवा के लिये तैयार हूँ। (लड़के को संबोधित करके) लड़के, तुम को क्या चाहिये?

लड़का — मैं पनीर लेना चाहता हूँ। पनीर है?

बेचनेवाली — नहीं है। आज पनीर नहीं है। कल तक जरूर आ जायेगा। कल आना।

लड़का — अच्छा। मुझे बिस्कुट भी चाहिये। कौन-कौन-से बिस्कुट हैं?

बेचनेवाली — नमकीन बिस्कुट है और मीठा।

लड़का — मुझे ४०० ग्राम मीठा बिस्कुट दीजिये।

बेचनेवाली — (बिस्कुट तोलकर लड़के की तरफ बढ़ाती है) लो। और क्या चाहिये?

लड़का — धन्यवाद। और कुछ नहीं चाहिये। यह लीजिये ३६ कपेक।

यहाँ फल-सब्जियों का बाज़ार है। मेज़ों की कतारें रखी हैं। इन पर आलू, प्याज़, गोभी, फूल-गोभी, चुकन्दर, गाजर, मूली, कद्दू, शलगम, खीरा, अनार, सेब, आड़ू, खूबानी आदि दिखाई देते हैं। थोड़ी दूरी पर ज़मीन ही पर सर्दों और तर्बूजों के ढेर दिखाई देते हैं।

आज इतवार है। आज बाज़ार दूसरे दिनों की अपेक्षा ज़्यादा गर्म है। इतवार के दिन साधारण दिनों की तुलना में चीज़ें भी कहीं अधिक आती हैं और ग्राहक भी कहीं अधिक होते हैं।

एक पुरुष आलू ख़रीदना चाहता है।

पुरुष—भाई, आलू के क्या दाम हैं?

सब्ज़ीवाला—यह आलू २० कपेक किलोग्राम है और यह उस से ५ कपेक सस्ता है।

पुरुष—यह आलू क्यों ज़्यादा महँगा है? यह इस से तो छोटा है।

सब्ज़ीवाला—हाँ, इस से छोटा तो है, पर इस से कहीं अधिक मज़ेदार है।

पुरुष—खैर, मुझे ५ किलोग्राम तोल दीजिये।
(सब्ज़ीवाला आलू तोल देता है) प्याज़ किन दामों बिक रहा है?

सब्ज़ीवाला—२५ कपेक किलोग्राम।

पुरुष—मुझे बड़े-बड़े प्याज़ चाहियें। आपके पास इस से बड़े प्याज़ हैं?

सब्ज़ीवाला—जी हाँ, यह देखिये, ज़्यादा बड़े हैं।

पुरुष—३ किलोग्राम दीजिये। (सब्ज़ीवालेने प्याज़ तोल दिया।) आलू और प्याज़ दोनों के कितने पैसे हुए?

सब्जीवाला - १ रुबल ७५ कपेक।

पुरुष - यह लीजिये, १ रुबल ७५ कपेक।

पुरुष वहाँ से चलकर गोभीवाले के पास आता है।

पुरुष - भाई, ज़रा यह सब से बड़ी गोभी तोलना।

(गोभीवाला गोभी तोलता है)।

गोभीवाला - इसका वज़न साढ़े तीन किलोग्राम है।

पुरुष - अच्छा। अब एक छोटी-सी गोभी और देना। इस से काफ़ी छोटी। कोई एक किलोग्राम की।

गोभीवाला - यह तोल देता हूँ। (तोलता है।) १ किलोग्राम से कुछ ज्यादा है। चलिये, एक किलोग्राम।

पुरुष - दोनों की कीमत कितनी हुई?

गोभीवाला - ४५ कपेक।

पुरुष - यह लीजिये, ५० कपेक।

गोभीवाला - लीजिये चेंज, ५ कपेक। और कुछ?

पुरुष - बस, और कुछ नहीं चाहिये। जो कुछ चाहिये था, ख़रीद चुका हूँ।

एक जवान स्त्री फल ख़रीदने आई है। वह एक फलवाले से बातें कर रही। स्त्री - अच्छी क्रिस्म के सेब हैं आप के पास?

फलवाला - जी हाँ, ज़रूर हैं। आपको किस क्रिस्म के सेब चाहियें? ये मीठे हैं और ये खट्टे।

स्त्री - ये सेब कितने के हैं?

फलवाला - ये मीठे सेब ४५ कपेक किलोग्राम हैं, ये सेब (दूसरी क्रिस्म के सेब दिखाकर) ४० कपेक किलोग्राम और ये सेब सब से महंगे हैं, ६० कपेक किलोग्राम। इनको अप्रोत कहते हैं। ये सेब सब से अच्छे समझे जाते हैं।

स्त्री - आप के पास ज्यादा सस्ते सेब हैं?

फलवाला — जी नहीं, इन से सस्ते सेब बिक चुके हैं।

स्त्री — अफसोस है। खैर, मुझे ४० कपेक के सेब तीन किलोग्राम दीजिये।

फलवाला (सेब तोलकर देता है।) अनार नहीं लेंगी? यह देखिये, बहुत ही अच्छे अनार हैं। अभी कल ही आये हैं। फ़रगाना से। फ़रगाना के अनार सब से मज़ेदार और सब से रसीले होते हैं।

स्त्री — शुक्रिया। अनार मुझे अच्छे नहीं लगते। आपके पास नाशपातियाँ हैं?

फलवाला — जी हाँ। यह लीजिये। इसका मज़ा चखिये।

स्त्री — यह बहुत सख़्त है। कुछ नरम तो नहीं है?

फलवाला — (एक दूसरी नाशपाती देकर) यह ज़्यादा नरम है। चखकर देखिये। देखने में उतनी अच्छा नहीं लगतीं, पर हैं बहुत मज़ेदार मीठी और रसीली। और काफ़ी सस्ता भी है। केवल ५० कपेक किलोग्राम।

स्त्री — (नाशपाती का मज़ा चखकर) जी हाँ। यह बहुत मज़ेदार है। २ किलोग्राम तोल दीजिये।

फलवाला — यह लीजिये, २ किलोग्राम।

स्त्री — कुल क्रीमत कितनी हुई?

फलवाला — २ रुबल २० कपेक।

स्त्री — यह लीजिये, २ रुबल २० कपेक।

अभ्यास १। निम्नलिखित वाक्यों को अपनी कापी में लिखकर उनका अनुवाद कीजिये :

१. हम उज़बेकिस्तान के सब से बड़े शहर में रहते हैं। २. मेरा कमरा इस कमरे से कहीं बड़ा है। ३. हमारा शहर संसार में सब से सुन्दर है। ४. मेरी सब से छोटी बेटा इस से भी होशियार है। ५. रमेश सब से अच्छा है। ६. यह लड़की उस

से भी ज्यादा चालाक निकली। ७. मेरा बेटा इस से दो साल छोटा है। ८. उसकी आयु तीस वर्ष से कम न थी। ९. वह सब से अधिक होशियार है। १०. आकार में हाथी सब जानवरों में बड़ा है। ११. हमारे मकान के कमरे ज्यादा बड़े और ऊँचे हैं। १२. उन सब फ़िल्मों में जो मैंने देखी है यह फ़िल्म सब से अच्छी है। १३. यह काम कहीं आसान है। १४. इस कहानी की ज़बान सब से सरल है। १५. बीरबल ने क़लम उठाई और पहली रेखा के नीचे एक दूसरी, उस से लम्बी रेखा खींच दी।

१. सोने से पहले मैंने होटल के नौकर से कहा था—मुझे सुबह चार बजे उठा देना। मगर जब मेरी आँख खुली तो साढ़े चार बज चुके थे। २. नाच का कार्यक्रम एकाएक समाप्त हो गया क्योंकि खाना मेज़ पर आ चुका था। ३. कुछ दिनों बाद एक दिन फिर मैं इसी घर में आया तो डाक्टर साहब वाशिंगटन से लौट चुके थे। ४. वह अपना सामान बाँधकर जाने के लिये बिल्कुल तैयार हो चुकी थी। ५. उसने बूढ़े को देखकर सिर हिलाया और कहा “अरे राम, इसकी दशा, तो बहुत बिगड़ चुकी है।” ६. मैं बहुत-से लोगों से यह सवाल पूछ चुका हूँ। ७. मैंने देखा कि वह स्त्री वहाँ से जा चुकी है। ८. जब वह मुझे सहायता देने आया तो मैं सब कुछ समाप्त कर चुका था। ९. उसने मुझे सिनेमाघर जाने का निमंत्रण दिया परन्तु मैं नहीं गया। यह फ़िल्म मैं पहले देख चुका था। १०. वह मुझ से वादा कर चुकी है।

अभ्यास २। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Москва — самый большой город Советского Союза.
2. Волга — самая большая река в Европе.
3. Байкал — самое глубокое озеро в мире.
4. Больше всего осадков выпадает в Чиррапундже, на севере Индии.
5. Тагор — самый известный писатель Индии.
6. Индия меньше, чем Советский Союз, но больше, чем Пакистан.
7. Этот рабочий зарабатывает больше того рабочего.
8. Эта фабрика изготавливает тканей больше той фабрики.
9. Колхоз имени В. И. Ленина выращивает хлопка больше вашего колхоза.
10. Рамеш читает больше меня.
11. Она моложе меня на два года.
12. Он старше ее на пять лет.
13. Брат красивее сестры.
14. Эта комната светлая, но та светлее.
15. Это самое большое здание в городе.
16. Это здание красивее.
17. Это самый лучший игрок нашей команды.
18. Сегодня гораздо холоднее, чем вчера.
19. Эта зима значительно холоднее прошлогодней (पिछले साल का).
20. Июль — самый жаркий месяц в Узбекистане.
21. Он может ходить больше и быстрее, чем я.

1. Когда я вернулся домой, было уже 12 часов ночи и все уже спали. 2. Когда мы пришли на вокзал, то увидели, что поезд уже прибыл. 3. Они уже пообещали нам, что помогут. 4. Делегации писателей стран Азии и Африки (अफ्रीका) сегодня уже прибыли в Ташкент. 5. Многие рассказы индийских писателей уже переведены на русский, узбекский и другие языки. 6. Первый космический полет уже совершен. 7. Он уже закончил школу и хочет поступить учиться в медицинский институт. 8. Они долго просили его, но он сказал: „Я уже принял это решение и буду выполнять его.“ 9. Мы уже поняли, что он не разрешит нам ехать туда. 10. Об этом я уже писал много раз.

अभ्यास ३। निम्नलिखित वाक्यों का रूसी में अनुवाद कीजिये :

१. डबल — रोटी की कीमत क्या है? २६ कपेक। २. सोसिज के क्या दाम हैं? १ रबल ६० कपेक एक किलोग्राम। ३. आपकी दुकान में फल होते हैं? जी हाँ, होते हैं। पर आज नहीं हैं। ४. क्या मुझे इस दुकान में मछली मिलेगी? जी हाँ। ५. मेरे पास दो घंटे खाली समय है। बाज़ार जाकर कुछ चीज़ें लेना चाहता हूँ। अगर तुम भी जाना चाहते हो, तो जल्दी करो, साथ चलेंगे। ६. चीज़ें लेने में हमारी मदद कीजिये। ७. सब से पहले हम खुराक की दुकान में जायेंगे। वहाँ से गोश्त, चावल और चरबी लेंगे। फिर बाज़ार से प्याज़ और गाजर लेकर घर जायेंगे। घर जाकर अच्छा — सा पुलाव बनायेंगे। ८. आपने क्या — क्या खरीदा? मैंने खीरा, मूली, चुकन्दर और एक खरबूजा खरीदा है। ९. इस दुकान में क्या — क्या बिकता है? इस दुकान में कई किस्म के मक्खन, पनीर, बिस्कुट, मिठाइयाँ बिकती हैं। १०. हमारे घर के नज़दीक एक छोटा — सा बाज़ार है जिस में कालखोज़वाले फल, तरकारियाँ, चावल, माश आदि बेचते हैं। ११. यह दुकान शहर की सब से अच्छी दुकान गिनी जाती है। इस में हमेशा ताज़ी से ताज़ी खुराक की चीज़ें मिलती हैं। १२. इस दुकान में सब बेचनेवाले नौजवान लोग हैं। सब से बड़े की उम्र २० साल की है और सब से छोटे की १६ साल की। १३. देखने में यह लड़का उस से छोटा है, पर कहीं अधिक समझदार है। १४. यह टोपी मुझे ज़्यादा पसन्द है, इसको ज़रा दिखाइये। १५. बेचनेवाले ने कहा, “हाँ, यह कपड़ा ज़्यादा खूबसूरत है और सस्ता भी है। इसी को ले लीजिये।” १६. यह सर्दा रसीला और मीठा है, पर मुझे वह अधिक पसन्द आया। १७. लेनिनग्राद हमारे देश का सब से सुन्दर शहर है। पर हमें मास्को अधिक पसन्द आया। १८. भारत में किस्म — किस्म के फल मिलते हैं। उन में आम सब से अच्छा और सब से मज़ेदार समझा जाता है। १९.

भारत के नीबू हमारे यहाँ के नीबूओं से कहीं छोटे होते हैं और ज्यादा खट्टे भी होते हैं। २०. उसने अपने जीवन में पहली बार तरबूज का मज़ा चखा। २१. यह फल चखके देखिये।

अभ्यास ४। हिन्दी में अनुवाद कीजिये :

1. Молоко, масло, сыр и другие продукты вы можете купить в этом магазине. 2. Сколько стоит килограмм мяса? 1 рубль 80 копеек. 3. Есть ли у вас колбаса по 2 рубля 80 копеек?, Нет, сейчас нет такой колбасы. Мы получим её вечером. 4. Если вы хотите купить печенье, пирожное (пирог) и другие сладости, то идите в магазин на улице Ленина. 5. Дайте мне, пожалуйста, полкило печенья, 5 пирожных и пачку конфет. 6. Я очень люблю пирожное. 7. Вы хотите купить дыню? Пожалуйста, это самый лучший сорт дынь. Эти дыни очень сочные и мягкие. 8. Мирзачульские дыни считаются самыми лучшими. 9. Сколько стоит килограмм арбуза? 10 копеек. 10. Сколько весит этот арбуз? 5 кг 500 г. 11. Получите сдачу. 12. Белый лук лучше желтого (पीला). 13. Я иду в магазин делать покупки. 14. Взвесьте, пожалуйста, 1 кг печенья и 300 г сливочного масла. 15. Сколько будет стоить 400 г соленого сливочного масла? 1 рубль 28 копеек. 16. Я хочу испечь пирожное. Мне нужны яйца и мука высшего сорта (मैदा). Где я могу купить муку? В магазине на улице К. Маркса есть мука высшего сорта. 17. Сколько стоит килограмм муки высшего сорта? 41 копейка. 18. Эти лепешки свежее тех, но они дороже. 19. Это самый большой продуктовый магазин в нашем городе. 20. Эта продавщица считается одной из лучших. 21. Продавец сказал, что та колбаса вкуснее. 22. Эти помидоры дешевле. 23. Сколько стоит килограмм свеклы? Килограмм свеклы стоит 6 копеек. 24. Сколько весит этот кочан цветной капусты? 550 г. Цветная капуста нам нравится больше. 26. Продавщица сказала, что у них в магазине есть свежее мясо. 27. Я хочу купить 1 кг мяса и сделать котлеты и борщ. 28. Где обувной магазин? Я хочу купить туфли для своей сестры.

अभ्यास ५। निम्नलिखित शब्दों का प्रयोग करके वाक्य बनाइये :

खरीदना, बेचना, बिकना, मिलना, बेचनेवाला, दिखाई देना, मज़ा चखना, तोलना, कितने का, कीमत, चेंज, स्टोर्स, खुला।

अभ्यास ६। खरीदारी पर एक कहानी लिखिये।

अभ्यास ७ । हिन्दी में मौखिक अनुवाद कीजिये :

— Сколько стоит килограмм урюка?

— 45 копеек. Очень хороший урюк. Сладкий.

— Взвесьте мне 6 кг.

— Пожалуйста, вот вам 6 кг урюка. Что ещё?

— Я хочу купить виноград. Есть ли у вас хорошие сорта?

— Да, пожалуйста. Вот чёрный виноград без косточек (बिना बीज का). Это самый лучший сорт.

— Сколько стоит килограмм?

— 85 копеек.

— Это очень дорого. Нет ли подешевле?

— Есть. Вот этот виноград называется чарас. Он кислый. 1 кг стоит 50 копеек.

— Ну, хорошо, дайте мне полкилограмма черного винограда. Я не люблю кислый виноград.

— Вот, пожалуйста, полкилограмма винограда.

— Сколько всё это будет стоить?

— 3 рубля 13 копеек.

— Вот 4 рубля.

— Получите сдачу 87 копеек.

— Спасибо, до свидания.

— До свидания. Заходите еще. У нас в магазине всегда самые лучшие сорта фруктов.

НЕДЕЛЯ, МЕСЯЦЫ, ВРЕМЕНА ГОДА

Каждый день недели в Индии имеет по несколько названий. Наиболее распространенными являются следующие названия:

Понедельник सोमवार , पीर

Вторник मंगलवार

Среда बुधवार

Четверг बृहस्पतिवार , गुरुवार

Пятница शुक्रवार

Суббота शनिवार , सनीचर , सनीचरवार

Воскресенье इतवार¹, रविवार

Год состоит из 12 месяцев и начинается он с месяца चैत, т. е. с середины марта по григорианскому календарю. Новый год индийцы встречают не в полночь, а с восходом солнца, с его первыми лучами.

Месяцы в Индии исчисляются от одного полнолуния до другого. Названия индийских месяцев следующие:

चैत март — апрель, 30 дней

बैसाख апрель — май, 31 день

जेठ май — июнь, 31 — 32 дня

असाढ़ июнь — июль, 32 дня

सावन июль — август, 31 — 32 дня

भादों август — сентябрь, 31—32 дня

क्वार сентябрь — октябрь, 30—31 день

कार्तिक октябрь — ноябрь, 30 дней

अग्रहन ноябрь — декабрь, 29 дней

पूस декабрь — январь, 29—30 дней

माघ январь — февраль, 29—30 дней

फागुन февраль — март, 30 дней

Эти названия месяцев даны по летоисчислению от Викрам-адитья, которое начинается с 56—57 гг. до н. э. Кроме этого летоисчисления, в Индии распространены и другие. Среди мусульман распространено летоисчисление от Хиджры, которое начинается с середины 622 г. В официальном делопроизводстве употребляется европейское летоисчисление и английские названия месяцев:

जनवरी январь	जुलाई июль
फरवरी февраль	अगस्त август
मार्च март	सितम्बर сентябрь
अप्रैल апрель	अक्तूबर октябрь
मई май	नवम्बर ноябрь
जून июнь	दिसम्बर декабрь

Год в Индии состоит из шести сезонов (времен года):

वसंत	весна
ग्रीष्म , गर्मी	лето (жаркий сезон)
वर्षा, बरसात	барсат (сезон дождей)
शरद	осень
हेमन्त	зима
शिशिर	холодный сезон

ОБОЗНАЧЕНИЕ ДАТ

Год обозначается словом **सन्**, которое ставится перед числительным — датой. Например:

1950 год सन् १९५०

В предложении слово **सन्** может опускаться. Название месяца ставится после года и соединяется послелогом **का**. Например:

Январь 1960 года सन् १९६० की जनवरी

Послелог **का** может быть опущен. Например:

सन् १९६० जनवरी январь, 1960 год

Возможна также перестановка. Она необходима тогда, когда сочетание имеет послелог. Например:

जनवरी १९६२ में в январе 1962 года

Для обозначения даты (числа, дня недели и месяца) употребляется послелог **को**. Число читается как количественное числительное. Например:

वह १० (दस) फ़रवरी को यहाँ आयेगा।

10 февраля он приедет сюда.

२३ (तेइस) जनवरी को विद्यार्थियों की सभा होगी।

23 января состоится собрание студентов.

शनिवार ३० (तीस) मई को शाम के छः बजे लेक्चर होगा।

В субботу, 30 мая в шесть часов вечера состоится лекция.

ОБОЗНАЧЕНИЕ ВРЕМЕНИ

Для обозначения часов используется два термина: **घंटा** и **बजा**.

घंटा — „час“ означает определенный отрезок времени. Напри-
мер:

दो घंटे два часа

चार घंटे में в течение четырех часов

आध घंटे से с полчаса

पौन घंटा три четверти часа, 45 минут

बजा (от глагола **बजना** — *бить, звенеть*) означает определенный
час суток. Например:

अब कितने बजे हैं? Который час?

क्या वक्त (समय) है? Который час?

अब तीन बजे हैं। Сейчас три часа

अब दस बजे हैं। Сейчас десять часов

शाम के छः बजे — в шесть часов вечера

Чтобы сказать “без четверти столько-то“, нужно перед чис-
лительным, обозначающим определенный час, поставить слово **पौने**
— *без четверти*. Например:

अब पौने चार बजे हैं। Сейчас 3 часа 45 мин.

Сейчас без четверти четыре часа.

पौने दस बजे हैं। 9 час. 45 мин.

Без четверти десять часов.

पौने ग्यारह बजे हैं। 10 час. 45 мин.

Без четверти одиннадцать часов.

पौने तीन बजे हैं। 2 часа 45 мин.

Без четверти три часа.

Если нужно сказать “с четвертью столько-то“, то берется
слово **सबा** — *с четвертью*, которое также ставится перед числи-
тельным. Например:

अब सवा दो बजे हैं। Сейчас 2 часа 15 мин.

Сейчас четверть третьего

सवा तीन बजे हैं। 3 часа 15 мин.

Четверть четвертого

सवा छः बजे हैं। 5 час. 15 мин.

Четверть шестого

Для обозначения “полчаса такого-то” употребляется слово **साढ़े** — с половиной, которое ставится перед числительным, начиная с трех. Например:

साढ़े तीन बजे हैं — 3 часа 30 мин.

साढ़े ग्यारह बजे हैं — 11 час. 30 мин.

साढ़े बारह बजे हैं — 12 час. 30 мин.

1 час 30 мин. и 2 часа 30 мин. со словом **साढ़े** не говорят: они имеют свои обозначения. Например:

डेढ़ बजे हैं — 1 час 30 мин.

ढाई बजे हैं }
अढ़ाई बजे हैं } 2 часа 30 мин.

Слова **पौने**, **सवा** и **साढ़े** самостоятельно, без числительных не употребляются.

Для выражения часа с минутами (до 30) берется деепричастие от глагола **बजना** — **बजकर**. Например:

पाँच बजकर दस मिनट हुए हैं — 5 час. 10 мин.

छः बजकर बीस मिनट हुए हैं — 6 час. 20 мин.

सात बजकर बाईस मिनट हुए हैं — 7 час. 22 мин.

Для обозначения часа с минутами после тридцати употребляется глагол **बजना** с послелогом **में**. Например:

पाँच बजने में बीस मिनट बाकी (शेष) हैं। 4 часа 40 мин.

Без двадцати минут пять часов.

नौ बजने में दस मिनट बाकी (शेष) हैं। 8 час. 50 мин.

तीन बजने में पाँच मिनट बाकी (शेष) हैं। 2 часа 55 мин.

Такие обороты речи, как “в 4 часа 5 минут” или “в 4 часа 55 минут” переводятся на хинди с послелогом **पर**. Например:

चार बजकर पाँच मिनट पर व 4 часа 5 минут

चार बजने में पाँच मिनट पर व 4 часа 55 минут

हमारे लेक्चर दो बजकर बीस मिनट पर समाप्त होते हैं।

Наши лекции заканчиваются в 2 часа 15 минут.

अ

अंग्रेज *м.* англичанин
 अंग्रेजी *ж.* английский язык
 अंडा *м.* яйцо
 अंत *м.* конец
 अंतर *м.* разница
 अंतरिक्ष *м.* космос
 ~यात्रा *ж.* космический полёт
 ~यात्री *м.* космонавт
 अंतर्देशीय *внутренний*
 अंतर्राष्ट्रीय *международный*
 अंतिम *последний*
 अंदर *внутри, внутри*
 ~से *изнутри, из*
 ~आना *входить*
 अकादमीशियन *м.* академик
 अकादमी *м.* академия
 अक्टूबर *м.* октябрь
 अक्षर *м.* буква
 अक्सर *часто*
 अगर *если*
 अगला *следующий*
 अगस्त *м.* август
 अचानक *вдруг, внезапно*
 अचूक *безошибочно, точно*
 अच्छा 1) *хороший, 2) здоровый*
 मैं~हूँ *я здоров*

अच्छा लगना *нравиться*
 अच्छी तरह *хорошо*
 अटल *твёрдый, непоколебимый*
 अठहतर *семьдесят восемь*
 अठावन *пятьдесят восемь*
 अड़तालीस *сорок восемь*
 अड़सठ *шестьдесят восемь*
 अड्डा *м.* 1) *база, 2) стоянка*
 हवाई~1) *аэродром, аэропорт*
 अर्द्धाई *два с половиной*
 अतिथि *м.* *гость*
 अतिरिक्त : के~*кроме, сверх*
 अतः *поэтому, следовательно*
 अदन *Аден (город)*
 अधिक *больше*
 से~*более*
 कहीं~*гораздо больше*
 अधिकतर *большей частью, главным образом*
 अधिकांश *м.* *большая часть, большинство*
 अधिकार *м.* *право*
 अधिकारी *м.* *чиновник, служащий*
 अध्यक्ष *м.* *председатель*
 अध्यक्षता *ж.* *председательство*
 को~करना *председательствовать*
 (на ч.-л.)
 अध्यापक *м.* *преподаватель*

अध्याय *м.* глава
अनपढ़ неграмотный, необразованный
अनमेल несоответственный
अनार *м.* гранат
अनुपस्थित отсутствующий
 ~होना отсутствовать
अनुभवी опытный, знающий
अनुमति *ж.* разрешение, позволение
 ~देना разрешать, позволять
अनुवाद *м.* перевод
 ~करना переводить
अनुसारः के~по, согласно
अनेक много, многочисленный
अन्य другой, иной
अन्यपुरुष (*грам.*) третье лицо
अपना свой
अपोर्त апорт (*сорт яблок*)
अप्रैल *м.* апрель
अफगान 1) афганский, 2) *м.* афганец
अभिनेता *м.* артист
अभी сейчас, только что, сейчас же ~तक до сих пор
अभ्यास *м.* упражнение
अरबी 1) *ж.* арабский язык 2) арабский
अलग отдельно
अलमारी *ж.* шкаф
 कपड़ों की~платяной шкаф
अल्पायु *ж.* короткая жизнь
अक्सर *м.* (удобный) случай, возможность, ~मिलना, ~पाना представляться (о случае, возможности)
अवस्था *ж.* 1) стадия, ступень, степень, 2) возраст

अविकसित неразвитый, отсталый
अस्पताल *м.* больница, госпиталь
अस्सी восемьдесят
आ
आँकड़ा *м.* цифра
आँख *ж.* глаз
 ~खुलना просыпаться
आँधी *ж.* буря, ураган
 ~चलना бушевать (о буре, урагане)
आइना *м.* зеркало
आकार *м.* 1) вид, внешность, 2) размер, объем
आकाश *м.* небо
आखिर наконец
आगे 1) дальше, далее, 2) впереди
आज сегодня
आजकल в настоящее время, теперь
आज्ञा *ж.* приказ
आज्ञार्थ повелительное наклонение
आठ восемь
आड़ू *м.* персик
आदमी *м.* человек
आदि и так далее, и другие
आधा *м.* половина
आधुनिक современный
आना *нп.* приходить
आप *ка* Ваш
आबाद населённый, обитаемый
 ~होना заселяться
आबादी *ж.* население
आमंत्रित приглашенный
 ~करना приглашать
आम *м.* манго
आयु *ж.* возраст
आराम *м.* 1) роскошь, комфорт
 ~व सहूलियत की चीजें предметы

комфорта, 2) отдых, покой
 ~का कमरा комната отдыха
 ~करना отдыхать
 आरामकुर्सी ж. кресло
 आराम - घर м. дом отдыха
 आरम्भ м. начало
 ~होना начинаться
 ~करना начинать
 आर्थिक экономический
 आल - यूनियन всесоюзный
 आलू м. картофель
 आवश्यक необходимый
 आवश्यकता ж. необходимость
 आवाज ж. голос
 आशा ж. надежда
 आस - पास вокруг, со всех сторон
 के~ вокруг
 आसान легкий

इ

इंजीनियर м., ж. инженер
 इंस्टीट्यूट ж. институт
 इकट्ठा собранный ~ होना быть соб-
 ранным, собираться
 इकतालीस сорок один
 इकसठ шестьдесят один
 इकहत्तर семьдесят один
 इकावन пятьдесят один
 इज्जत ж. уважение
 की~करना уважать (кого-л.)
 इतना столько, настолько
 इतिहास м. история
 इत्यादि и так далее
 इधर здесь, сюда
 इधर - उधर здесь и там
 इन्डिया गेट м. ворота Индии (в
 Дели)
 इन्तिज़ार м. ожидание ~में вожида-
 нии, का~करना ожидать (кого-л.)

इन्द्रप्रस्थ м. Индрапрастха (древ-
 нее название Дели)
 इमारत ж. здание
 इशतहार м. объявление
 इस लिये поэтому

उ

उगाना п. выращивать
 उच्च высший
 ~शिक्षा संस्था высшее учебно-
 заведение
 उछलना пп. 1) прыгать, скакать,
 2) радоваться
 उछालना п. бросать вверх, подбра-
 сывать
 उजड़ना пп. 1) разрушаться, 2) быть
 разрушенным
 उजबेक 1) узбекский, 2) м. узбек
 उजबेकी ж. узбекский язык
 उजाला м. свет
 कमरे में बहुत ~ है в комнате очень
 светло
 उठना пп. 1) вставать, 2) подни-
 маться
 हवा में~ подниматься в воздух
 उठाना п. 1) поднимать, 2) будить
 उड़ना пп. летать
 उतरना пп. 1) сходить, спускаться,
 приземляться, 2) слезать
 उत्तम превосходный
 ~ अवस्था превосходная степень
 उत्तमपुरुष м. (грам) первое лицо
 उत्तर м. север
 उत्तर м. ответ
 ~ देना отвечать
 उत्तरार्द्ध м. вторая половина; (спорт)
 - второй тайм
 उत्तरी северный

उत्साह *м.* энтузиазм, воодушевление

उत्सुक любопытный

उद्देश्य *м.* 1) цель, намерение
2) (*грам.*) подлежащее

उधर там, туда

उनचास сорок девять

उनसठ пятьдесят девять

उनहत्तर шестьдесят девять

उन्नति *ж.* 1) рост, подъем, 2) развитие, прогресс

उन्नासी семьдесят девять

उपनाम *м.* псевдоним

उपन्यास *м.* роман

उपस्थित присутствующий

~ होना присутствовать

उपाधि *ж.* титул

उबला हुआ варёный

उभरना *нп.* выступать, выда-
ваться

उम्र *ж.* возраст

उर्दू *ж.* язык урду

उलटना *п.* переворачивать

उसका его, её

ऊ

ऊँचा высокий

ऊँचाई *ж.* высота

ऊपर вверху, наверху

के ~ на, над

ऊपरवाला верхний

ए

एक 1) один

एक — एक по одному

2) указывает на неопределённость) какой-то, некий

एकवचन *м.* (*грам.*) единственное
число

एकाएक сразу, вдруг, неожиданно
एयर इंडिया Айр Индия (*название
авиакомпании*)

एयरपोर्ट *м.* аэропорт

एयर सर्विस *м.* воздушное сообще-
ние

एवं также

ऐ

ऐग्रोकल्चरल сельскохозяйственный
~इंस्टीट्यूट сельскохозяйствен-
ный институт

ऐतिहासिक исторический

ऐप्रन *м.* фартук

ऐसा такой

ओ

ओखला *м.* (*геогр.*) Оххла

ओपेरा *м.* опера

~देखना слушать оперу

ओर *ж.* сторона, направление

की~в сторону, в направлении

औ

और 1) и, а, 2) ещё

~कुछ что-нибудь ещё?

~क्या что ещё?

औरत *ж.* женщина

क

कंडक्टर *м.* кондуктор, проводник

कंसर्ट *м.* концерт

~दिखाना давать концерт

कई несколько

कई — मंजिला многоэтажный

कक्षा *ж.* 1) класс, 2) курс (год
обучения)

कच्चा зелёный, незрелый

कच्चाख *м.* казах
कटघरा *м.* барьер, ограда
कठिन 1) трудный, 2) суровый,
жестокий
कठिनाई *ж.* трудность, затруднение
~से с трудом
क़तार *ж.* ряд, линия
कथा *ж.* рассказ, повесть
क़द *м.* рост, высота
लंबे~का высокий (о человеке)
कद्दू *м.* тыква
कनाट प्लेस Канат плейс (*торговый район в Дели*)
कपड़ा *м.* 1) ткань, материя; 2) одежда,
~ उतारना снимать одежду
कपास *ж.* хлопок (неочищенный)
~उगाना выращивать хлопок
~साफ़ करना очищать хлопок
कपेक *м.* копейка
कबाब *м.* шашлык
कभी — कभी иногда
कम 1) малый, 2) меньший,
3) мало
कमपोत *м.* компот
कमर-पेट्टी *ж.* привязной ремень
~बाँधना привязывать ремень
कमरा *м.* комната
कमरे में в комнате
कमाल *м.* мастерство, чудо
कम्युनिस्ट 1) коммунист, 2) коммунистический
करना *п.* делать, совершать
करीब близко, вблизи
~आना приближаться
करोड़ десять миллионов
कर्म *м.* (*грам*) дополнение
प्रधान ~ прямое дополнение
अप्रधान ~ косвенное дополнение
कर्मचारी *м.* служащий, работник

कलखोज *м.* колхоз
क़लम *м.* ручка
कला *ж.* искусство
कलाकार *м.* артист
कवि *м.* поэт
कविता *ж.* стихотворение
कस्टमवाला *м.* таможенный агент
कहना *п.* 1) говорить, 2) называть
कहाँ где? куда?
कहानी *ж.* рассказ
कहा-सुनी *ж.* ссора, перебранка
कहीं где-нибудь, куда-нибудь
~भी... नहीं нигде
काँटा *м.* вилка
कागज़ *м.* бумага
कागज़ी бумажный
काटना *п.* резать, разрезать, отрывать
कापी *ж.* тетрадь
काफ़ी достаточный
~है достаточно! довольно!
काफ़ी *ж.* кофе
काम *м.* работа, ~ पर на работе
~करना работать
घर का ~ चलाना заниматься домашними делами
काम — काज *м.* дело, занятие
~करना заниматься делом
कार *ж.* машина (легковая)
कारक *м.* (*грам*) падеж
प्रधान ~ прямой падеж
अप्रधान ~ косвенный падеж
कारखाना *м.* завод, фабрика
कपास साफ़ करने का ~ хлопкоочистительный завод
कारनर *м.* (*спорт.*) угловой удар
~देना подавать угловой
कार्यक्रम *м.* программа
काल *म.* (*грам.*) время

कालखोजवाला *м.* козхозник
कालीन *м.* ковёр
कालेज *м.* техникум, училище
काशी *м.* Каши (древнее название
Бенареса)
कि что (союз)
किक *ж.* (*спорт*) удар
~करना (मारना) ударять, бить
по мячу
कितना сколько?
कितने का है? сколько стоит?
किनारा *м.* берег
किन्तु но, однако
किराया *м.* плата (за проезд)
किरिंज *м.* киргиз
किलोग्राम *м.* килограмм
किलोमीटर *м.* километр
प्रति ~ за каждый километр
किशती *ж.* лодка, пароход
~में सैर करना кататься на лодке
किसका чей?
किसान *м.* крестьянин, земледелец
क्रिस्म *ж.* 1) сорт बढ़िया ~ высший
сорт 2) тип नई ~ का новейший
क्रीमत *ж.* цена, стоимость
कील *ж.* 1) гвоздь, 2) клин
~गाड़ना вбивать гвоздь (клин)
कीली *ж.* 1) гвоздь, 2) клин
~गाड़ना вбивать гвоздь (клин)
कुआँ *м.* колодец
कुछ что-нибудь, кое-что, несколько,
некоторые
~नहीं ничего
~भी हो как бы то ни было,
что бы то ни было
कुमारी *ж.* 1) девушка, 2) мисс
कुयबिशेव Куйбышев
कुरूप безобразный, уродливый
कुसी *ж.* стул

कुल весь
~मिलाकर всего, итого
कुली *м.* кули, носильщик, груз-
чик
कुशल искусный, квалифицирован-
ный
कृति *ж.* произведение, сочинение
कृदन्त *м.* (*грам.*) причастие
कृपया будьте добры, пожалуйста
कृपा *ж.* милость, любезность
~करके будьте любезны
केंद्र *м.* центр
केंद्रित сосредоточенный
~करना сосредоточивать
केवल только
कैसा 1) какой, 2) как, каким об-
разом
कैसे как, каким образом
तुम ~हो как ты поживаешь? как
себя чувствуешь?
कोई какой-нибудь, кто-нибудь
कोई ... न (नहीं) никакой, никто
कोट *м.* пиджак, пальто
कोटि *ж.* степень, разряд, класс
उच्च ~का перворазрядный, пер-
воклассный
कोना *м.* угол, уголок
कोने-कोने से из каждого уголка
कोशिश *ж.* старание, усилие, по-
пытка
की ~करना стараться, делать по-
пытки, пытаться (сделать
что-л.)
कौन кто
कौन-सा какой, который
क्या 1) что, 2) какой, который,
3) ли, разве
क्यारी *ж.* клумба
क्यों почему

क्रांति *ж.* революция
क्रांतिकारी *м.* революционер
क्रिया *ж.* глагол
 ~ का रूप форма глагола
 ~ का मूल रूप основа глагола
 ~ का साधारण रूप неопределенная форма глагола
क्रेमलिन *м.* Кремль
क्रोध *м.* гнев
 ~ आना злиться, сердиться
 ~ पी जाना подавить гнев
क्लब *м.* клуб

ख

खट्टा кислый
खट्टी चेरी *ж.* вишня
खड़ा стоящий
 ~ होना (रहना) стоять
खतम होना оканчиваться, завершаться
खबर *ж.* известие, весть, новость,
खरबूजा *м.* дыня
खरादी *м.* токарь
खरीदारी *ж.* купля, покупка
खाद्य съестной, съедобный
खाद्य पदार्थ *м.* пищевые продукты
खाना 1) *п.* кушать, есть **आप क्या खायेंगे?** Что будете кушать?
 2) пища, еда
खाना ~ обедать
पेट भर खाना наедаться досыта
खाली пустой, незанятый
 ~ समय свободное время
खिचड़ी *ж.* кхичри, каша из риса и бобовых
खिड़की *ж.* окно
खिलना *нп.* радоваться, быть довольным

खिलाड़ी *м.* игрок
खिलाना *п.* кормить
खिलाफ़ : के ~ против
खिलौना *м.* игрушка
खींचना *п.* рисовать
खीरा *м.* огурец
खुराक *ж.* пища, еда
खुलना *нп.* открываться
खुला открытый
खुलवाना *п.* заставить открыть
खुश довольный, радостный
 ~ होना быть довольным
खुशी *ж.* радость, удовольствие
बड़ी ~ से с удовольствием
खूबसूरत красивый, прекрасный
खूबानी *ж.* абрикос
खेल *м.* игра
खेल - टेक्नीक *м.* техника игры
खेलना *нп.* играть
खैर ладно, допустим
खोज *ж.* поиски, розыски
 ~ करना искать
खोना *п.* терять
खोलना *п.* открывать, раскрывать

ग

गंगा *ж.* река Ганг
गगनस्पर्शी очень высокий, высотный
 ~ भवन (इमारत) высотное здание, небоскрёб
गड़गड़ाहट *ж.* грохот, громыханье
गड़ना *нп.* быть забитым (о гвозде)
गड़बड़ *м.* 1) беспорядок, путаница, 2) смятение, замешательство
गणना *ж.* 1) счёт, 2) число

गणनावाचक संख्या количественное числительное
गरदन *ж.* шея
गरम горячий, жаркий
गरमी *ж.* 1) жара, зной, 2) лето
गर्मियों में летом
गरीब бедный, неимущий
गरीबी *ж.* бедность, нищета
गर्मजोशी *ж.* сердечность, теплота
 ~ से сердечно, тепло
गाँव *м.* деревня, село
गाजर *ж.* морковь
गाड़ना *п.* вбивать, вгонять
गाड़ी *ж.* поезд
गाना *п.* петь
गायक *м.* певец
गिनती *ж.* счёт ~ करना (**गुनाना**)
 считать
गिनना *п.* считать
गिना जाता है считается
गिरजा *м.* церковь (христианская)
गिरना *нп.* падать
गीत *м.* песня, гимн
 ~ गाना петь песню
गुजरना *нп.* 1) проходить, проезжать, протекать
गुजरनेवाला проезжающий
गुरुवार *м.* четверг
गुर्जाँ 1) грузинский, 2) *м.* грузин
गुँजना *нп.* греметь, звучать
गेंद *ж.* мяч
 ~ पास करना передавать мяч, пасовать
गैस *ж.* газ
 ~ का चूल्हा газовая плита
गोद *ж.* грудь, объятие
गोदान „Жертвенная корова“ (роман Премчанда)
गोभी *ж.* капуста

फूल गोभी цветная капуста
गोभीवाला *м.* продавец капусты
गोमती *ж.* река Гомати
गोल круглый
गोल *м.* 1) ворота, 2) гол
 ~ करना забивать мяч (гол)
गोलकीपर *м.* вратарь
ग्यारह одиннадцать
 ~ — ग्यारह по одиннадцать
ग्रामोफोन *м.* граммофон, патефон

घ

घंटा *м.* час (отрезок времени)
प्रति ~ в час, за каждый час
घटना *ж.* случай, инцидент
घड़ी *ж.* часы (стенные, наручные и т. д.)
घना густой, плотный
घर *м.* дом
घुमाना *п.* вращать, вертеть, поворачивать
घुसना *нп.* проникать, пробираться
घूमना *нп.* вертеться, вращаться
घेरना *п.* 1) окружать, 2) приставать (с просьбой)
घोषणा *ж.* объявление

च

चखना *п.* пробовать, отведовать
चंद *м.* луна
चढ़ना *нп.* 1) подниматься, взбираться, 2) садиться (в поезд, самолет)
चम्मच *м.* ложка
चरबी *ж.* сало, жир
चलना *нп.* идти, двигаться, ехать
चल पड़ना отпавляться
चलिये допустим

चला जाना *нп.* уходить, отправ-
ляться, удаляться
चवालीस сорок четыре
चाँद *м.* луна
चाँदनी चौक Чандни чаук (торго-
вый район в Дели)
चाय *ж.* чай
चार четыре
~ **चार** по четыре
चालक *м.* 1) водитель, 2) пилот
चालाक 1) умный, 2) умелый, 3)
хитрый
चावल *м.* рис (очищенный)
चाहना *п.* хотеть, желать
चाहिये нужно, следует
चिंता *ж.* беспокойство, забота
चित्र *м.* картина, портрет, рисунок
चिलानजार Чиланзар (*жилой мас-
сив в Ташкенте*)
चिह्न *м.* знак
चुकंदर *м.* свекла
चुकाना *п.* выплачивать, погашать,
уплачивать
चुप молчаливый
~ **रहना** молчать
चुपचाप безмолвно, молча
चूल्हा *м.* очаг, печка, плита
चूमना *п.* целовать
चूज *м.* сдача (денежная)
चेरी *ж.* черешня
चेष्टा *ж.* старание, усилие
~ **करना** стараться, пытаться
चेहरा *м.* лицо, облик
चोटी *ж.* вершина, верхушка
~ **का** крупнейший, наилучший
चौकना *нп.* вздрагивать, дрожать
चौक *м.* круглая площадь, круг-
лая платформа
चौड़ा широкий

चौड़ाई *ж.* ширина
चौवन пятьдесят четыре
चौसठ шестьдесят четыре
चौहतर семьдесят четыре

छ

छः шесть
साढ़ ~ шесть с половиной
छप्पन пятьдесят шесть
छात्र *м.* учащийся, ученик, сту-
дент
छात्रा *ж.* учащаяся, студентка
छात्रावास *м.* студенческое обще-
житие
छावनी Чхаони (окраина города)
छियालीस сорок шесть
छियासठ шестьдесят шесть
छिहतर семьдесят шесть
छीनना *п.* вырывать, отнимать
छुट्टी *ж.* 1) свободное время 2)
отпуск, каникулы
छुट्टियों में во время каникул
छुट्टी का दिन выходной день
छुरी *ж.* нож
छूटना *нп.* отправляться, отходить
(о поезде)
छेद *м.* отверстие, щель
छोटा 1) маленький, 2) младший
~ — **बड़ा** маленький и большой
छोटा — मोटा малый, незначитель-
ный
छोड़ना *п.* бросать, покидать
छोड़कर исключая, кроме

ज

जंकशन *м.* узловая железнодорож-
ная станция
जंगल *м.* лес

जंतर-मंतर *м.* Джантар-мантар
(название обсерватории в Дели)
जगना *нп.* пробуждаться, просы-
паться
जगह *ж.* место *की* ~ вместо
जगाना *п.* будить, пробуждать
जनता *ж.* народ
जनसंख्या *ж.* 1) численность насе-
ления, 2) население
जन्म *м.* рождение
जब *когда*
जबान *ж.* язык
जबानी 1) устный, 2) устно
जमाना *м.* время, эпоха
जमीन *ж.* земля
जरा *пожалуйста*
जरा-सा *малый, незначительный*
जरूर *обязательно*
जरूरत *ж.* нужда, необходимость
जलवायु *м.* климат
जलसा *м.* собрание
जलाना *п.* зажигать
जल्दी *ж.* поспешность
~ करना *спешить, торопиться*
2) *скоро, быстро*
जहाँ *где, куда*
जहाज *м.* судно, корабль
हवाई ~ *самолёт*
जाड़ा *м.* зима, холодный сезон
जाड़ों में *зимой*
जाति *ж.* национальность
जानकारी *ж.* знание, осведомлен-
ность
जानना *п.* знать
जानवर *м.* животное
जाना *нп.* идти, ехать, уходить
удаляться
जानेवाला *идуший, едуший*

शिमला को जानेवाली गाड़ी *поезд,*
идуший в Симлу
जाम *м.* чаша, бакал
जामा-मस्जид *Джама масжид (мечеть*
в Дели)
जी-जान : ~ से *всей душой, изо*
всех сил
जीत *ж.* победа
जीतना *п.* 1) побеждать, 2) выиг-
рывать
जीवन *м.* жизнь, существование
जुलाई *ж.* июль
जू *м.* зоопарк
जूता *м.* башмак, туфля, сапог
जून *м.* июнь
जेब *ж.* карман
जेली *ж.* кисель
जैसा *такой, как, подобный*
जैसे *как, например*
जो *кто, который*
- जोर : ~ से *громко*
जोश *м.* 1) возбуждение, 2) страсть
ज्यादा *много, больше*
सब से ~ *больше всего*

झ

झगड़ा *м.* ссора
झलक *ж.* отражение, отблеск
झील *ж.* озеро
झुकाना *п.* нагибать, склонять
झूठ *м.* ложь
झूठा 1) *ложный, фальшивый, 2)*
лживый

ट

टन *м.* тонна
टांगा *м.* тонга (*экипаж для пе-*
ревозки людей)

टापू *м.* остров

टिकट *м.* 1) билет; 2) марка (*почтовая*)

टिकट-घर *м.* билетная касса

टिकाना *п.* ставить, поместить

टिप्पणी *ж.* примечание, комментарий

टीम *ж.* команда (спортивная)

टुकड़ा *м.* кусок, ломоть

टेक्नीक *ж.* техника (напр. игры)

टेक्स्ट *м.* текст

टेक्सटाइल текстильный

~ मिल текстильный комбинат

टेक्सी *м.* такси

~ का अइडा стоянка такси

~ ड्राइवर водитель такси

टेलीवीजन *м.* телевидение

~ देखना смотреть телепередачу

टелеवीजन-सेट *м.* телевизор

टोपी *ж.* головной убор, шляпа, шапка, тубетейка

टौस करना *п.* проводить жеребьевку

ट्यूशन करना работать домашним учителем

ट्रंक *м.* сундук (дорожный)

ट्राम *м.* трамвай

~ पकड़ना сесть в трамвай

ट्राम-स्टाप *м.* остановка трамвая

ट्रेन *ж.* поднос

ट्रैक्टर *м.* трактор

~ चलाना водить трактор

ठ

ठंडा холодный, прохладный

ठहरना *нп.* останавливаться

ठीक 1) правильный, верный

~ है правильно, верно

~ नहीं है неправильно, неверно

2) хороший, исправный

सब ~ हैं все здоровы

ड

डबल-रोटी *ж.* белый хлеб, булка, испеченная по-европейски

डाकखाना *м.* почта

डाक्टर *м., ж.* доктор

डाक्यूमेंटरी документальный

डालना *п.* класть (напр. *соль* и т.д.), наливать

डिप्टी *м.* заместитель, помощник

~ इन्स्पекटर помощник инспектора

डिब्बा *м.* 1) коробка, шкатулка.
2) вагон, 3) купе

डिब्बिया *ж.* коробка, коробочка
कागज़ की ~ бумажный пакетик

डेढ़ полтора

डोल *м.* ведро

ड्यूटी *ж.* дежурство, вахта

~ पर होना дежурить

ड्राफ्ट्स *м.* шашки (игра)

ढ

ढंग *м.* форма, тип, модель, фасон

ढाई два с половиной

ढीला 1) слабый, ненатянутый
2) свободный, просторный

ढेर *м.* куча, груда

त

तक до, в течение

तथा и, также

तब тогда, в то время

~ तक до того времени

तभी тогда же, как раз в то время
~ से с тех пор, с того самого
времени

तय करना *n.* проходить (путь)

तरकारी *ж.* овощи, зелень

तरफ *ж.* сторона, направление

चारों ~ с четырех сторон, во-
круг

तरबूज *м.* арбуз

तरसना *n.* страстно желать, жаж-
дать

तरह *ж.* род, вид

तरह-तरह का разнообразный

ताजा 1) свежий (о плодах, про-
дуктах) 2) новый

ताजик *м.* таджик

तार *м.* телеграмма

तारीख *ж.* дата, число

ताली (तालियाँ) *ж.* рукоплескания,
аплодисменты, ~ बजाना хло-
пать, аплодировать

तालियों की गड़गड़ाहट гром аплоди-
сментов

तिरपन пятьдесят три

तिरसठ шестьдесят три

तिहत्तर семьдесят три

तीन три

साढ़े तीन три с половиной

तीर *м.* стрела

तीस тридцать

तुम вы, ты

तुम्हारा ваш, твой

तुर्क *м.* 1) турок; 2) турецкий

तुलना *ж.* сравнение

की ~ में по сравнению с

तुलनात्मक сравнительный

~ श्रवस्था сравнительная степень

तुलवाना *n.* взвешивать (у кого-
либо)

तू ты

तेजी *ж.* быстрота, скорость

तेरा твой

तेरह тринадцать

तेल *м.* масло (растительное)

तैंतालीस сорок три

तैयार готовый

~ होना быть готовым (к че-
му-л.)

~ करना изготавливать, произ-
водить

तैयारी *ж.* 1) приготовление, 2) под-
готовка

~ करना делать подготовку (к
чему-л.)

तैरना *нп.* плавать

तोलना *n.* взвешивать

थ

थपेड़ा *м.* порыв (ветра)

थराहट *ж.* тряска, дрожь, дрожа-
ние

थियेटर *м.* театр

थोड़ा 1) малый, незначительный

थोड़ी देर बाद через некоторое
время

थोड़ी दूरी पर недалеко 2) нем-
ного

द

दक्षिण *м.* юг

दबाना *n.* нажимать

दम *м.* мгновение, момент

एक ~ बाद сразу же после

दरवाजा *м.* дверь

दर्जा *м.* 1) класс (в поезде),
2) категория, разряд

पहले बर्जे का первосортный

दर्शक *м.* зритель
 दर्शनीय достопримечательный
 दशा *ж.* положение, состояние
 दस десять
 दहेज *м.* приданое
 दाखिल होना поступать (в учебное заведение)
 दाम *м.* цена, стоимость
 इसके~क्या हैं? Сколько это стоит?
 दायीं правый
 दाईं ओर правая сторона
 दासी *ж.* рабыня
 दाहिना правый
 दिखाई देना показываться, появляться
 दिखाना *п.* показывать, демонстрировать
 दिन *м.* день
 छुट्टी का ~ выходной день
 बाज़ार का ~ базарный день
 दिनामो *м.* Динамо
 दिलचस्प интересный
 दिलचस्पी *ж.* интерес
 ~ से с интересом
 दिलाना *п.* заставить дать
 ध्यान ~ привлекать чьё-либо внимание
 दिशा *ж.* направление, сторона
 दीया *ж.* светильник
 दीवार *ж.* стена
 दुकान *ж.* 1) лавка, магазин खाद्य - पदार्थ (खुराक) की ~ продуктовый магазин 2) мастерская
 दूध *м.* молоко
 दूर 1) далёкий, 2) далёко
 ~ नहीं है недалеко
 काफ़ी ~है довольно далеко
 दूरी *ж.* расстояние
 ~ तय करना преодолевать расстояние

दूसरा 1) второй, 2) следующий
 दूसरे दिन на другой день
 दृश्य *м.* зрелище, сцена
 देखना *п.* смотреть, видеть
 देखने में на вид
 देना *п.* давать, отдавать
 देर *ж.* 1) опоздание ~ होना опаздывать 2) время बहुत देर से очень долго, थोड़ी ~ बाद через некоторое время, вскоре
 देश *м.* страна, государство
 दो два, दो-तीन два-три, несколько
 दोनों оба, вдвоем
 दोमंजिला двухэтажный
 द्वारा при помощи, ' посредством, через

घ

धक्का *м.* удар, толчок
 धन *м.* богатство
 धनी богатый, имущий
 धन्यवाद 1) *м.* благодарность
 ~ देना благодарить 2) спасибо! благодарю!
 धरती *ж.* земля, почва
 धातु *м.* металл, руда
 ~ का металлургический
 धीरे медленно, тихо
 धीरे-धीरे медленно-медленно
 धूप *ж.* солнечные лучи, падающие на землю, солнечный зной
 धोना *п.* стирать, мыть
 हाथ-मुँह ~ умываться
 कपड़े धोने की मशीन стиральная машина
 ध्यान *м.* внимание
 ~ से внимательно

नंबर *м.* номер (дома и т. д.)
न не
नक्ल करना *п.* переписывать
नगर *м.* город
नजदीक близко
के ~ близ, около, у
नदी *ж.* река
नमक *м.* соль
नमकदान *м.* солонка
नमकीन солёный
नमस्कार *м.* 1) поклон, приветствие,
 2) привет! до свидания!
नमस्ते 1) привет! здравствуйте! до
 свидания, 2) *ж.* привет
उस से मेरी ~ **कहना** передай ему
 мой привет
नया новый
नरम мягкий, нежный
नर्तक *м.* танцор
नल *м.* водопровод
नहर *м.* большой арык, канал
नहलाना *п.* мыть, купать
नहीं не, нет
नाच *м.* танец, пляска
 ~ **नाचना** танцевать
नाचना-कूदना танцевать и прыгать,
 радоваться
नाटक *м.* драма, пьеса
नाटकीय драматический
 ~ **रूपान्तर** инсценировка
नान *м.* лепешка
नाना *м.* дед (*по материн. линии*)
नानी *ж.* бабушка (*по материн.
 линии*)
नाम *м.* имя, название, наимено-
 вание

~ **पड़ना** получить название, быть
 названным
 ~ **रखना** называть, давать имя
आपका ~ **क्या है?** Как Вас зовут? Как
 Ваше имя?
नामक под названием, по имени,
 носящий имя
नाम-निशान *м.* признак, след
नामावली *ж.* список имен
नाला *м.* водосточная канава
नाशपाती *ж.* груша
नाश्ता *м.* завтрак
 ~ **बनाना** готовить завтрак
निकलना *п.* 1) выходить, 2) ока-
 зываться
निकालना *п.* 1) вынимать, доста-
 вать, 2) издавать (книги, га-
 зеты)
निबंध *м.* 1) сочинение, 2) очерк,
 статья
निमंत्रण *м.* приглашение
 ~ **देना** приглашать
निम्नलिखित нижеследующий
नियत установленный, назначенный
 ~ **समय पर** в назначенное вре-
 мя, в установленный срок
निर्णय *м.* решение, заключение
 ~ **करना** принимать решение, ре-
 шать
निर्णायक *м.* (*спорт*) жюри, судья
निर्मल чистый, ясный
निर्माण *м.* строительство
 ~ **करना** строить, создавать
निर्यात *м.* вывоз, экспорт
निशाना *м.* цель, мишень
 ~ **साधना** прицеливаться
निहारना *п.* пристально смотреть,
 разглядывать
नींद *ж.* сон, дремота

~ **आना** клонить ко сну
नींव *ж.* фундамент
~ **डालना (रखना)** закладывать
фундамент
नीचे внизу, вниз
से ~ снизу
के ~ под, ниже
नीला голубой, синий
नेता *м.* вождь
नोबोसिबिस्क *м.* Новосибирск
नौ девять
नौकरी *ж.* служба, работа
नौकाडूबी „Крушение“ (роман Та-
гора)
नौजवान 1) молодой, юный, 2) *м.*
юноша
नौजवान लोग *м.* мн. молодежь

प

पंखा *м.* вентилятор
~ **चलाना** включать вентилятор
पंजाबी *м.* панджабец
पकड़ *ж.* схватывание, захватыва-
ние, задержание
पकाना *п.* варить, готовить (пищу)
पक्का мощный
पक्ताकार Пахтакор (название)
पचपन пятьдесят пять
पचहत्तर семьдесят пять
पचास пятьдесят
पटरी *ж.* доска, полка
~ **लगाना** приставлять полку
पठान *м.* патан, афганец
पड़ना *нп.* идти (об осадках)
पढ़ना *п.* 1) читать, 2) учиться
पढ़ाई *ж.* 1) учение, занятие 2)
обучение, преподавание
पढ़ाना *п.* преподавать, обучать

पढ़ा - लिखा *м.* 1) грамотный, 2)
образованный
पता *м.* адрес
पते पर по адресу
पति *м.* муж, супруг
पत्नी *ж.* жена, супруга
पत्रिका *ж.* журнал, периодическое
издание
पनीर *м.* сыр
परंतु но, однако
पर но, однако
पर на, над
परिचय *м.* знакомство
~ **कराना** знакомить
~ **प्राप्त करना** знакомиться
परिचित знакомый
परिणाम *м.* результат, следствие,
итог
परिवार *м.* семья
परिस्थिति *ж.* положение
परीक्षा *ж.* экзамен, зачет
~ **पास करना** сдавать экзамен
परेशानी *ж.* беспокойство, тревога
पलंग *ж.* кровать, койка
पलड़ी *ж.* чаша весов
पशु *м.* животное, скот
पसंद приятный, угодный
~ **आना (होना)** нравиться
~ **करना** любить
पहनना *п.* надевать (на себя), но-
сить
पहलवान *м.* 1) атлет, 2) борец,
силач
पहला первый
पहले прежде, раньше
से ~ до, прежде
पहाड़ *м.* гора
पहाड़ी 1) горный, гористый *м.* 2)
горец, 3) холм, гора

पहुँच *ж.* прибытие
पहुँचना *нп.* прибывать, приходиться
पहुँचाना *п.* 1) доставлять, 2) про-
 вожать
पाँच пять
पाकेट *м.* пачка, пакет
पाखाना *м.* уборная
पाठ *м.* урок
 ~ **याद करना** заучивать урок, го-
 товить урок
पाठशाला *ж.* школа, училище
पाठ्यपुस्तक *ж.* учебник
पाना *п.* получать, добывать
पानी *м.* вода
पार *м.* 1) противоположный бе-
 рег, 2) другая сторона
पार्क *м.* парк
पारदर्शक прозрачный (о бумаге)
पार्टी *ж.* партия
पालन - पोषण *м.* содержание, вос-
 питание
 ~ **करना** растить, воспитывать
 (детей)
पालम Палам (*аэропорт близ Де-
 ли*)
पास करना *п.* 1) проходить, закан-
 чивать (учеб. завед.) 2) сда-
 вать (экзамен, зачет)
पासपोर्ट *м.* паспорт
पिछड़ा отсталый, неразвитый
पिलाना *п.* поить
पीछे позади, сзади, назад
 के ~ позади, сзади
पीना *п.* пить
पीर *м.* понедельник
पुकारना *п.* 1) звать, 2) кричать
पुनः снова, опять
पुराना старый, старинный, древний

पुराना क़िला Пурана кила (*ста-
 ринная крепость в Дели*)
पुरुष *м.* 1) мужчина, 2) (*грам.*)
 лицо
पुलाव *м.* плов
पुल्लिंग *м.* (*грам.*) мужской род
पुस्तक *ж.* книга
पुस्तकालय *м.* библиотека
पूछ-ताछ *ж.* расспросы
 ~ **का दफ़्तर** справочное бюро
पूरा полный
 ~ **करना** заполнять (*графу и*
т. д.)
पूर्वाह्न *м.* первая половина; (*спорт.*)
 первый тайм
पूर्वी восточный
पृथ्वी *ж.* земля, земной шар
पृथ्वीराज Притхвирадж (имя)
पेंसिल *ж.* карандаш
पेट *м.* желудок, живот
 ~ **पालना** существовать, кор-
 миться
पेड़ *м.* дерево
पेंतालीस сорок пять
पेंतीस тридцать пять
पेंसठ шестьдесят пять
पेंदल 1) пеший, 2) пешком
 ~ **चलना** идти пешком
पेंदा होना *нп.* производиться
पेंर *м.* нога
पेंसा *м.* 1) пайса (монета, равная
 1/100 рупии) 2) деньги
पोंछना *п.* вытирать, стирать
पौ *ж.* рассвет
 ~ **फटना** рассветать
प्यान्न *м.* лук
प्रकार *м.* 1) вид, тип, 2) способ,
 метод **इस** ~ таким образом
प्रकाश *м.* свет

प्रकाशित опубликованный, изданный ~ **होना** быть опубликованным
प्रकृति ж. природа
प्रकोष्ठ м. кабина
प्रगतिशील передовой, прогрессивный
प्रचार м. распространение
प्रजातंत्र м. республика
प्रति ж. экземпляр
प्रतिवर्ष ежегодно
प्रतिघंटा каждый час
प्रतिनिधि м. представитель
प्रतिनिधि - मंडल м. делегация
प्रतियोगिता ж. соревнование, состязание
प्रत्येक каждый, всякий
प्रथम первый
प्रथम-पुरुष м. (*грам*) первое лицо
प्रथा ж. 1) обычай, традиция, 2) система
प्रदर्शन м. показывание, демонстрация ~ **करना** показывать
प्रधानतः главным образом, преимущественно
प्रधानाध्यापक м. директор школы
प्रभाव м. впечатление ~ **डालना** производить впечатление
प्रमुख главный
प्रयत्न м. усилие, старание
प्रयोग м. употребление, использование; ~ **करना** употреблять, использовать
प्रश्न м. вопрос
 ~ **करना** задавать вопрос, спрашивать
प्रश्नोत्तर м. вопросы и ответы

~ **समा** вечер вопросов и ответов
प्रसन्न 1) довольный, 2) радостный ~ **होना** быть довольным
प्रसिद्ध известный, знаменитый
प्रस्थान м. отъезд, отправление
 ~ **करना** отбывать, отправляться
प्राचीन древний, старинный
प्राप्त полученный, добытый
 ~ **करना** получать, приобретать
 ~ **होना** быть полученным, доставаться
प्रारंभ м. начало, начинание
 ~ **करना** класть начало
प्रिय милый, любимый, дорогой
प्रेमचन्द Премчанд
प्रेमी 1) любящий, 2) м. любитель
फुटबाल-प्रेमी любитель футбола
प्रेस м. пресса
प्रोग्राम м. программа, план
 ~ **गड़बड़ हो गया** план расстроился
प्रोफेसर м., ж. профессор
प्लेट м. 1) тарелка, 2) порция
प्लेटफार्म м. платформа (жел.-дорожная), перрон
प्वाइंट м. очко
 ~ **प्राप्त करना** набрать очко

फ

फटा हुआ поношенный
फण м. капюшон (кобры)
फरगाना м. Фергана (город)
फर्श м. пол
फल м. плод, фрукт
फलवाला м. продавец фруктов
फारसी 1) персидский, 2) ж. персидский язык

फिर снова, опять, еще
~ एक बार, एक बार ~ ещё раз
~ से сызнова, вновь, снова
~ भी все же, тем не менее
फुट *м.* фут (мера длины)
फुटबाल *м.* футбол
~ खेलना играть в футбол
फुर्ती *ж.* проворство, живость
फुर्सत *ж.* свободное время, досуг
फूल *м.* цветок
फूलदान *м.* цветочная ваза
फ़ैकल्टी *ж.* факультет
पूर्वी ~ восточный факультет
फैलना *нп.* увеличиваться, расти
फ़ैसला *м.* решение
~ करना решать, принимать
решение
फ़ोन *м.* телефон
~ करना звонить по телефону
फ़ौज *ж.* армия, войско
फ़ौवारा *м.* фонтан

ब

बंगला 1) бенгальский, 2) *ж.* бенгальский язык
बंद 1) закрытый, запертый. 2) прекратившийся, ~ करना а) закрывать, запирать, б) прекращать
बंबई *ж.* Бомбей (*город*)
बकना *нп.* болтать, пустословить
बगीचा *м.* сад
बचपन *м.* детство
बचाना *п.* 1) спасать, избавлять, 2) защищать, оборонять
बच्चा *м.* 1) ребенок, дитя, 2) мальчик
बच्ची *ж.* 1) девочка, 2) дочь

बजना *нп.* бить (о часах)
साढ़े घाठ बजे 7 час. 30 мин.
दोपहर के एक बजे в час дня
बटन *м.* кнопка, выключатель
~ दबाना нажимать кнопку
बड़ा 1) большой
उतना ~ नहीं है не столь большой, 2) старший, взрослый
बढ़ना *нп.* расти, увеличиваться
बढ़ जाना возрасти
2) идти вперед, 3) продвигаться вперед
बढ़ाना *п.* 1) увеличивать, 2) протягивать (руку)
बढ़ाव *м.* продвижение, наступление
बढ़ावा *м.* ободрение, воодушевление
~ देना ободрять, воодушевлять
बताना *п.* говорить, сообщать, рассказывать
बदलना *п.* менять, заменять
कपड़े ~ переодеваться
बनना *нп.* делаться, становиться
बनाना *п.* делать, производить, изготовлять, создавать
बनारस *м.* Бенарес (город)
बयालीस сорок два
बरस *м.* год
बराबर 1) равный, одинаковый
2) непрерывно, безостановочно
बर्फ *ж.* снег
बलवान сильный
बस 1) только, лишь, 2) довольно, достаточно, хватит,
~ करना останавливаться, кончать!
~ कीजिये довольно! остановитесь!
хватит!

बस *ж.* автобус
बसना *нп.* быть населенным
बस्ती *ж.* селение, поселок
बहत्तर семьдесят два
बहन *ж.* сестра
बहुत 1) многочисленный, 2) много, очень, чрезвычайно
बहुत-से लोग много людей
बहुवचन *м.* (*грам*) множественное число
बाँटना *п.* делить, распределять, раздавать
बाँधना *п.* связывать, завязывать, привязывать
बाँस *м.* (*спорт*) штанга
~से टकराकर लौट आना отскочить от штанги
बाक़ी остающийся, оставшийся
बाज़ार *м.* базар, рынок
बात *ж.* 1) речь, разговор
~ करना разговаривать, 2) дело,
बड़ी खुशी की ~ है очень приятно
बातचीत *ж.* разговор, беседа
बाद : बाद में впоследствии, потом, позже, के ~ после, за, по
बादल *м.* облако
बादशाह *м.* царь, падишах
बायाँ левый
बाईं ओर левая сторона
बार *ж.* раз
बारी *ж.* очередь, черёд
बारे : के ~ में о, об, относительно
बाल *м.* волос
बावन пятьдесят два
बासठ шестьдесят два
बाहर вне, снаружи ~से извне
बिकना *нп.* продаваться
बिगड़ना *нп.* 1) ухудшаться (о положении); 2) исказиться

बिछाना *п.* расстилать
बिताना *п.* проводить (время)
बिना : के ~ без
बिना नमक का मक्खन несолёное сливочное масло
बिस्куट *м.* печенье, бисквит
बिस्तर *м.* кровать, постель
बीमार больной
~ होजाना (*पड़ना*) заболеть
बीमारी *ж.* болезнь
बुधवार *м.* среда (день недели)
बुलाना *п.* 1) звать, подзывать, 2) приглашать
बुलावा *м.* 1) призыв, вызов 2) приглашение
बूढ़ा 1) старый, 2) 'м. старик
बृहस्पतिवार *м.* четверг
बैग *м.* портфель
बेचना *п.* продавать
बेचनेवाला *м.* продавец
बेचनेवाली *ж.* продавщица
बेचारा *м.* бедняга
बेचारी *ж.* бедняжка
बेटा *м.* сын
बेटी *ж.* дочь
बेहतर 1) лучший, 2) лучше
कहीं ~ куда лучше, гораздо лучше

बैठना *нп.* садиться, сидеть
बोतल *м.* бутылка
बोलना *нп.* говорить
ब्रेकेट *м.* скобка

ब

भतीजा *м.* племянник (сын брата)
भाई *м.* брат
भाग *м.* 1) часть, доля, 2) участие, ~लेना принимать участие, участвовать

भारत *м.* Индия
भारतीय 1) индийский, 2) *м.* ин-
 диец
भाषा *жс.* язык
भिन्न иной, отличный, различный
 ~ — **भिन्न** самые различные
भिलाई *жс.* Бхилаи (город)
भी 1) и, также и, 2) даже
भीतर внутри, **के** ~ внутри, в
भीड़ *жс.* толпа
भूख *жс.* голод
 ~ **लगना** чувствовать голод
भूखा голодный
भूमि *жс.* 1) земля, 2) страна
भेंट *жс.* встреча, свидание
भोजन *м.* пища, еда
 ~ **करना** кушать, есть
 ~ **बनाना** готовить обед
भोजनालय *м.* столовая

भ

मंगलवार *м.* вторник
मंगवाना *п.* заказывать
मंजिल *жс.* этаж
मंजिला —этажный, напр.,
तीन-मंजिला трехэтажный
मंडप *м.* 1) павильон, навес. 2) вре-
 менное легкое помещение
मंडी *жс.* базар, рынок
मंत्री *м.* министр
मक्खन *м.* школа (старого типа)
मकान *м.* 1) дом, здание. 2) квар-
 тира
मक्खन *м.* сливочное масло
बिना नमक का मक्खन несолёное
 сливочное масло

मगर но, однако
मछली *жс.* рыба
मजदूर *м.* рабочий
मजा *м.* вкус, ~ **चखना** пробовать,
 отведовать. 2) удовольствие
 наслаждение
मजे से с удовольствием
मजे का вкусный
मजेदार вкусный
मत не (запретительная частица)
मध्य средний
 ~ **एशिया** Средняя Азия
मध्यमपुरुष *м.* (*грам.*) второе лицо
मध्यन्तर *м.* перерыв
मनपसन्द приятный
मना :~**होना** быть запрещенным
 ~ **है** запрещено
मनोरंजन *м.* развлечение
मरम्मत *жс.* ремонт, починка
की ~ **करना** ремонтировать, чи-
 нить
मराहूर известный, знаменитый
मशीन *жс.* машина
महंगा дорогой (*о цене*)
महत्व *м.* важность, значение, зна-
 чимость
महल *м.* дворец
महान великий
महाराज *м.* махарадж (*титул*)
महीना *м.* месяц
माँगना *п.* просить, требовать
माइक्रोफोन *м.* микрофон
माता *жс.* мать
माता — पिता *м. мн.* родители
मातृभाषा *жс.* родной язык
मातृभूमि *жс.* родина
माध्यम *м.* средство, орудие
के ~ **से** посредством чего-л.
मारना *п.* бить

मालूम 1) известный
~ है известно
~ करना узнавать, выяснять
~ हुआ है стало известно
माश *м.* маш
मासिक 1) ежемесячный. 2) *м.* еже-
месячное жалованье.
मास्को *м.* Москва
मिठाई *ж.* 1) сладость. 2) сладости
मित्र *м.* друг
मिर्च *ж.* перец
काली ~ черный перец
मिर्चदान *м.* перечница
मिल *ж.* фабрика, завод
टेकस्टाइल ~ текстильный ком-
бинат
मिलना *нп.* 1) доставаться, быть
полученным. 2) встречаться,
видеться
को ~ встретиться с к.-л. (слу-
чайно)
से ~ встретиться с к.-л. (пред-
намеренно)
3) знакомиться
मिल *м.* Египет
मीटर *м.* метр
मील *м.* миля
मीठा сладкий
मुंशी *м.* писарь, секретарь, клерк
मुख्य главный
मुगल монгольский
मुगल-गार्डन *м.* Могольский парк
(в Дели)
मुड़ना *нп.* повертываться, пово-
рачиваться
मुर्गी *ж.* курица
मुश्किल трудный
मुस्कराना *нп.* улыбаться
मुस्लिम мусульманский

मुहल्ला (महल्ला) *м.* квартал, рай-
он (города)
मूल основной, коренной
मूली *ж.* редиска
मूल्य *м.* цена, стоимость
मृत्यु *ж.* смерть
मेज *ж.* стол
मेजपोश *м.* скатерть
मेडिकल медицинский
~ इंस्टीट्यूट медицинский ин-
ститут
मेरा мой
मेल-जोल कर дружно
मैच *м.* матч
मैदान *м.* 1) площадь. 2) (*спорт.*)
поле
मौखिक устный, словесный
मौसम *м.* 1) погода. 2) время
года, сезон

य

यदि если
यद्यपि хотя
यमुना *ж.* река Джамна
यश *м.* слава, известность, попу-
лярность
यह 1) этот, эта, это. 2) он,
она, оно
यहाँ здесь, के ~ к, у, при
या или
यात्रा *ж.* путешествие, поездка
~ करना совершать поездку
यात्री *м.* путешественник, пасса-
жир
याद *ж.* память, воспоминание
~ करना вспоминать, выучи-
вать
~ आना вспоминаться, припо-
минать

यानी то есть
युद्ध *м.* война
युवक *м.* юноша, молодой человек
युवती *ж.* девушка
ये 1) эти. 2) они
यों так, таким образом
योग्य достойный
देखने ~ достойный обозрения

र

रंग-बिरंगे 1) разнообразные. 2) разноцветные
रक्षा *ж.* защита, оборона
रखना *п.* ставить, класть
रखवाना *п.* положить (посредством кого-то), заставить положить
रचना *ж.* произведение, сочинение
रफ्तार *ж.* скорость, темп
~ बढ़ाना увеличивать скорость
रवाना होना *п.* отправляться
रविवार *м.* воскресенье
रस *м.* сок (*плодов*)
टमाटर का ~ томатный сок
रसीद *ж.* квитанция
रसीला сочный
रसोईघर *м.* кухня
रहना *п.* 1) оставаться. 2) жить
राइट-ब्राउट *м.* правый крайний выпадающий
राकेट *м.* ракета
राजकुमारी *ж.* царевна
राजधानी *ж.* столица
राजनीतिक политический
राज्जी согласный
~ होना соглашаться
राज्य *м.* правление

रानी *ж.* рани, царица
राष्ट्र *м.* государство
राष्ट्रपति *м.* президент
राष्ट्रपति-भवन *м.* президентский дворец
रास्ता *м.* путь, дорога
राह-चलता *м.* 1) прохожий. 2) первый встречный
रिक्शा *м.* рикша
रुकना *п.* 1) останавливаться, 2) прекращаться
रुक जाना 1) остановиться, 2) прекратиться
रुखसत *ж.* разрешение удалиться, уйти ~ करना позволять удалиться, прощаться
रुचि *ж.* интерес
में ~ लेना интересоваться чем-либо
रुपया *м.* 1) рупия (денежная единица). 2) деньги
रुबल *м.* рубль
रूमाल *м.* 1) платочек (носовой)
रूप *м.* 1) форма, вид, 2) красота
रूसी 1) русский, российский. 2) *м.* русский. 3) *ж.* русский язык
रेखा *ж.* линия, черта
रेडियो *м.* радио
रेडियो-सेट *м.* радиоприемник
रेल *ж.* железная дорога.
रेलगाड़ी *ж.* поезд
रेलवे *ж.* железная дорога
~ लाइन линия железной дороги
रेस्तरां *м.* ресторан
रेफ्रीजиратор *м.* холодильник
रोकना *п.* останавливать

रोज ежедневно, каждый день
रोटी ж. лепешка, хлеб
रोना нп. плакать

ल

लंबा 1) длинный, 2) высокий
लंबाई ж. длина
लखनऊ (геогр.) Лакнау
लगन ж. 1) склонность, 2) стремление, желание
लगना нп. ощущаться, чувствоваться, अच्छा ~ нравиться 2) начинать (после инфинитива другого глагола)

लगभग приблизительно, почти
लड़का м. мальчик, юноша
लड़की ж. девочка, девушка
लमही м. Ламхи (деревня)
लाइन ж. 1) линия (железнодорожная). 2) ряд ~ में खड़ा होना встать в очередь
लाउडस्पीकर м. громкоговоритель
लाख м. сто тысяч
लाटवियन м. латыш
लात ж. удар ногой, пинок
~ मारना толкать ногой, ударять

लाना नп. приносить
लाल красный
लाल क़िला м. Красный форт (в Дели)
लिखना п. писать
लिफ़ाफ़ा м. конверт
लिये : के ~ 1) для, ради 2) на (о сроке), в течение
लीजिये : वह लीजिये вот, пожалуйста
लूट-खसोट ж. ограбление, грабеж
लेक्चर м. лекция
~ देना читать лекцию
लेख м. 1) сочинение. 2) статья

लेखक м. писатель
लेटना नп. ложиться, растянуться
लेना п. 1) брать, забирать. 2) покупать

ले जाना नп. забирать с собой, уносить

लेफ्ट-ब्राउट м. левый крайний падающий

लोकप्रिय 1) популярный. 2) мас-совый

लोहा м. железо
लौटना नп. возвращаться

व

वक्त м. время
वचन м. обещание
~ देना обещать
वजन м. вес
वन м. лес
वरना не то, иначе
वर्ग м. социальный слой, сословие, класс
वर्ष м. год
वसंत м. весна ~ में весной
वस्तु ж. вещь, предмет
वह 1) тот, та, то. 2) он, она, оно

वहाँ там, туда
वाक्य м. предложение
वायुयान м. самолет
वाशिंगटन м. Вашингтон (город)
वास्तुकला ж. архитектура
विकसित развившийся, развитой
विज्ञान м. наука
विदा : से ~ लेना прощаться с кем-л.
विदेश м. иностранное государство, заграница
विदेशी иностранный

विद्या *ж.* знание

विद्यार्थी *м.* студент

विद्वान् *м.* учёный

विधवा *ж.* вдова

विधेय *м.* (*грам.*) сказуемое

विनय *м.* смирение, покорность

विपक्षी противный, противоположный

विफल бесплодный, безуспешный, напрасный, бесполезный
~ करना сводить на нет, отражать (напр., *атаку*)

विभाग *м.* 1) отделение, кафедра.
2) департамент

विभाजित разделенный

विवाह *м.* брак, женитьба

विशेष особый, специальный

विशेषज्ञ *м.* специалист

विशेषण *м.* 1 (*грам.*) определение
2) прилагательное

विशेषणों की तुलना степени сравнения прилагательных

विश्राम *м.* отдых

~ करना отдыхать

विश्व *м.* 1) мир. 2) вселенная

विश्वविद्यालय *м.* университет

विश्वास *м.* вера, уверенность

विषय *м.* тема, содержание, сюжет

वे 1) те. 2) они

वेटर *м.* официант

वेलिंगडन *м.* Веллингдан (аэропорт в Дели)

व्यक्ति *м.* человек, личность

व्याकरण *м.* грамматика

व्यापार *м.* торговля

श

शक्कर *ж.* сахар

शक्तिशाली сильный, мощный, могущественный

शतरंज *ж.* шахматы

~ का खिलाड़ी шахматист

~ खेलना играть в шахматы

शनिवार *м.* суббота

शब्द *м.* слово

शब्दकोश *м.* словарь

हिन्दी-रूसी ~ хинди-русский словарь

शलगम *м.* репа

शहर *м.* город

शान्तिप्रिय миролюбивый

शाम *ж.* вечер ~ को вечером

शायद вероятно, возможно

शासक *м.* правитель

शिक्षक *м.* учитель, преподаватель

शिक्षा *ж.* образование

~ प्राप्त करना получать образование

शिक्षा-संस्था *ж.* учебное заведение

शिक्षिका *ж.* учительница, преподавательница

शिक्षित 1) грамотный. 2) образованный

शिमला *м.* Симла (*город*)

शीघ्र быстро, скоро

शीघ्रता *ж.* быстрота, поспешность

शीर्षक *м.* заглавие, заголовок

शुक्रवार *м.* пятница

शुक्रिया *м.* 1) благодарность.
2) спасибо

शुरू *м.* начало

~ करना начинать

- ~ होना начинаться

शेष остающийся, остальной

शेषनाग *м.* тысячеголовый змей,
на котором по преданию дер-
жится земля

शोरबा *м.* суп

शौक *м.* 1) усердие, рвение 2)
интерес, увлечение

शौक्रिया любящий какое-н. дело
~ **कलाकार** участник художест-
венной самодеятельности
कलाकारों का कंसर्ट концерт ху-
дожественной самодеятельнос-
ти

श्रीमती *ж.* уважаемая, госпожа
(перед именем)

से

संकेत *м.* 1) знак, жест. 2) намек
~ **करना** делать знак, указы-
вать, сигнализировать, наме-
кать

संकेतवाचक (*грам.*) указательный
~ **सर्वनाम** указательное место-
имение

संख्या *ж.* 1) счёт, исчисление 2)
число, количество

संगीतकार *м.* композитор

संग्रह *м.* сборник

संग्रहालय *м.* музей

संघ *м.* 1) организация, союз
प्रगतिशील लेखक ~ ассоциация
прогрессивных писателей, 2)
союз, объединение

सोवियत ~ Советский Союз

संजीदगी *ж.* серьезность

संज्ञा *ж.* (*грам.*) имя существи-
ное

संबोधित позванный, окликнутый

~ **करना** обращаться, звать
окликать

संबंधी *м.* родственник

दूर का ~ дальний родственник

संभव 1) возможный, вероятный.

2) возможно, вероятно

संभालना *п.* держать, удерживать

संयुक्त (*грам.*) сложный

~ **क्रिया** сложный глагол

संसद *м.* парламент

संसद-भवन *м.* здание парламента

संसार *м.* мир, вселенная

सकुशल благополучный, невреди-
мый

सख्त крепкий, твердый

सड़क *ж.* дорога, улица

सतहत्तर семьдесят семь

सतावन пятьдесят семь

सत्तर семьдесят

सदा всегда

सनीचर *м.* суббота

सनीचरवार *м.* суббота

सपाट гладкий, ровный

सप्ताह *м.* неделя

सफ़दरजंग Сафдарджанг (*район близ*
Дели)

सफलता *ж.* успех, удача

सफ़ाई *ж.* 1) чистота. 2) уборка,
чистка **की** ~ **करना** делать убор-
ку, наводить чистоту

सफ़ेद белый

सब 1) все. 2) всё, весь

~ **कुछ** всё

सब्जी *ж.* 1) зелень. 2) овощи.

3) овощное блюдо

सब्जीवाला *м.* продавец зелени

सभी все до одного

समझदार разумный, толковый, ум-
ный

समझना *n.* 1) понимать, 2) считать, полагать
समझा जाता है считается
समय *m.* время ~ **पर** вовремя
उस ~ в то время, тогда
समर्थक *m.* поборник, болельщик
समस्या *ж.* вопрос, проблема
 ~ **उपस्थित करना** выдвигать проблему (вопрос), поднимать вопрос
समाचार *m.* известие, сообщение
समाचार-पत्र *m.* газета
समाजवादी социалистический
समाधि *m.* мавзолей
समाप्त законченный
 ~ **करना** заканчивать
 ~ **होना** заканчиваться
समारोह *m.* празднество
समुद्र *m.* море
समूह *m.* группа, коллектив
समेत вместе с
समोसा *m.* самса
सम्मेलन *m.* конференция, съезд, форум
सम्राट *m.* император
सरकना *нп.* двигаться, ползти
सरकार *ж.* правительство
सरदा *m.* дыня
सरल простой, легкий
सरस сочный
सरसठ шестьдесят семь
सर्वनाम *m.* (*грам*) местоимение
पुरुषवाचक ~ личное местоимение
संकेतवाचक ~ указательное местоимение
सलाद *m.* салат
सलाम *m.* привет
 ~ **कहना** передавать привет
सवारी *m.* пассажир

सवाल *m.* вопрос
सस्ता дешёвый
सहसा вдруг, внезапно
सहायता *ж.* помощь
की ~ **करना** помогать
को ~ **देना** оказывать помощь
सही верный, правильный
 ~ **है** верно, правильно
सांस्कृतिक культурный
सागर *m.* море
साठ шестьдесят
सात семь **साढ़े** ~ семь с половиной
सातवर्षीय семилетний
 ~ **योजना** семилетний план
साथ вместе с, **साथ-साथ** вместе
के ~ вместе с, с
साथी *m.* товарищ
साधारण обычный, обыкновенный
साधु *m.* аскет, подвижник
साफ़ чистый
सामने вперёд, впереди
के ~ перед, впереди
सामाजिक общественный, социальный
सामान *m.* вещи, багаж
सामान्य (*грам*) 1) обычный
 ~ **वर्तमान काल** настоящее обычное время, 2) простой
 ~ **वाक्य** простое предложение
 ~ **वाक्य का क्रम** строй простого предложения 3) общий
सारा весь, целый
सार्थकःउपाधि को~बनाना оправдать звание
साल *m.* год
साहब *m.* господин
साहित्य *m.* литература
सिक्का *m.* монета
सिगरेट *m.* сигарета, папироса

~ पीना курить сигарету, па-
пиросу
सिद्ध достигнутый
निशाना ~ होगा попадет в цель
सिनेमा *м.* кино
सिनेमाघर *м.* кинотеатр
सिफारिश *ж.* рекомендация
सिर *м.* голова
सिवा : के ~ кроме, исключая
सोखना *п.* изучать, овладевать
(чем-л.)
सीट *ж.* сиденье, место (*в ваго-
не, театре* и т. д.)
सीटी *ж.* свисток
~ बजाना свистеть
सीढ़ी *ж.* 1) лестница. 2) ступенька
सीधा 1) прямой, सीधी गाड़ी поезд
прямого назначения. 2) прямо
सीमित ограниченный
~ करना ограничивать
सुंदर красивый
सुखी 1) счастливый, 2) процве-
тающий
सुडौल стройный, хорошо сложен-
ный
सुनना *п.* слушать, слышать
सुनहरा золотистый
सुनाना *п.* говорить, рассказывать
अपने शब्दों में ~ пересказывать
सुबह 1) *ж.* утро. 2) утром
सुसज्जित хорошо убранный
सुहावना приятный, прелестный
सूची *ж.* список
खानों की ~ меню
सेंटर *м.* центр
सेंटर - हाऊ *м.* (*спорт*) централь-
ный полузащитник
सेंटर - फ़ारवरद *м.* (*спорт*) централь-
ный нападающий

सेब *м.* яблоко
सेमि-फ़ाइनल *м.* (*спорт*.) полуфинал
~ में पहुँचना выйти в полуфинал
सेवा *ж.* услуга
~ के लिये तैयार होना быть го-
товым к услуге
सेंतालीस сорок семь
सैर *ж.* прогулка
की ~ करना совершать прогулку,
прогуливаться
सोचना *п.* думать
सोच-विचार करना обдумывать, раз-
мышлять
सोच्चे वतन “Страдания родины“
(название романа)
सोडा पानी *м.* газированная вода
सोना *п.* спать सो जाना заснуть
सोफ़ा *м.* диван
सोमवार *м.* понедельник
सोवियत советский
~ संघ Советский Союз
सोसिज *м.* колбаса
सौ сто
स्कीइस *ж.* *мн.* лыжи
~ पर फिसलना ходить на лыжах
स्कूल *м.* школа
शाम का ~ вечерняя школа
स्कोर *м.* (*спорт*.) счёт
स्टाप *м.* остановка
स्टेडियम *м.* стадион
स्टेशन *м.* железнодорожная стан-
ция, вокзал
स्टोर्स *м.* промтоварный магазин
स्त्री *ж.* женщина
स्त्रीलिंग *м.* (*грам*) женский род
स्थान *м.* место
स्थानीय местный
स्थापित основанный, созданный
स्थित находящийся

स्थिति *ж.* положение
स्नानगृह *м.* ванная (комната), купальня
स्पष्ट явный, ясный
~ हो जाना становиться ясным
स्पोर्ट्सмен *м.* спортсмен
स्मारक *м.* памятник
स्वप्न *м.* мечта
का ~ देखना мечтать, грезить
स्वयं сам, сама, само
स्वागत 1) добро пожаловать!
2) *м.* встреча, приветствие
का ~ करना встречать, приветствовать
स्वागतम добро пожаловать
स्वादिष्ट вкусный

ह

हजार тысяча
हम мы
हमारा наш
हरा зелёный
~ पीला зелено-жёлтый
हराना *п.* наносить поражение, взять верх
हरा-भरा зелёный
हरियाली *ж.* зелень, растительность
हरेक каждый, всякий
हल्का легкий
हवा *ж.* воздух
हवाई воздушный
~ जहाज самолёт
हवाला *м.* вручение
के हवाले करना вручать

हाँ да (утверждение)
हाथ *м.* рука ~ मिलाना здороваться за руку, пожимать руку
~ जोड़ देना приветствовать (*сло-жив ладони перед грудью*)
हाथी *м.* слон
हाफ-бек *м.* (*спорт.*) полузащитник
हार *ж.* 1) проигрыш (в игре);
2) поражение
हार्दिक сердечный, искренний
हाल *м.* зал
हासिल полученный, приобретенный
~ करना получать, приобретать
हिंदी *ж.* язык хинди
हिंदुस्तानी, 1) индийский; 2) *м.* индиец
हिंदू 1) индуистский; 2) *м.* индус
हिलाना *п.* 1) раскачивать, качать
हाथ ~ махать рукой; 2) сдвигать с места
हेड: ~ करना *п.* ударять головой
हेल्थ-सर्टिफिकेट *м.* медицинская справка
हैरान удивленный, пораженный
~ होना удивляться
होटल *м.* гостиница, отель
होना *нп.* быть, существовать
ही जाना стать
से होकर जाना ехать через какой-либо пункт
होशियार умный, способный
होस्टेस *ж.* бортпроводница, стюардеса

От автора	3
Введение	7

ФОНЕТИКА И ГРАФИКА

Первый урок. Алфавит деванагари. Звуки и буквы хинди. Гласные звуки и их обозначения. Произношение гласных. <i>Упражнения.</i>	11
Второй урок. Звуки хинди, сходные с русскими. Обозначение гласных а, ā, и, й, э после согласных. <i>Упражнения.</i>	15
Третий урок. Церебральные звуки. Согласные звуки х и дж. Полу-гласные звуки й и в. Обозначение гласных о, у, ū после согласных. <i>Упражнения</i>	20
Четвертый урок. Придыхательные согласные звуки. Обозначение дифтонгов а ^й и а ^о после согласных. <i>Упражнения.</i>	25
Пятый урок. Вирам. Сочетание согласных—лигатура. <i>Упражнения</i>	30
Шестой урок. Назализованные гласные звуки. Носовой согласный звук н. <i>Упражнения</i>	38
Седьмой урок. Заимствованные звуки и их обозначение. Алфавит хинди. Висарга. Особенности некоторых звуков. Ударение. <i>Упражнения</i>	42

ГРАММАТИКА

Восьмой урок. Личные местоимения. Указательные местоимения. Простая форма настоящего времени глагола होना. Порядок слов в простом повествовательном предложении. Вопросительные предложения. Утверждение и отрицание. Род имен существительных. Текст बातचीत. <i>Упражнения</i>	49
--	----

Девятый урок. Инфинитив. Основа глагола. Повелительное наклонение. Текст बातचीत . <i>Упражнения</i>	59
दसवाँ पाठ Образование множественного числа имен существительных. Лексические показатели множественности. Притяжательные местоимения. Текст बातचीत . <i>Упражнения</i>	67
ग्यारहवाँ पाठ . Падежи имен существительных. Образование основы косвенных падежей. Простые послелогии. Послелог का . Текст बातचीत . <i>Упражнения</i>	75
बारहवाँ पाठ . Послелог को . Послелог में . Послелог से . Послелог पर . Послелог तक . Имя прилагательное. Дополнение. Текст हमारा देश . <i>Упражнения</i>	84
तेरहवाँ पाठ . Падежи местоимений. Личные местоимения в косвенном падеже. Указательные местоимения в косвенном падеже. Вопросительные местоимения в косвенном падеже. Объектный падеж. Текст भोजनालय में . <i>Упражнения</i>	93
चौदहवाँ पाठ Простое причастие несовершенного вида. Настоящее обычное время глагола. Простая и сложная формы настоящего времени глагола होना . Сложные послелоги. Составные послелоги. Текст हमारा विश्वविद्यालय . <i>Упражнения</i>	100
पन्द्रहवाँ पाठ Усилительные частицы. Строй простого распространенного предложения. Согласование членов предложения. Текст मेरा मित्र . <i>Упражнения</i>	111
सोलहवाँ पाठ . Имя числительное. Количественные числительные. Порядковые числительные. Собирательные числительные. Простая форма прошедшего времени глагола. Текст पहले और अब . <i>Упражнения</i>	119
सत्रहवाँ पाठ . Прошедшее обычное время глагола. Сложная форма прошедшего времени глагола होना . Деепричастие. Текст एक बूढ़ी स्त्री की कहानी . <i>Упражнения</i>	128
अठारहवाँ पाठ . Будущее общее время глагола. Условное предложение. Текст एक कारखाने के क्लब में . <i>Упражнения</i>	137
उन्नीसवाँ पाठ . Простое причастие совершенного вида. Прошедшее совершенное время глагола. Согласование сказуемых с подлежащим. Текст एक रेल यात्रा की कहानी . <i>Упражнения</i>	146
बीसवाँ पाठ . Настоящее совершенное время глагола. Особенности глагола मिलना . Текст भारत की राजधानी . <i>Упражнения</i>	156

इक्कीसवाँ पाठ. Предпрошедшее время глагола. Текст प्रेमचन्द. <i>Упражнения</i>	163
बाईसवाँ पाठ. Процессивное причастие. Настоящее процессивное время глагола. Прошедшее процессивное время глагола. Текст हवाई जहाज में. <i>Упражнения</i>	172
तेईसवाँ पाठ. Сложные глаголы. Отыменные сложные глаголы. Отглагольные сложные глаголы. Сложные потенциальные глаголы. Текст ताशकन्द की सैर. <i>Упражнения</i>	183
चौबीसवाँ पाठ. Сложные интенсивные глаголы. Текст फुटबाल — मैच. <i>Упражнения</i>	193
पच्चीसवाँ पाठ. Степени сравнения имен прилагательных. Сравнительная степень. Превосходная степень. Сравнительная конструкция. Сложные комплетивные глаголы. Текст खरीदारी. <i>Упражнения</i>	204
ПРИЛОЖЕНИЕ	218
ХИНДИ — РУССКИЙ СЛОВАРЬ	222

Ташкентский государственный университет
имени В. И. Ленина

РЕНА АРОНОВНА АУЛОВА

УЧЕБНИК
ЯЗЫКА ХИНДИ

для первого года обучения

Издательство «Укитувчи» Ташкент 1969

Технический редактор С. Ахтямова

Сдано в набор 25/X-1967. Подписано к печати 30/III-1969. Печ. л. 15,75.
Изд. л. 17,63. Тираж 3000. Р 10045. Зак. 315. Цена 62 коп. Переплет 10 коп.
Издательство «Укитувчи». Ташкент, ул. Навои, 30.

Московская типография № 7 Главполиграфпрома
Комитета по печати при Совете Министров СССР
пер. Аксакова, 13

ОПЕЧАТКИ

Стр.	Строка	Напечатано	Следует читать
40	11 сверху	ड	ड
40	14 снизу	āрамбах	āрамбх
80	6 снизу	невридимый	невредимый
82	12 сверху	फ़ेकलिट्यों	फ़ेकलिट्यों
115	7 сверху	छुट्टियों	छुट्टियों
115	6 снизу	छुट्टी	छुट्टी
140	1 сверху	इंस्टिट्यूट	इंस्टीट्यूट
170	16 сверху	приданного	приданого
178	3 сверху	डिब्बियों	डिब्बियों
180	8 сверху	लि सीक्र्याओं	लिखी क्रियाओं
208	12 сверху	спать	спать
211	1 сверху	फल - सब्जियों	फल - सब्जियों